

Tartumaa

tervishoiuline kirjeldus.

Description sanitaire de l'arrondissement de Tartu.

Beschreibung der sanitären Verhältnisse des
Kreises Tartu.

Prof. dr. med. A. Rammul

ja

Dots. dr. med. M. Kask.

Toimetaja — Rédacteur

Prof. A. Rammul.

25422

Tartus, 1938.

E. V. Tervishoiuvalitsuse ja Tartu Ülikooli Tervishoiu Instituudi
väljaanne.

Edition de l'Administration d'Hygiène de la République d'Estonie et de
l'Institut d'Hygiène de l'Université de Tartu.

Herausgegeben von der Sanitätsverwaltung der Republik Estland und
dem Hygienischen Institute der Universität Tartu.

Tartumaa.

V I R U M A A

Mõõt 1:600 000
0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 Kilom.

- ▣ Linn - Ville
- ▨ Alev - Bourg
- Alevik - Petitbourg
- Vallamaja - Administration de la commune

Ühte valda kuuluvad osad teises vallas:

- A-Ahja vald
- Al-Alatskivi v.
- Av-Avinurme v.
- H-Haaslava v.
- Hr-Härjanurme v.
- K-Kudlina v.
- Kk-Kastre-Võnnu v.
- L-Luke v.
- Ln-Luunja v.
- M-Mäksa v.
- Mr-Meeri v.
- Pg-Pangodi v.
- Pd-Päidla v.
- Pä-Peipsiäärne v.
- R-Roela v.
- Rp-Ropka v.
- S-Saadjärve v.
- Sr-Saare v.
- T-Tähtvere v.
- V-Vesneri v.
- Vk-Vastse Kuuste v.

VILJANDI
MAA

VALGAMAA

V Ö R U M A A

Tartumaa

tervishoiuline kirjeldus.

Description sanitaire de l'arrondissement de Tartu.

**Beschreibung der sanitären Verhältnisse des
Kreises Tartu.**

Prof. dr. med. A. Rammul

ja

Dots. dr. med. M. Kask.

Toimetaja — Rédacteur

Prof. A. Rammul.

T a r t u s , 1 9 3 8 .

**E. V. Tervishoiuvalitsuse ja Tartu Ülikooli Tervishoiu Instituudi
väljaanne.**

**Edition de l'Administration d'Hygiène de la République d'Estonie et de
l'Institut d'Hygiène de l'Université de Tartu.**

**Herausgegeben von der Sanitätsverwaltung der Republik Estland und
dem Hygienischen Institute der Universität Tartu.**

Sisukord.

Table des matières. — Inhaltsverzeichnis.

	lk. pg. Seite
Eessõna	Introduction 5 Vorwort
Maateaduslik ülevaade	Aperçu géographique 7 Geographische Übersicht
Geoloogiline ülevaade	Aperçu géologique 13 Geologische Übersicht
Kliimaolud	Climat 16 Klima
Asulastik, elumajad, saunad ja käimlad	Villages, maisons d'habitation, maisons de bain, lieux d'aisance 23 Dörfer, Wohnhäuser, Badestuben und Klosette
Joogivesi	Eau potable 46 Trinkwasser
Tartumaa algkoolid	Écoles primaires 60 Elementarschulen
Seltsid ja ühingud	Sociétés et autres 85 Organisationen usw.
Elanikud	Habitants 87 Einwohner
Rahvatervishoid	Hygiène publique 112 Öffentliches Gesundheitswesen
Loomatervishoid	Hygiène vétérinaire 141 Veterinär-Hygiene
Elva alev ja suvituskoht	Bourg et station de villégiature de Elva 146 Flecken und Sommerfrische Elwa
Jõgeva alev	Bourg de Jõgeva 149 Flecken Jõgeva
Kallaste alev	Bourg de Kallaste 151 Flecken Kallaste
Mustvee alev	Bourg de Mustvee 153 Flecken Mustwee
Alevikud	Petit bourgs 156 Kleine Flecken

Suvituskohad	Stations de villégiature Sommerfrischen	158
Otepää linn	Ville de Otepää Stadt Otepää	162
Tartu linn	Ville de Tartu Stadt Tartu	167
Kirjandus	Bibliographie Schrifttum	191
Prantsuskeelne kokkuvõte	Resumé français Französische Zusammenfassung	193
Saksakeelne kokkuvõte	Resumé allemand Deutsche Zusammenfassung	197
Tartumaa algkoolide joogivee uuri- muse tulemused	Résultats de l'analyse des eaux potables des écoles primaires de l'arr. de Tartu Resultate der Untersuchungen des Trinkwassers der Elementarschulen des Kreises Tartu	201
Elva, Jõgeva ja Mustvee alevi joo- giveed	Les eaux potables des bourgs Elva, Jõgeva et Mustvee Trinkwasser der Flecken Elwa, Jõge- wa und Mustwee	212

Eessõna.

Introduction. — Vorwort.

Tartumaa tervishoiulises kirjelduses on Tartu linna kirjeldus ja prantsus- ning saksakeelne kokkuvõte professor A. Rammul'ilt, peatükk „Kliimaolud“ cand. J. Sütt'ilt ja E. Maanvere'lt. Ülejäänud osa aluseks on võetud dr. M. Kask'i väitekirj: „Sugemeid Tartumaa tervishoiulistest oludest“, mis esitati T. Ü. Arstiteaduskonnale 1933. a. sügisel doktori astme saamiseks. Väitekirjast (405 masin- kirja lehekülge) on ruumipuudusel välja jäetud hulk tabeleid, diagramme, karto- gramme ja osa teksti; statistiliste andmete osa on täiendatud uuemate andmetega. Keeleline korrektuur lektor dr. phil. h. c. J. V. Veski'lt.

Tartumaa uurimisest ja algmaterjalide kogumisest on osa võtnud: G. An- derson, V. Kiss, T. Koppel, S. Lind, L. Mahlstein-Männik, V. Pärtelpoeg, A. Rei- mann, N. Snamensky, E. Solon, A. Tammarm, K. Toomingas, J. Valdmann, H. Viir- soo ja E. Vilhelmson.

Tänu kõikidele isikutele ja asutistele, kes kaasa aidanud, iseäranis Tartu maavalitsusele ja Tartu linnavalitsusele, maa-, linnade ja alevite tervishoiuarstidele, jaoskonnaarstidele ja jaoskonna ämmaemandatele.

Toimetaja.

Maateaduslik ülevaade.

Aperçu géographique. — Geographische Übersicht.

Tartumaa asetseb Ida-Eesti keskosas ja omab üldjoonis mittekorrapärase piirjoontega ruudu kuju. Põhja pool puutub ta 82,9 km pikkuselt kokku Virumaaga, millesse ta ulatub Kruusoja juures ($59^{\circ}4'30''$ p. 1) terava kiiluna, ja vähesel ulatusel Järvamaaga, nimelt 12,5 km ulatusel; lääne pool ühtib Tartumaa piir Viljandi-maa piiriga 113,6 km ulatuses — 33 km pikkuselt läbib piir Võrtsjärve; lõuna pool piirdub ta 41,6 km ulatusel Valga- ja 141,5 km ulatusel Võrumaaga; Ilmjärve juures ulatub Tartumaa kiiluna mõlema maakonna vahele ($57^{\circ}56'57''$ p. 1.); idapiiriks on Peipsi järv 84 km ulatusel; siin ühtib maakonnapiir osalt riigipiiriga (vastu Nõukogude-Venemaad).

Maakonna suurim pikkus on 138 km ja suurim laius (Võrtsjärve keskpaigast Peipsi järvele Piirisaare taha Nõuk.-Vene piirini) 96 km. Piiri kogupikkus on 476 km, sellest vesipiiri 117 km. Ida-, põhja- ja läänepiir on peamiselt sulgpiir, sest siin läbib piir veekogusid, soisi ja metsarikkaid maa-alasid, ainult osa Viru ja Järva piirist on avapiirid, mida kasutatakse liiklemiseks, ja sealt ongi läbi aetud tähtsamad maanteed ja raudtee. Lõunapiir on üldiselt avapiir ja üleminek Võru- ja Valgamaale ei näita pea mingisuguseid maastikulisi eeltingimusi. Seesuguse asendi tõttu on tingitud ja õigustatud Tartumaa liitmine Lõuna-Eesti külge; selle kasuks räägivad ka geoloogilised olud ja muu.

Tartumaa on suuremaid Eesti maakondi, tema üldine pindala on 7 018,99 km² (üheverstalise kaardi järgi 7 073,7 km² ja kadastri järgi 5 834,0 km². Vt. Tartumaa. Maatead., majand. ja ajalool. kirjeld.), sellest on sisemiste veekogude all (järved) 1 385,87 km², nii jääks kuivmaad 5 633,12 km². Need kui ka eelmised andmed võivad praegu vähe muutunud olla, sest vahepeal on administratiivpiire paaril korral, olgugi vähesel määral, muudetud. Üldiselt on Tartumaa oma suuruselt teisel kohal Virumaa järel (7 387,01 km²) ja kuivmaa-ala suuruselt kolmandal kohal Viru- ja Harjumaa järel (7 074,50 ja 5 648,90 km²).

Pinnavormid. Tartumaa ei moodusta oma pinnavormide iseloomult ega nende tekkeloolt kindlapiirilist ühikut ja temas võib

J. G. Granö järgi eritella kolme valdkonda: 1) suurvoorte ja kuplite, 2) Otepää-Karula suurkuplite ja 3) Kagu-Eesti ürgorgude, tasandikkude ja lavakõrgendikkude valdkonda; viimased ulatuvad lõunas Tartumaa piirest väljapoole.

Suurvoorte ja kuplite valdkond võtab oma alla peaaegu kogu Põhja-Tartumaa ja ulatub osalt Viru- ja Järvamaalegi. Lääne — ida suunas ulatub ta Puurmanist Peipsini. Selgeilmelisemalt esineb vooremaastik rööbiti Tapa-Tartu-Valga raudteega (sellest ida poole) Laiuse, Kuremaa, Kaarepere, Kudina, Saadjärve ja Elistvere valla piires. Voored suunduvad loodest kaku; nad esinevad ovaalsete seljakutena ja künnistena, millede vahel asuvad moldorud, mis kalduvad soostumisele; osalt on orupõhjad sängiks järvedele (Saadjärv, Soitsjärv, Elistvere, Raigastvere, Kaiavere, Pikkjärv, Proosa järv jne.). Kõrgemad ning ulatuslikumad voored asuvad voorteala pikitelje läheduses, näit. Laiuse mägi, mille absoluutne kõrgus on 145 m ja suhteline kõrgus 63 m, Iravere ja Tuulavere voored, Kukulinna voor Saadjärve läheduses jne. Voorteala idapoolses osas muutub voorestik kord-korralt madalamaks ja kaotab oma selge ilme ning kaob hoopis teispool Suur-Peipsi rannaröönet, andes maad Peipsi ranniktasandikule; lääne pool on üleminek Endla nõo tasandikule järsem. Laevas ja Puurmanis leidub vaid madalaid kühmi ja künkaid. Maksimaalsed kõrgused kuuluvad 120—180 m astmesse ja neid on üsna vähe, enamik aga kuulub 60—120 ja 30—60 m astmesse. Suuremate voorte relatiivsed kõrgused on 30—40 m (Laiuse mägi 63 m). Peale voorte esinevad P.-Tartumaal mõned üksikud servkuhjatised.

Otepää-Karula suurkuplite valdkond hõlmab suure osa edela Tartumaast, selle valdkonna keskuseks ja ühtlasi iseloomustavamaks osaks on Otepää ümbruskond. Valitsevaiks vormideks on moreenjad kingustikud ja mäed, peamiselt servkuhjatised. Kuna P.-Tartumaa suurimaks kõrguseks oli 145 m, siis Otepää kõrgustikus on kaks ala, kus absoluutne kõrgus ületab 150 m ja nimelt Väike-Munamäe (244 m) ja Leenardi (215 m) ning Meegaste (209 m) mäe ümbrus. Kõrgemaist kupleist oleksid veel mainitavad Kundsemägi, Jaanimägi, Arumägi ja Tsoorumägi. Relatiivsed kõrgused kõiguvad enamasti 20 ja 50 m vahel.

Otepää suurkuplite valdkonna vormid on äärmiselt korrapärad, samuti on reljeefid õige korrapärad, ka sulglohud ja avalohud on mitmesuguse põhijoone ning vahelduvat laadi veerudega. Valdkonna ääreosades annavad kuplistikud maad kühmastikele, seljakuile ning künniseile (Rõngu, Kambja, Nõo jne.), kus Kambja ja Nõo vahel leidub selgeilmelisi marginaalseljakuid. Maakonna loodeosas — Rannu, Valguta, Rõngu ümbruses esineb põhja — lõuna suunalisi voori, mis on üsna madalad nii absoluutselt kui ka

relatiivselt. Selles valdkonnas leidub ka ürgorge, mis ei oma aga suuremat tähtsust maastikupildis.

K a g u - E e s t i ürgorgude, tasandikkude ja lavakõrgendikkude valdkonda kuulub Tartumaast maakonna kesk- ja kaguosa. Valdkond algab võrdlemisi laiana Võrtsjärve juurest, aheneb Tartu linna kohal ja võtab sealt ida poole juba suurema ulatuse. Iseloomustavaiks pinnavormeks on laiad lavamaasse lõikunud ürgorud, mis üldiselt pole kuigi sügavad (5—15 m), ainult üksikuil neist on 30—40 m sügavust (Emajõe org Tartu juures, Taevaskoda); nende pervedel paljastub paiguti devoon. Orud on enamasti laiad lammorud ja neis asetsevad orgude laiusega võrreldes kitsad jõed, Emajõgi ja peamiselt tema parempoolsed harud. Orustik lõikab lavakõrgendikud üksikuiks lavamaa aladeks. Neil lavakõrgendikel esinevad vähemad, enamasti väikese relatiivse kõrgusega kingud ja vaarad, näit. Elva ja Soova ürgoru vahel, osalt ka Soova ürgorust lääne pool asetsev Puhja kingustik. Kambja Köstrimäed ja Kuuste mäed omavad paiguti 55—60 m-list suhtelist kõrgust ja teevad selle osa lavakõrgendikke muutliku- ja vahelduvailmeliseks. Võiks veel mainida Haaslava Vooremäge (70 m) ja ida pool Sirgupalu mägesid. Ala lääneosa tasandub Võrtsjärve tasandikuks ja ida pool Peipsi tasandikuks.

V e e s t i k. Tartumaa jõestik kuulub eranditult Peipsi järve vesikonda, mille veelahkmed asetsevad väljaspool Tartumaa piire. Tartumaa kõrgendikud jagavad jõestiku vee vähemateks vesikondadeks, milledest suurimaks osutub S.-Emajõe vesikond. Tartumaa jõgede üldpikkus on 1 300 km ehk 0,22 km ühele km²-le. Eesti Hüdrograafia Ülevaate järgi on Peipsi vesikonna jõestikutihedus 0,239, Soome lahe vesikonna oma 0,290 ja Riia lahe vesikonna jõestikutihedus 0,360 km² 1 km². Lõuna-Eesti jõed üldse (nende hulgas ka Tartumaa jõed) omavad väljakujunenud jõesängi, vastandina Soome ja Riia lahe vesikonna jõgedele, mis on arengult puudulikumad ja omavad noorte jõgede ilmet. Tähtsamail Tartumaa jõgedel on õige väike kallakus (0,00020—0,00050, S.-Emajõel paiguti alla 0,00008), ainult Elva jõel on see tunduvalt suurem (0,00190), ka V.-Emajõel (0,00096). Eriti Soome lahe vesikondade jõgedel on kallakus suurem. Vähese kallakuse tõttu kalduvad Tartumaa jõed kevaditi suurvee ajal kaldaid üle ujutama, mida soodustavad ka madalad kaldad.

Suuremateks Tartumaa jõgedeks on: S.-Emajõgi (104 km pikk, jõelangus sel maal 2,83 m, kuni Tartuni 64 km ja 2,43 m langusega, Tartust Peipsini 40 km langusega 0,39 m); Pedja jõgi (Tartumaa piires 72 km), Amme (53 km), Laeva (42 km), Kullavere (40 km), Ahja (Tartumaa piires 61 km), Elva jõgi (58 km); ülejäänud jõed on vähemtähtsad, enamasti eespoolmainitute harud.

Laevatavad on neist S.-Emajõgi kogu ulatuses, pealpool Tartut küll ainult vähemale laevadele, Pedja jõgi, Ahja jõgi ja Elva jõgi ainult vähemas ulatuses. Parvetatavus on märksa suurem.

Tartumaa jõgedel on üldiselt vähe veejõudu, Emajõel ühes harudega (osalt väljaspool Tartumaad) on kokku umbes 8 000 HP (Eesti jõgede koguvõime 170 000 HP, sellest Narva jõel üksi 90 000 HP).

Peipsi järvkonna äravoolu tegurit hinnatakse keskm. 0,418 peale (Emajõel Tartu kohal 0,36; Wellner'i järgi 0,3), Wellneri arvates on see tõelikust vististi suurem.

Järvi on Tartumaal 170, 1 383 km² pindalaga. Sellest pindalast kuulub 1 335 km² Peipsi ja Võrtsjärvele, 36 km² 17-le suuremale järvele ja 12 km² 151 pisijärvele. Tartumaa suuremad järved on: Saadjärv (7 km²), Kuremaa (4 km²), Koosa (3 km²), Endla (2,9 km²), Kaiu (2,6 km²), Pühajärv (2,6 km²), Kaiavere (2,4 km²), Soitsjärv (2,2 km²), Kurujärv (1,7 km²), Keeri (1,6 km²), Kalli (1,5 km²), Lahepera (1,2 km²), Raigastvere (1,1 km²), Pangodi (1,0 km²) ja Leegu järv (1,0 km²). Nagu sellest loendist näha, on suur osa neist suuremaid järvi Põhja-Tartumaal, Lõuna-Tartumaa järved on enamasti üsna väikesed.

Et suuremate järvede mõjuala on üsna suur, siis käsitleme siinkohal lühidalt kahte neist, Peipsit ja Võrtsjärve, sest et mõnede järgnevate peatükkide käsitlemisel (joogivesi, toitlus) on nende kohta mõnesugused andmed vajalikud.

Peipsi järv on suuremaid järvi Euroopas, tema pindala on 3 600 — 4 500 km² (madala ja kõrge veeseisu järgi), sellest kuulub Eesti vabariigi piiresse umbes 1 800 km². Peipsi koosneb kolmest osast: Peipsi, Soe ehk Lämmijärv ja Pihkva järv. Tartumaa puutub kokku ainult Peipsi osaga. Peipsi pikkus on 74 km, laius 47 km, suurim sügavus 13,4 m. Keskmise absoluutne veepinna seis on 30,50 m üle merepinna (1903—1910). Aastane veepinna tõus talvisest madalpinnast kuni kevadise ülipinnani on umbes 0,80 m, tuulte mõjul tekkivad pinnakõikumised on üldiselt kuni 1,16 m (põhjatuulega alaneb kuni 0,36 m, lõunatuulega kerkib kuni 0,80 m); üksikutel erakorralistel aastatel on veepinna muutused märksa suuremad, minimaalsete ja maksimaalsete veeseisude vahe ulatub kuni 2,5 m-ni. Kõrgvee ajal on suured maa-alad üle ujutatud, rääkimata mitmesugustest muudest suurvee kahjustest; peale selle paisutab kõrgvesi õige laias ulatuses põhjaveesid. Loomulikult on ka joogiveevõtmiskohad ja joogivete omadused suuresti mõjustatud Peipsi pinna kõikumistest. Kahjustatud maa-ala suurust hinnatakse 200 000 — 800 000 ha-ni. Nüüd on asunud Peipsi pinna alandamise töödele, tahtes veepinda alandada 1 m võrra. Meliorisatsioonitööna oleks see ettevõtte laiaulatuselise tähtsusega.

Peipsi järve vee soojus allub õige tunduvalt päevase päikese-
paiste mõjule (madal vesi, palju hõljuvaid aineid). Pealmiste vee-
kihtide temperatuur on keskpäeval 2,6^o võrra soojem kui hommi-
kul. Juulis on vee temperatuur keskm. 18°, septembris langeb 10°
peale. Arvesse võttes Peipsi liivaseid kaldaid ja liivast põhja, vee
kõrget temperatuuri ja nõrka lainete lööki võiks suplust Peipsis
soovitada nõrgema organismiga inimestele.

Võrtsjärv. Võrtsjärv on Eesti suurim sisejärv. Tema
suurim pikkus on 34 km, laius 13 km, pindala 278 km², millest Tar-
tumaa piiresse kuulub 115,3 km², sügavus kuni 6 m, keskm. 3 m.
Võrtsjärve vesi on vähese läbipaistvusega (1—1,5 m), sest ta sisal-
dab palju hõljuvaid aineid ja on planktonirikas. Võrtsjärve kõrgus
merepinnast on 35 m, veepinna kõikumus Jõesuu veenäitaja järgi on
kuni 2,07 m, veepinna tõus on järsk, alanemine aeglane. Ka siin
esinevad kallaste üleujutamise ja põhjavee paisutamise nähtused.
Vee temperatuuri kohta kahjuks puuduvad lähemad andmed, kuid
ka siin võib oletada, et ta allub kergesti päikesekiirte mõjule; ka
Võrtsjärv võiks kohane olla suplemiseks ja mitte ainult tugeva or-
ganismiga inimestele.

Teestik. Maanteede võrk on Tartumaal oma tiheduselt
õige hästi välja arenenud. 1931. a. oli Tartumaal I klassi teid 717
km, neist kruusaga sillutatud 655,6 km, kiviteid 29,2 km, makadam-
teid 30,5 km ja muu sillutisega 1,7 km; II klassi teid oli 1 265,2 km
ja III kl. teid 1 800 km, kõik kruus-sillutisega, peale selle veel vä-
hemad teed.

I kl. teid tuli 1 km² peale 127,3 m (Valgam. 194,3; Järvam.
151,3; Võrum. 143,8; Viljandim. 141,9; Petserim. 140,3; Virum. 129,6
m, üleriiklikult 125,9 m). II kl. teid tuli 1 km² peale 224,6 m
(Saarem. 263,9; Petserim. 232,9; Valgam. 227,2 m ja üleriikl. 152,3
m); III kl. teid tuli Tartumaal 1 km² peale 319,5 m (Petserim.
447,1 ja Võrum. 320,2 m, üleriikl. 240,1 m). Üldine teestiku tihe-
dus oli Tartumaal 671,4 m 1 km² peale (Petserim. 820,3; üleriikl.
518,3 m). Seega oli Tartumaa üldine teestiku võrk oma tiheduselt
teisel kohal Petserimaa järel. Arvutades teestiku pikkust 1 ela-
niku kohta saame Tartumaal 31,9 m (Saarem. 33,0; Läänem. 32,3;
Võrum. 32,2 ja üleriikl. 29,6 m).

Mis puutub maanteede omadusisse, siis on see aasta-aastalt pa-
ranenud, nagu kogu Eestiski, nii et praegu on suuremad teed ena-
mikus läbikäidavad igasuguseile sõidukeile, ainult talvel, kevadel
ja suurte vihmasadude järel on mõned teed õige raskesti liigelda-
vad, osalt läbipääsematud.

Tähtsamaist Tartumaad läbistavaist teist, millede kõikide pea-
suund on põhjast lõunasse ja millede sõlmpunktiks on Tartu linn,
oleks Tallinna-Tartu-Valga tee, mis kulgeb läbi Tartumaa rööbiti

laiarööpmelise raudteega, Tartu—Oiu—Viljandi, Tartu—Pikasilla—Viljandi, Tartu—Võru, Tartu—Räpina, Tartu—Mustvee—Narva, Tartu—Koosa—Alatskivi—Mustvee, Tartu—Voldi—Põltsamaa ja Tartu—Otepää tee. Need peateed on omavahel ühenduses tiheda II ja III klassi teede võrguga. Kõik tähtsamad keskused omavad autobuseühendusi kas Tartu linnaga, alevitega või tähtsamate raudteejaamadega.

Peale maanteede tulevad arvesse raudteed, neist eeskätt Tallinna—Tartu—Valga laiarööpmeline tee (Tallinna 191 km, Valka 82 km) hästi väljaarenenud jaamade ja peatuskohtadega, siis Tartu—Petseri tee, mis liiklemiseks avati 1932. a. alul (Petserisse 88 km) ja Sonda—Mustvee kitsarööpmeline tee (Mustveest Sondani 63 km). Põhja—lõuna suunalistest raudteedest jätkuks esialgu, küll aga tundub puudust ida—lääne suunalistest (Mustvee—Jõgeva—Põltsamaa, Tartu—Viljandi—Pärnu). Eriti intensiivne raudtee liiklemine toimub Tartu—Elva ja Tartu—Jõgeva vahel.

Veeteede suhtes on Tartumaa seisukoht soodsam kui paljudel teistel Eesti maakondadel, sest ta on ainukeseks maakonnaks, kus veeteed läbivad maakonda. Laevatavad on Võrtsjärv, S.-Emajõgi terves ulatuses, Pedja, Põltsamaa ja Ahja jõgi vähemas ulatuses. Regulaarset laevaihendust peetakse Tartu ja terve rea Peipsi ranna sadamate vahel (ja Narva jõge mööda kuni Kulgu sadamani), Tartu—Lääniste, Tartu—Laashoone ja Oiu ja 1932. a. suvest alates Tartu ja Tarvastu vahel.

Kõige sellega tuleb Tartumaa liiklemisvõimalusi headeks pidada, mis peale majandusliku-kaubandusliku tähtsuse on tähtis ka tervishoiulisest küljest. Haigete transportimine on üldiselt hõlpus, Tartusse koondunud haiglad on kergesti kättesaadavad, ka arstliku personaali abi ja ravimite saamine on kerge.

Geoloogiline ülevaade.

Aperçu géologique. — Geologische Übersicht.

Tartumaa geoloogilises ehituses võime eritleda kahte geoloogiliselt erinevat ala: Põhja-Tartumaa põhjapoolne pool kuulub siluuri ladestusse, Tartumaa ülejäänud osad aga devooni ladestusse.

Siluuri ladestu Borealis-lade (G_2) esineb Avinurme vallas ja osalt naabervaldadeski. Avinurme valla põhjapoolses sosis, Paadenurme küla juures on lade õige lähedal maapinnale ja on kaetud üsna õhukese moreenkattega, siin kasustatakse kollakas-halli lubjakivi lubja põletamiseks (lubja-ahi Paadenurmes) ja ehitusteks. Lah-tisi, põldudel leiduvaid lubjakivi-tükke tarvitatakse põldude äärde paastarade ehitamiseks. Paadenurmest lõuna pool eemaldub lubjakivi-kiht maapinnast ja juba Laurisaares on ta 1—2 m paksuse moreenkatte all. Paekivi-kihid tulevad nähtavale Laurisaare oja põhjas.

Järgmine siluuri lade, Raikküla lade (G_3), esineb Vaimastvere, Laiuse, Laius-Tähkvere ja Jõgeva vallas, ida pool kaob ta sügavemale, voorte alla. Raiküla dolomiitpaas on hea lubjapõletamis- ja ehitusmaterjal. Paas asub maapinna läheduses ainult Pedja jõe kallastel, Jõgeva ja Kaava mõisa, Jõgeva ja Ellakvere küla kohal. Mujal peitub ta paksema moreenkatte all.

Puurmani, Härjanurme, Kaarepere ja mõne idapoolse valla osades on aluspõhjaks Adavere (Estonus, H) lade. Ka Adavere lubjakivi kasustatakse lubja põletamiseks (Puurmani Ausi lubja-ahi) ja ka ehitusmaterjaliks; nii leiame ülalmainitud valdades palju hooneid, kus lubjakivi ühel või teisel viisil on kasutatud. Lademe lõunapoolseks piiriks on Puurmani mõisa ja Pikknurme küla ümbrus. Lade kaob Kaiavere-Kaiu järve joonel. Sealsed põhjapoolsete kõrgendikkude otsad sisaldavad rohkesti paerähka, näit. Vaidavere voore põhjapoolne ots.

Siluuri ja devooni lademe vahel võib märgata põiksust (diskordantsust) — ida pool Kaiu-Kaiavere järve joont lamavad devooni kihid Raikküla lademel, lääne pool (Kursi) Adavere lademel.

Suurem osa Tartumaast (lõuna pool Kursi-Kodavere jcont) asub kesk-devooni puna-liivakivil (Old-Red). Alul on devooni la-

destu paksus üsna väike, lõuna poole aga kasvab see üha; Emajõe orus on ta paksus 157,9 m. Old-Red aluspõhi ei moodusta mitte tasast alust, vaid näitab teatud lainelisust ja ebahütlust. Võib isegi tähele panna diluviaal-liivaga täidetud orgusid, mis on põhjavete voolamisel ja nende vete pinna kujundamisel õige suure tähtsusega. Ühe sellise oru olemasolu on kindlaks tehtud Tartu linna kohal; see org ristleb Emajõeга kirde—edela suunas ja suubub Emajõe orgu mõlemalt poolt. Paremalt Emajõe kaldal suubub maa-alune org Emajõkke umbes Ülikooli Botaanika-aia kohal; Emajõe vasemal suubub maa-alune org (Malzmühlenstrom; R. Gulecke) Meltsi tiigi kohal Emajõkke. Meltsi maa-alust orgu peab Gulecke praeguse Amme jõe omaaegseks jätkuks ja tema arvamus järgi voolab praegugi suur osa Amme jõgikonna veest Meltsi maa-aluse oru kaudu Emajõkke. Kaevude ehitamisel ja veega varustamisel on see suure tähtsusega, ja Meltsi allikaid ongi kasutatud Tartu veevärgi varustamiseks veega. Emajõe paremal kaldal asuva maa-aluse oru põhja rikkalikke veehulki kasustab Ülikooli veevärk ja hulk eraisikuid, kelle kaevud ulatuvad tarviliku sügavuseni.

Old-Red'i katab Põhja-Tartumaa voorte ja Otepää moreenkin-
gustiku aladel paksem kiht jää-aja kuhjatisainest, mis on kaetud õhema või paksema moreenja vaibaga. Paljudes kohtades aga lei-
dub keskkevooni liivakivi-paljandeid, nagu: Maarja-Magdaleena ki-
riku lähedal, Alnavere küla kohal, Peipsi rannikul Kallaste all,
Emajõe kallastel, Kavilda ürgorus, Soova ürgorus ja lisaorgudes,
Võrtsjärve kaldal, Tatra ürgorgu suubuvate sälkorgude kallastel,
Peeda oja ääres, Kobratul, Mõraoja ja Mäletjärve orus, Kurista jõe
kallastel ja eriti suurepäraselt Ahja jõe kallastel (Suur ja Väike
Taevaskoda) jne. Paksemad pudedad liivakivikihid näitavad pai-
guti koopaid, nagu Arukülas ja Taevaskojas.

Jää-aegsed (glatsifluuviaalsed) kuhjatisead on enam-vähem ühe-
suguse koostisega ja koosnevad peamiselt kruusast, liivast, liiva-
kast savist, lubjakas-savisest ainesest jne. Kruusa kasutatakse
teede sillutamisel, liiva tsemenditööde puhul, liivakat savi saviehi-
tiste püstitamiseks. Saviehitise näemegi õige rohkesti paljudes
Lõuna-Tartumaa valdades (näit. Ropkas, Nõos, Kambjas, Meeril,
Ulilas, Kavildas jne.). Savi tarvitatakse enamasti kõrvalehitiste
püstitamisel, elumajade ehitamiseks kasutatakse teda harvemini.
Lõpuks vääraks veel tähelepanu rändkividest graniit, gneiss ja por-
füürmunakad ja, mis eriti tähtis, palju ordoviitsiumi ja siluuri
lubjakive. Viimaste murenemismaterjal omab devooni vahekihtide
kõrval suurt tähtsust moreenmaterjali lubjasisalduse suhtes (vt.
ptk. joogivesi). See ja kõikuv kvaternaari paksus kui ka vahelduv
koostis tingivad pinnalähedase põhjavee olude suurt vahelduvust.

Alluviaalseist moodustistest tuleksid arvesse uhtliiv, savi, mer-

gel, turvas jne.; neist omab turvas suurt tähtsust väärtusliku kütteinena.

Mullastikuliselt võib Tartumaal eritleda Lõuna-Eesti raskema mullaliigi valdkonda tasandikel ja suurkühmadel, kus mullakivimiks on põhimoreen. Selle mullavaldkonna põhjapiiriks on Alatskivi, idas Võnnu kiriku joon ja läänes Võrtsjärv, lõunas ulatub ta Tartumaa piirest väljapoole. Siia ei kuulu Otepää kõrgustiku saviliivane ja liivsavi kompleks. Ülalmainitud valdkonna muldad on õige viljakad. Otepää moreenkingustikkude ja Põhja-Tartumaa voorte ala on mullastikuliselt väga vahelduva iseloomuga, nii et neid alasid raske on paigutada ühte või teise mullavaldkonda.

Liivamullad esinevad Tartumaal Peipsi rannikul ja osaliselt Võrtsjärve ääres, vähemal määral mujal. Põhja-Tartumaal esinevad Põhja-Eesti keskmise sügavusega rühkmullad, mis on ka võrdlemisi viljakandvad. Emajõe ülemjooksul ja tema suurte harude kallastel, samuti Emajõe alamjooksul esinevad sood ja soostunud alad, mis tihti siiski annavad tähelepanavat heinasaaki (Emajõe luhahainamaad). Soo-alasid leiame vähesel määral ka mujal.

Kliimaolud.

Climat. — Klima.

Tartu maakond kuulub kliimaoludelt parasjahedasse kliimavöötmesse nagu kogu Eesti üldse ja ka suurem osa Põhja- ja Kesk-Euroopast. Eesti Vabariigi maa-ala võib jaotada kahte kliimavaldkonda. Esimesse valdkonda, kui enam-vähem merekliima iseloomu omavasse, kuuluksid kõik saared, rannikud ja teataval määral Lääne- ja Harjumaa. Teise valdkonda kuuluvad kagupoolsed sisemaised maakonnad, nende hulgas ka Tartu maakond. Esimese valdkonna tunnuseks on pehme talv, jahe kevad, ning soe sügis, kuna teist valdkonda iseloomustavad võrdlemisi käre talv, varajane soe kevad ning jahe sügis. Seda illustreerivaks näiteks võiks tuua meie kliimas esinevate kuude keskmised õhutemperatuurid: Sõrves (Saaremaal) veebruar $-3,3$, aprill $2,4$ ja oktoober $7,7$, aga Tartus veebruar $-6,6$, aprill $3,6$ ja oktoober $4,9$. Vaatluste algusest saadik ei langenud õhutemperatuur Sõrves kunagi alla $-26,0\text{ C}^{\circ}$ ega tõusnud üle $28,0\text{ C}^{\circ}$, aga Tartus oli kord madalaim temperatuuri seis $-36,2\text{ C}^{\circ}$ ja kõrgeim seis $35,2\text{ C}^{\circ}$.

Tartu maakonna kogu ulatuses on kliimaolud enam-vähem ühtlased. Väikesed erinevused, mis siiski esinevad, on tingitud mitmest põhjusest. Esiteks maakohtade suhtelisest kõrgustevahest oleneb temperatuuri erinevus; näiteks on Otepää kõrgustikul (kuni 244 m üle merepinna) talv keskmiselt 1° võrra külmem kui Tartus. Teiseks on ka koha aluspõhjal teatav mõju õhutemperatuurile: kuivad liivased maa-alad soojenevad kiiremini ja on seepärast isearanis kevadel soojemad kui soomaad. Kesksuvel on temperatuurivahed väiksemad, samuti ka kesktalvel, mil sood ja veekogud on külmunud. Näiteina võiks mainida kuiva ja liivase ala esindajana Elva ümbrust ning soomaa-alana Endla järve ümbruskonda.

Õhutemperatuuri olusid võrreldes tuleb arvestada ka metsa pehmendavat mõju temperatuuri äärmustele.

Peipsi järve suurel veekogul on merega teatav sarnasus selle poolest, et tema kaldail on oktoobri keskmine õhutemperatuur umbes 1° võrra kõrgem kui kaldast eemal asuvais kohtades. Novembris külmub ta üleni kinni ja siis on talv seal sarnane Põhja-Tartu-

Tabel 1.

Õhutemperatuur k. 8 hommikul.

Tempér. matinales. — Morgentemperaturen.

Vaatluskohad	I	II	III	IV	V	VI
<i>Põhja-Tartumaa</i>						
Kärde	—6,0	—6,7	—5,0	0,6	8,4	14,2
Mustvee	—7,1	—8,3	—5,5	1,4	8,9	14,5
Kuremaa	—7,0	—8,2	—5,4	1,6	9,6	13,9
Luu mõis	—7,1	—8,2	—5,3	1,8	10,0	14,5
Kursi	—6,8	—8,4	—5,1	2,8	10,3	14,8
Pala	—7,2	—7,9	—5,1	1,8	9,7	14,6
Tabivere	—6,6	—7,7	—5,0	2,3	10,0	14,7
Tartu	—6,6	—7,5	—4,9	2,4	9,5	14,4
<i>Lõuna-Tartumaa</i>						
Keeri mõis	—6,3	—7,4	—4,8	2,6	10,3	14,7
Aru mõis	—6,5	—8,3	—5,5	2,4	9,9	14,4
Kambja	—7,4	—8,8	—5,5	3,0	10,8	14,9
Kiidjärve	—7,6	—9,2	—6,1	3,4	10,6	14,5
Ahunapalu	—6,5	—7,9	—4,6	2,9	11,1	15,6
Hellenurme	—6,6	—7,7	—4,9	3,0	10,2	14,4
Arula	—7,7	—8,7	—4,3	2,9	10,9	14,4
Pühajärv	—7,3	—9,0	—5,0	2,8	10,6	14,8

Vaatluskohad	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Aasta
<i>Põhja-Tartumaa</i>							
Kärde	15,8	13,2	8,8	3,7	—1,8	—5,6	3,3
Mustvee	16,6	17,7	9,7	4,5	—0,9	—5,1	3,6
Kuremaa	16,0	14,0	8,9	3,9	—1,6	—5,2	3,4
Luu mõis	16,0	14,0	8,9	3,9	—1,1	—5,5	3,5
Kursi	16,1	14,8	9,5	4,1	—0,2	—4,5	4,0
Pala	16,6	14,7	9,5	4,7	—1,3	—5,4	3,7
Tabivere	16,4	14,3	9,3	4,1	—0,9	—4,8	3,8
Tartu	16,3	14,2	9,2	4,2	—0,8	—4,8	3,8
<i>Lõuna-Tartumaa</i>							
Keeri mõis	16,7	14,7	9,6	4,4	—0,8	—4,7	4,1
Aru mõis	16,4	14,7	9,2	4,2	—0,7	—5,2	3,8
Kambja	17,0	15,1	9,8	4,4	—0,8	—5,3	3,9
Kiidjärve	17,6	15,4	10,4	4,3	—0,7	—5,4	3,9
Ahunapalu	17,5	15,5	10,0	4,6	—0,7	—5,0	4,4
Hellenurme	16,7	14,7	9,6	4,3	—0,8	—5,0	4,0
Arula	16,4	14,3	10,0	3,9	—0,9	—4,9	3,6
Pühajärv	17,0	15,1	9,4	4,4	—1,2	—5,8	3,8

maal, eriti Laiuse-Saadjärve piirkonnas esineva talvega. Järvel püsib jääkate kevadel paar nädalat kauemini kui maakonna jõgedel. Seetõttu on seal kevadekuud umbes 1° võrra jahedamad kui Tartus ning taimekasv hilineb.

Suurte järvede, nagu Peipsi ja Võrtsjärve kallastel on tuule kiirus tunduvalt suurem kui mujal, enam varjatud kohtades. Tartu linnas on tuule aastane keskmine kiirus 3 m/sek., kusjuures tormi, mil tuule kiirus oleks üle 17 m/sek., üldse ei esine. Peipsi rannikul on tuule aastane keskmine kiirus umbes 5 m/sek. ja torne esineb igal kuul keskmiselt üks kord, sügisel isegi paar korda.

Peipsi ja Võrtsjärve rannikud on aga maakonna teiste osadega võrreldes selle poolest enamsoodustatud olukorras, et seal on suvel pilvitus väiksem ning sajab vähem vihma kui mujal.

Üldse erinevad kõige rohkem üksteisest maakonna üksikud osad sademete hulga poolest. Peipsi rannikul on sademeid võrdlemisi kõige vähem — ainult 490 mm aastas. Sellele järgnevad sademetehulga suurenemise suunas järjestatult Lõuna-Tartumaa lagendik 500 mm, Puurmani-Tabivere lagendik 540 mm, Laiuse kõrge-
maa (kuni 145 m üle merepinna) 555 mm, Endla soomaa 590 mm ning Otepää kõrgustik üle 600 mm. Need aastased sademete hulgad on mitme naabruses asuva sademetejaama hulga-aastased kesk-

Tabel 2.

Sademete hulk mm.

Eau tombée en mm. — Niederschläge in mm.

Vaatluskohad	J.	V.	M.	A.	M.	J.	J.	A.	S.	O.	N.	D.	Aasta
<i>Põhja-Tartumaa</i>													
Kärde	33	26	30	33	54	60	78	89	53	52	43	38	589
Mustvee	28	25	24	27	36	59	69	79	47	42	35	32	504
Kuremaa	30	23	20	30	46	60	79	87	51	49	35	32	543
Luaa mõis	28	21	21	29	41	57	76	84	46	44	35	33	516
Kursi	35	26	24	31	42	57	85	87	49	45	47	38	568
Pala	25	21	22	26	36	63	74	80	41	42	33	34	497
Tabivere	28	23	21	29	39	59	74	83	46	45	35	31	514
Tartu	35	29	27	30	46	66	80	81	58	49	45	43	588
<i>Lõuna-Tartumaa</i>													
Keeri mõis	25	20	18	27	40	67	77	78	44	41	34	29	501
Aru mõis	17	14	14	24	44	66	80	79	41	38	27	24	470
Kambja	26	21	22	33	42	71	80	90	46	43	36	33	545
Kiidjärve	21	19	20	30	39	63	74	94	45	35	29	29	500
Ahunapalu	16	16	13	27	32	56	79	81	45	36	30	23	454
Hellenurme	23	20	22	31	44	67	86	83	49	35	28	30	518
Arula	39	33	29	41	51	80	99	94	62	52	55	49	682
Pühajärv	37	27	22	36	42	87	87	94	51	47	39	42	612

mised. Nagu vastavast tabelist nähtub, on keskmine aastane sademete hulk kõige väiksem Ahunapalus (Kastres), nimelt 454 mm, ja kõige suurem Arulas, Pühajärve lähedal — 682 mm. Sademete jaotus aasta-aegade järgi on kõikides Tartumaa sademetejaamades enam-vähem ühtlane: kõige vähem sademeid esineb veebruaris ja märtsis, kõige rohkem juulis ja augustis.

Tabel 3.

Sajupäevade arv.

Nombre des jours avec eau tombée. — Anzahl der Tage mit Niederschlägen.

Vaatluskohad	J.	V.	M.	A.	M.	J.	J.	A.	S.	O.	N.	D.	Aasta
<i>Põhja-Tartumaa</i>													
Kärde	14	11	9	11	11	11	14	17	10	12	14	13	147
Mustvee	16	13	13	10	11	12	14	16	14	14	16	16	165
Kuremaa	12	10	9	10	11	10	13	15	12	12	12	11	138
Luu mõis	12	10	9	10	11	11	14	17	13	15	13	12	148
Kursi	13	11	9	10	11	10	14	15	13	11	14	14	146
Pala	13	10	10	8	9	11	14	15	12	12	12	12	138
Tabivere	22	18	16	14	14	14	17	20	18	19	20	11	202
Tartu	18	15	15	13	13	13	15	17	16	16	19	19	189
<i>Lõuna-Tartumaa</i>													
Keeri mõis	15	12	11	11	11	11	14	15	13	12	14	14	153
Aru mõis	14	11	11	10	12	12	14	15	15	14	15	15	158
Kambja	15	12	12	11	12	11	14	14	14	14	14	14	157
Kiidjärve	12	9	9	9	12	12	12	16	14	13	14	13	144
Ahunapalu	10	9	8	9	10	10	13	15	11	11	12	11	130
Hellenurme	10	8	8	7	9	10	12	13	10	9	9	9	114
Arula	16	13	11	10	11	12	16	14	15	14	16	15	164
Pühajärv	14	12	12	11	11	12	14	13	13	12	13	14	150

Tartu Ülikooli Meteoroloogiaobservatoorium on ainuke suurem ilmajaam kogu maakonnas, kus juba kauemat aega (69 aastat) on pidevalt toimetatud ilmastikuvaatlusi. Et Tartu linn asub enam-vähem maakonna keskkohal, siis võib tema kliimaolusid lugeda üldloomustavaiks kogu maakonnale, kui sealjuures veel arvestada ülalpool-mainitud väikesi erinevusi maakonna üksikute osade vahel.

Tabelis nr. 4. on esitatud andmed tähtsamate meteoroloogiliste elementide kohta keskmiste arvude näol Tartus hulga aastate kestel kogutud vaatluste seeriast. Tabeli esimeses osas leidub andmeid õhutemperatuuri kohta Celsiuse kraadides. Absoluutne maksimum ja miinimum tähendavad õhutemperatuuri äärmusväärtusi, milleni see on kasvõi üks ainuski kord tõusnud või langenud kogu vaatlusaja kestel. Normaalse maksimumi ja miinimumi all tuleb

mõista õhutemperatuuri väärtusi, milleni võib temperatuur normaalsel aastal tõusta või langeda.

Tabeli teises osas leidub andmeid heliograafi abil mõõdetud päikesepaiste kestuse kohta tundides 33 aasta (1901.—1933. a.) keskmiste näol. Selles perioodis oli kõige päikesepaistelise 1906. aasta 2 000 tunniga, kuna kõige vähem päikesepaistet oli 1928. aastal, ainult 1246 tundi. Üksikuid kuid vaadeldes leiame, et kõige rohkem oli päikesepaistet 1927. aasta juulis, nimelt 369 tundi, kõige vähem 1909. a. detsembris, ainult 3 tundi. Edasi leiame tabelis andmeid päikese kiiritamissoojuse kohta. Väikesis kaloreis on antud soojuse hulk, mida saab 1 sm² suurune pindala maapinna läheduses perpendikulaarselt pealelangevailt päikesekiirtelt 1 tunni kestel iga kuu 15. kuupäeval. Suuris kaloreis on antud soojuse hulk,

Tabel 4.

Tartu ilmajaama keskm. meteoroloogilised andmed.

Données météorologiques moy. de l'observat. météorol. de Tartu.
Meteorologische Beobachtungen des meteorol. Observatoriums in Tartu.

	I	II	III	IV	V	VI
Keskmine õhutemperat.	—6,5	—6,6	—3,2	3,6	10,0	14,8
Absoluutne maksimum	6,5	7,5	17,2	24,9	31,4	34,0
Normaalne maksimum	2,6	2,7	7,6	17,4	25,3	28,5
Absoluutne miinimum	—36,2	—33,1	—27,4	—17,6	—5,0	—1,5
Normaalne miinimum	—22,2	—21,2	—16,9	—7,2	—1,4	3,6
Päikesepaiste kestus (tundides)	29	54	130	171	253	251
Päikese kiiritamissoojus:						
gr.-kaloreid tunnis	33	57	73	82	86	88
kg.-kaloreid kuus	0,07	0,43	2,4	5,9	11,5	13,2
Pilvitus	8,2	7,5	6,8	6,4	6,2	6,0
Sademete norm. hulk	35	29	27	30	46	66
Sadem. maksim. hulk	80	74	57	75	101	142
Sadem. minim. hulk	8	7	3	4	2	13
Absoluutne niiskus	2,8	2,8	3,2	4,6	6,6	8,8
Relatiivne niiskus	89	87	84	76	68	68
Suvepäevi	—	—	—	—	2	5
Külmapäevi	22	20	13	1	—	—
Selgeid päevi	2	3	4	4	3	4
Pilviseid päevi	21	16	15	12	10	9
Udupäevi	3	2	3	2	—	1
Sajupäevi	18	15	15	13	13	13
Lumesajupäevi	16	14	12	6	1	—

	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Aasta
Keskmine õhutemperat.	17,0	15,2	10,6	4,9	-0,5	-4,9	4,5
Absoluutne maksimum	34,5	35,2	27,8	21,1	12,6	8,5	35,2
Normaalne maksimum	28,9	27,7	22,3	15,0	7,6	3,8	30,7
Absoluutne miinimum	3,9	1,4	-3,6	-12,4	-22,2	-34,3	-36,2
Normaalne miinimum	7,1	5,2	0,5	-4,7	-12,0	-19,3	-25,3
Päikesepaiste kestus (tundides)	275	196	142	77	24	16	1620
Päikese kiiritamissoojus:							
gr.-kaloreid tunnis	87	84	77	64	42	24	67
kg.-kaloreid kuus	13,2	7,5	3,6	0,9	0,09	0,02	59
Pilvitus	6,1	6,4	6,6	7,4	8,5	8,5	7,1
Sademet norm. hulk	80	81	58	49	45	43	588
Sadem. maksim. hulk	233	175	129	140	120	99	792
Sadem. minim. hulk	10	18	11	8	15	6	359
Absoluutne niiskus	10,8	10,2	8,1	5,9	4,2	3,2	5,9
Relatiivne niiskus	73	79	83	87	90	91	81
Suvepäevi	8	4	—	—	—	—	19
Külmapäevi	—	—	—	1	10	19	86
Selgeid päevi	3	3	3	2	1	1	33
Pilviseid päevi	9	10	11	16	21	22	172
Udupäevi	1	2	4	5	4	4	31
Sajupäevi	15	17	16	16	19	19	189
Lumesajupäevi	—	—	—	3	10	16	78

mida tõelikult saab horisontaalse tasapinna iga ruutsentimeeter päikesekiirtelt kuu või aasta kestel. Nende arvude arvutamisel on arvestatud peale päikese kõrguse ja valguskiirte õhus neeldumise ka päikesepaiste keskmist kestust. Seepärast võib see soojuse hulk aasta-aastalt teatavais piirides ka kõikuda. Pilvitus on tabelis antud murdarvudena, mis näitavad pilvedega kaetud taevaosa, kusjuures 0,0 vastab pilvitule taevale ja 10,0 vastab üleni pilvedega kaetud taevale.

Tabeli kolmandas osas esitatakse andmeid sademete hulga kohta mõõdetult millimeetris. Ühe kuu kestel sadanud maksimumaalne hulk 233 mm oli 1871. a. juulis, minimaalne hulk 2 mm, 1918. a. mais; ühe päeva kestel sadanud maksimumaalne hulk 82 mm esines 1869. a. augustikuul.

Järgmises tabeli osas pakutakse andmeid õhuniiskuse kohta. Absoluutne niiskus on veeauru rõhumine mõõdetult millimeetris. Relatiivne niiskus on antud protsentarvudes.

Viimases tabeli osas leidub hulga aastate keskmisi mõningaist ilmastuolusid iseloomustavaist sagedusarvudest. Selgituseks võiks tähendada, et suvepäevadeks loetakse päevad, mil õhutemperatuur

tõusis 25 kraadini või üle selle, külmapäevadena aga arvestatakse päevad, mil õhutemperatuur ei tõusnud üle 0⁰, s. t. päevad ilma sulata. Esimese ja viimase öökülma esinemise keskmisteks tähtpäevadeks on 2. oktoober ja 8. mai. Kogu vaatlusaja kestel on kõige hilisem öökülm esinenud 8. juunil 1891. aastal ja kõige varajasem sügisel 7. septembril 1896. a. Esimene lumesadu on Tartus keskmiselt 19. oktoobril ja viimane 1. mail, aga äärmised tähtpäevad oleksid vastavalt 22. sept. ja 9. juuni. Äikest esineb Tartus normaalse aasta kestel 14 päeval, peamiselt suvekuudel maist kuni augustini.

Asulastik, elumajad, saunad, käimlad.

*Villages, maisons d'habitation, maisons de bain et lieux d'aisance.
Wohnhäuser, Badestuben u. Klosette.*

Asulastiku tiheduse ja asulate suuruse määrajaks on Tartumaal, nagu mujalgi, kultuurmaistute levik; peale selle tulevad arvesse majanduslikud ja ajaloolised olud. Kus kultuurmaistud esinevad üksikute lappidena, „saartena“, seal on tekkinud väikesed kääbus- ehk pisikülad, mis koosnevad 4—6 talust 20—30 elanikuga. Selliste külade nimetustes esineb tihti -saare, -metsa, -kõrve, näit. Kaevusaare, Kodasaare, Laurisaare, Peebusaare, Kirbusaare, Metsara, Mustametsa, Kõrvemetsa, Kõrve (Avinurme v.), Lummusaare (Haaslava v.), Soosaare (Kaarepere v.), Rehemetsa (Kavastu v.), Luigemetsa (Kudina v.), Kullisaare, Lehtmetsa (Laiuse v.), Kaugeasaare (Rannu v.), jne. jne. Niisuguseid pisikülasid leidub rohkesti maakonna põhjapiiril, siis soistes ja metsarikastes Kursi kihelkonna valdades, Kastre-Võnnu Peravallas ja vähemal määral mujal. Neis kohis leidub ka päris üksildasi talusid.

Voorte alal esineb palju ühe- ja kahepoolseid ahelkülasid; ühepoolseid ahelkülasid nimetatakse ka ridaküladeks. Tüüpilistest ahelküladest võiks mainida: Eristvere, Jõgeva, Väljaotsa (Jõgeva v.), Alavere, Palupere (Laiuse v.), Jõusa ja Igavere (Elistvere v.), Soomevere ja Toovere (Kuremaa v.), Rääbise, Sätsuvere ja Iravere küla (Torma v.). Ahelkülaades asetsevad talud enamasti voore jalal, kusjuures põllud ulatuvad üle tee voore seljale, heinamaad oru poole. Mõni voor on ümbritsetud talude ahelikust (need võivad moodustada mitu küla), nii et tekib omapärane sõorküla, näit. Rannu v. Lapetukma k.; Laiuse voore jalal asuvad sõõrjalt terve rida ahelkülasid (Vilina, Raduvere, Kasevere, Lõpe, Sootaga ja Alavere küla). Sel sõõrkülal, kui teda üldse nii nimetada, pole midagi ühist Põhja-Eestis leiduvate sõõrküladega, peale sõõrja kuju. Ahelkülad saadavad mõnikord ka läbiminevaid teid ja jõgesid, nagu Laeva v. Väänikvere küla, mis küll rohkem meelde tuletab tõstendus- ehk erakõu-küla.

Tüüpilisi hagukülasid Tartumaal peaaegu ei leidu; selline on vahest Ahja v. Imaste küla.

Lõuna-Tartumaa valdavaks külavormiks on haja- ehk üksik-
õuküla, ka enamik asundusi on hajakülad. Talud on maastikus
laiali pillutud ja nende küladesse jaotamine on rohkem kui kunstlik.

Tänavküla on tüüpiline Peipsi rannikule, kus on tegemist ve-
nelasist elanikkonna mõjuga. Suuremaist tänavküladest oleksid ni-
metada: Mehikoorma alevik, Varnja, Kasepää, Suur- ja Väike-
Kolkja, Ninaküla, Kallaste alev, Omedu küla ja siit põhja poole
kuni Mustveeni on nagu üks suur tänavküla, kuigi ta koosneb mit-
mest üksikust külast: Kasepää, Tiheda, Kükita, Rajakülast, kuni
lõpeb Mustvee aleviga. Tänavküladena esinevad muudes Tartumaa
osades ainult alevikud ja alevid, nagu Puhja, Rõngu, Nõo, Elva ja
Otepää linn.

Sumbküla kui niisugust Tartumaal ei esine, kuigi mõnes kohas
(Kavastu v. Koosa k.) asetsevad elumajad üsna tihedasti üks-
teise läheduses.

Väga paljud külad ei kuulu ühtegi puhtasse tüüpi, vaid on
segatüüpi.

Sumb- ja tänavkülad ei ole tervishoiuliselt soovitavad: peale
tuleohu on epideemiatega puhul siin hõlpus nakkushaiguste levimine.

Asulastiku tihedus kõikus 1922. a. rahvalugemise andmete järgi
kaunis laiades piirides (1—12 elumaja 1 km² peale, Kasepää ja
Peipsiäärses vallas veel enam, kuid täpsaid arve nende kohta ei ole,
sest nende valdade maa-ala kohta puuduvad andmed). Hõredasti
asustatud alad asetsevad maakonna põhjapiiril (Vaimastvere, Laius-
Tähkvere ja Avinurme v.) ja läänepiiril (Puurmani, Laeva, Rannu,
Aakre v.); ka maakonna kaguosas olid mõned vallad hõreda asulas-
tikuga (Ahja, Kastre-Võnnu, Vana-Kuuste, Luunja, Tammistu v.),
Tihedaima asulastikuga on Peipsijärve kallas kuni Varnja küalani;
Mustveest otse läände suundub tihedasti asustatud valdade rida
(Torma, Laiuse, Jõgeva, Härjanurme), peale selle on tiheda asulas-
tikuga voorteala keskosa ja Tartust edelasse laiarõppmelise raud-
tee lähem ümbrus.

Paljudes tiheda asulastikuga valdades asetsevad alevikud.
Rahva tihedus jagunes ligikaudu samuti nagu asulastikugi tihedus.

Tartumaa valdade ja alevikkude elumajade üldarv on tõusnud
1922. a. kuni 1934. a. 3 298 ehk 16,8% võrra. Elumajade ehitusmaterja-
liks on enamikus puu. Kahe rahvalugemise vahel on ehitusmaterjali
suhtelises esinevussageduses märkida ainult väikesi erinevusi. Tar-
tumaale on teataval määral iseloomustavaiks savimajad, mida lei-
dus 1922. a. 285 (1,5%). See arv on iseenesest väike, kuid suurem
kui üheski teises maakonnas, — on ju Tartumaa lõunapoolne osa
rikas hea ehitussavi poolest. Eriti rohkesti leidis savist elumaju
Kavilda, Kongota, Luke, Luunja, Meeri, Ulila ja iseäranis Rannu
vallas (16,2%).

Tabel 5.

Elumajad seinte ja katusematerjali järgi.

Maisons d'après le matériel de construction des murs et des toits.
Baumaterial der Gebäude und der Dächer.

Seinte ehitusmaterjal <i>Le matériel de construction des murs</i> <i>Baumaterial der Gebäude</i>	1922.a. rahvaloendus <i>Recensement de 1922</i> <i>Volkszähl. i. J. 1922</i>		1934. a. rahvaloendus <i>Recensement de 1934</i> <i>Volkszähl. i. J. 1934</i>	
	arv <i>nombre</i> Zahl	%%	arv <i>nombre</i> Zahl	%%
Puuehitised <i>Bâtiments en bois. Holzgebäude.</i>	17857	91,0	20535	89,5
Tulekindlad ehitised <i>Bâtiments inflammables.</i> <i>Feuerfeste Gebäude.</i>	1333	6,8	1305	5,7
Segaehitised <i>Bâtim. en matériel mixte.</i> <i>Gebäude aus verschied. Material.</i>	433	2,2	1073	4,7
Teadmata materjalist ehitatud . . . <i>Matériel inconnu.</i> <i>Aus unbekanntem Baumaterial.</i>	12	0,0	20	0,1
Kokku <i>Total.</i>	19635	100,0	22933	100,0
Katusematerjal <i>Couverture de toit</i> <i>Baumaterial der Dächer</i>				
Puu. <i>Lattes. Holz.</i>	12894	65,7	18929	82,5
Õlg. <i>Paille. Stroh.</i>	5881	30,0	2976	13,0
Roog. <i>Canne. Schilf.</i>	—	—	5	0,0
Papp. <i>Bitume. Pappe.</i>	116	0,6	38	0,2
Kivi. <i>Tuiles. Stein.</i>	383	1,9	449	2,0
Plekk. <i>Tôle. Blech.</i>	48	0,2	129	0,6
Sega. <i>Couvert. mixte. Verschied.</i>	272	1,4	347	1,5
Muu. <i>Autre couv. Anderes Material</i>	18	0,1	5	0,0
Teadmata. <i>Couv. inconnue. Nicht</i> <i>angegeben.</i>	23	0,1	55	0,2
Kokku <i>Total.</i>	19635	100,0	22933	100,0

Saviehitiste seinad on õige kindlad ja vastupidavad, kuid elanikkude arvamuse järgi olevat nad niisked; kus aga saviehitise seinad on seestpoolt hästi krohvitud, seal ei ole kaebusi niiskuse üle. See saviehitiste niiskuse küsimus vajaks objektiivset uurimist. Esi-

algu ehitatakse savielumaju siiski vähe; kui muud hooned L.-Tartumaal on tihti savist ehitatud, on eluruumide-poolne osa enamasti ikka puust.

Kivist elumaju leidus kõige enam Kastre-Võnnu, Kudina, Kuremaa, Mäksa, Peipsiäärses, Puurmani, Raadi ja Torma vallas, igas üle 30 kivimaja. Üldiselt leidub aga kivimaju peaaegu igas vallas, aga telliskivide kõrge hinna tõttu ei ehitata uusi kivimaju peaaegu sugugi.

Katusematerjaliks kasutatakse peamiselt (95,7 ja 95,5%) puumaterjali ja õlgi. 1934. a. oli siiski õlgkatuste arv langenud 17% võrra ja puukatuste arv tõusnud 16,8% võrra. See nähtus on seletatav puust katusematerjali hõlpsama kättesaadavuse ja lihtsama käsitleusega. Katuseõlgede valmistamine on uueaegsete rehepeksimisviiside kõrval tülikas ja õlgedega katuse katmine vajab suurt oskust. Tulekindla katusematerjali kasutamist näib tõkestanud olevat seda liiki materjalide kõrge hind.

Elumajade ehitusviis oleneb elanikkude jõukusest, ehitusmaterjali kättesaadavusest ja — mis eriti mõõduandev — kohalikest harjumist ning traditsioonest ja otstarbekohasusest.

Kõige enam leidub Tartumaal vana tüüpi elumaju, kus on eluruumid ühise katuse all rehetoa ja rehealusega. Niisuguste elumajade suurus oleneb õige suurel määral talundi suurusest, suuremail taludel on nende dimensioonid vastavalt suuremad. Üldiselt võib ütelda, et Tartumaal on seda tüüpi majad suuremad kui Põhja- ja Lääne-Eesti maakondades.

Seesugune maja koosneb 2—4 eluruumist, köögist (millena mõnel pool kasutatakse rehetuba, rohkem P.-Tartumaal), rehetoast ja rehealusest; rehealuse otsas võib asetseda veel väike tall.

Teise sagedama elumaja-tüübina esineb eraldi-elumaja, mis on ehitatud eraldi muudest hoonetest. See koosneb 2—6 toast ja köögist. Peaaegu kõik asunikud elumajad on eraldi-elumajad, samuti leidub selliseid elumaju rohkesti Tartu linna lähedais valdades (linna mõju). Näib, et see tüüp tõrjub välja vana tüüpi talumaja, sest et uuemal ajal suurt tarvidust ei ole rehetoa ja rehealuse järele. Vili pekstakse peaaegu kõikjal nurmel suurte viljapeksumasinatega ja terade kuivatamiseks on ehitatud siin-seal vastavad kuivatised.

Ka saunikute ja popside elumajad on eraldiehitised, sest et neil vajadust pole rehe ega rehealuse järele. Nende elumajad on aga mõõtudelt õige väikesed ja ehituselt enamasti viletsad.

Peipsi-äärsetes vene rahvastikuga valdades esineb eraldi-elumaja ja selle kõrval elumaja, mille külge on nurkjalt ehitatud vajalikud kõrvalruumid (kuur, laut); viimane ehitusviis on seal otstarbe- ja oludekohane: niisuguse ehitusviisi puhul võtab hoone

enda alla minimaalse põhipinna, maad aga on Peipsi-äärseil elanikel äärmiselt vähe.

Seesugust nurkjat ehitusviisi, kus kõik majapidamises vajalikud ruumid asetsevad ühes hoones, leiame vähesel määral ka maakonna sisemuses, näit. Ropka vallas (seal aga pole tegu Peipsi-äärsete elanikkude mõjuga, vaid uute, talupidajaile soovitatud elumaja-tüüpidega) ja harva Peipsi ranna lähedais valdades.

Suitsutaresid leidus 1922.—1926. a. 2 557 elumaja kohta 22 (Avinurme, Haaslava, Kodijärve, Kavilda, Kudina, Kongota, Laeva, Pühajärve, Rannu, Ropka ja Torma v.). Praegu on need kadumisel. Lääne-, Pärnu- ja Järvamaal leidub neid praegugi rohkesti.

Kuigi mitmesuguste ehitustalituste büroode ja muude asutiste poolt on soovitatud mitmesuguseid uusi talumaja-tüüpe, ei ole need peaaegu mingit vastukaja leidnud, sest need on rahvale täielikult võõrad ja ei vasta sissejuurdunud harjumustele ning traditsioonidele. Seesugused uuendused ja parandused saavad ainult siis suuremale hulgale vastuvõetavad olla, kui nad vastavad rahva omapärale ja traditsioonile. Seda toonitati ka maatervishoiu-konverentsil (*Conférence Européenne sur l'Hygiène rurale (29. juin — 7. juillet 1931). Volume I. Récommandations. Pg. 52—56. Société des Nations. Genève.*).

Eluruumide kasutamine oleneb tubade rohkusest. Elumajades, kus peale köögi on ainult kaks tuba, on suurem tuba (eeskamber) ruumiks, kus süüakse, tehakse mitmesuguseid töid (riistade parandamine, puutöö, kangakudumine jne. jne.); selles toas asetsevad ka 1—2 voodit. Perekondlike pidustuste puhul kasutatakse seda tuba tantsimiseks ja koosviibimiseks. Tagumine, vähem tuba (tagakamber) on puhtam ja seal liigutakse harilikult vähem; seal asetsevad peale kappide ja kummuti (kus see olemas) pererahva voodid, kuna eeskambris magavad teenijad, karjused ja nooremad oma pere liikmed.

Kus tubade arv on suurem, seal on üks suurem tuba (ilus tuba, saal), mis tihti enda alla võtab terve maja otsa ja mida harilikus elus peaaegu sugugi ei tarvitata. Siia on koondatud ilusam mööbel, põrandad ja seinad on korralikumad jne., ka selles toas võivad 1—2 voodit olla. Muud, väiksemad ruumid on jällegi peamiselt magamisruumideks.

Mis puutub eluruumide puhtusse, siis jätab see umbes 40%₀-l soovida. Ei saa öelda, et puhtuse suhtes üks maakonna osa suu- resti erineks teisest. Siin valitseb väga palju individuaalset, naabritaludest võib ühes kõik puhas ja korralik olla, teises aga vägagi must. Kus puhtus üldisest nivoost tunduvalt kõrgemal järjel seisab, see on Peipsi-äärsetes vene küldes (eriti vanausuliste juures); seda ei saa seletada mitte ainult sellega, et sealseil naistel rohkem

Tabel 6.

Põrandad ja seinad.

Planchers et murs. — Fussböden und Wände.

Valla nimetus <i>Commune rurale</i> Gemeinde		Elumajade üldarv <i>Nombre total des maisons</i> Gesamtzahl d. Wohnhäuser	Uuritud elumajade arv <i>Nombre des maisons inspectées</i> Wohnh. untersucht	Põrandad Planchers Fussboden					
				Materjal <i>Matériel</i> <i>Material</i>				Seisukord <i>État</i> <i>Zustand</i>	
				laud <i>planches</i> Bretter	kivi <i>pierre</i> Stein	savi <i>argile</i> Lehm	muld <i>terre</i> Erde	hea <i>bon</i> gut	halb <i>mauvais</i> schlecht
	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	
1.	Aakre	229	52	45	—	7	—	35	17
2.	Avinurme	894	76	76	—	—	—	66	10
3.	Elistvere	374	97	96	—	1	—	75	22
4.	Haaslava	371	140	135	2	3	—	114	26
5.	Härjanurme	171	33	32	1	—	—	21	12
6.	Hellenurme	50	21	20	—	—	1	16	5
7.	Jõgeva	353	52	50	—	—	2	37	15
8.	Kaarepere	260	20	20	—	—	—	16	4
9.	Kasepää	527	46	46	—	—	—	41	5
10.	Kavastu	554	24	24	—	—	—	20	4
11.	Kavilda	352	66	59	—	7	—	51	15
12.	Kirepi	72	28	26	—	—	2	16	12
13.	Kodijärve	186	16	16	—	—	—	13	3
14.	Konguta	180	37	32	—	—	5	27	10
15.	Kudina	570	61	61	—	—	—	48	12
16.	Kuremaa	315	20	20	—	—	—	18	2
17.	Laeva	228	59	59	—	—	—	45	13
18.	Laiuse	589	66	66	—	—	—	60	6
19.	Laius-Tähkvere	506	61	61	—	—	—	52	9
20.	Lohusuu	424	42	38	—	4	—	29	13
21.	Luke	126	10	10	—	—	—	9	1
22.	Luunja	216	33	33	—	—	—	25	8
23.	Meeri	313	18	17	—	1	—	16	2

Valla nimetus <i>Commune rurale</i> Gemeinde		Elumajade üldarv <i>Nombre total des maisons</i> Gesamtzahl d. Wohnhäuser	Uuritud elumajade arv <i>Nombre des maisons inspectées</i> Wohnh. untersucht	Seinad Murs Wände					
				Materjal <i>Matériel</i> <i>Material</i>			Seisukord <i>État</i> <i>Zustand</i>		
				palk (laud) <i>bois</i> <i>Holz</i>	krohvitud <i>mortier</i> <i>Mörtel</i>	paberdatud <i>papier peint</i> <i>Tapeten</i>	kuiv <i>sec</i> <i>trocken</i>	niiske <i>humide</i> <i>feucht</i>	määrdimud <i>sale</i> <i>schmutzig</i>
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.		
1.	Aakre	229	52	8	41	3	21	—	31
2.	Avinurme	894	76	76	—	—	58	18	—
3.	Elistvere	374	97	74	23	—	88	—	9
4.	Haaslava	371	140	67	70	3	113	—	27
5.	Härjanurme	171	33	14	15	4	26	6	1
6.	Hellenurme	50	21	3	15	3	14	—	7
7.	Jõgeva	353	52	38	11	3	46	6	—
8.	Kaarepere	260	20	20	—	—	20	—	—
9.	Kasepää	527	46	12	4	30	30	15	1
10.	Kavastu	554	24	24	—	—	19	—	5
11.	Kavilda	352	66	34	30	2	53	—	13
12.	Kirepi	72	28	19	9	—	9	2	8
13.	Kodijärve	186	16	16	—	—	16	—	—
14.	Konguta	180	37	21	14	2	18	6	13
15.	Kudina	570	61	50	11	—	60	—	1
16.	Kuremaa	315	20	20	—	—	20	—	—
17.	Laeva	228	59	46	10	3	52	—	7
18.	Laiuse	589	66	39	20	7	60	5	1
19.	Laius-Tähkvere	506	61	50	11	—	56	5	—
20.	Lohusuu	424	42	27	2	13	27	15	—
21.	Luke	126	10	5	3	2	10	—	—
22.	Luunja	216	33	18	15	—	30	3	—
23.	Meeri	313	18	16	—	2	16	2	—

	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
24. Otepää, Vana-	223	56	51	1	—	4	45	11
25. Palupera	242	57	53	—	1	3	42	15
26. Pangodi	280	19	16	—	3	—	18	1
27. Peipsiääre	644	53	53	—	—	—	40	13
28. Puurmani	351	57	57	—	—	—	46	11
29. Pühajärve	246	55	53	—	—	2	43	12
30. Raadi	379	47	46	1	—	—	39	7
31. Rannu	384	61	50	—	1	10	45	16
32. Ropka	281	32	31	—	—	1	26	6
33. Rõngu	303	48	46	—	2	—	33	15
34. Saadjärve	278	21	21	—	—	—	21	—
35. Saare	302	48	48	—	—	—	39	9
36. Sootaga	301	44	41	1	—	2	39	5
37. Tammistu	148	24	24	—	—	—	18	6
38. Tähtvere	235	13	13	—	—	—	12	1
39. Uderna	110	37	37	—	—	—	32	5
40. Ulila	203	34	28	1	5	—	32	2
41. Vaimastvere	249	43	43	—	—	—	40	3
42. Valguta	224	32	26	—	—	6	28	4
43. Vara	172	21	21	—	—	—	17	4
44. Vesneri	147	23	22	1	—	—	18	5
45. Vorbuse	60	11	11	—	—	—	8	3
46. Võtikvere	644	59	58	—	1	—	52	7
Üldse Total	14266	1973	1892	8	36	37	1583	387
%%		13,8	95,8	0,4	1,9	1,9	80,4	19,6

aega oleks ruumide puhastamiseks, kuna samades tingimustes Peipsi ääres elutsevad eestlased enamasti kasimatud on.

Puhtuse suhtes on Tartumaa muudest sisemaa maakondadest ees.

Mis puutub eluruumide resp. elumaja asetusse teiste hoonete suhtes, siis valitseb siin teatud ühtlus üle terve maakonna. Peaaegu kõik hooned on asetatud ümber võrdlemisi avara õue. Tartumaa kirdeosas on õued võrdlemisi väiksemad.

Õu on sageli taraga jaotatud kahte ossa; elumaja-poolsesse ossa kariloomad ei pääse ja see on enamasti puhas. Säärast õue poolitamist leidub ligikaudu pooltes taludes. Kus on õu üldine, seal püütakse kariloomi õuele mitte lastagi.

Muruga kaetud õue pühitakse suve jooksul mõned korrad, nii et need on enamasti võrdlemisi puhtad.

Põranda materjaliks oli Tartumaal peamiselt laud (95,8%), muu materjal esines võrdlemisi harva (4,2%); nii olid põrandad 1937 uuritud elumajas:

	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
24. Otepää, Vana-	223	56	19	37	—	28	—	28
25. Palupera	242	57	23	31	3	28	—	29
26. Pangodi	280	19	13	3	3	6	1	—
27. Peipsiääre	644	53	20	15	18	37	16	—
28. Puurmani	351	57	41	15	1	44	—	13
29. Pühajärve	246	55	28	21	5	26	—	28
30. Raadi	379	47	45	2	—	46	1	—
31. Rannu	384	61	50	11	2	55	—	8
32. Ropka	281	32	21	10	1	27	5	—
33. Rõngu	303	48	10	33	5	27	—	21
34. Saadjärve	278	21	8	11	2	18	3	—
35. Saare	302	48	35	13	—	48	—	—
36. Sootaga	301	44	39	5	—	39	5	—
37. Tammistu	148	24	19	5	—	16	4	4
38. Tähtvere	235	13	2	10	1	13	—	—
39. Uderna	110	37	9	25	3	28	1	—
40. Ulila	203	34	21	7	6	18	16	—
41. Vaimastvere	249	43	38	4	1	39	4	—
42. Valguta	224	32	13	6	3	17	5	—
43. Vara	172	21	11	7	3	21	—	—
44. Vesneri	147	23	21	2	—	21	2	—
45. Vorbuse	60	11	11	—	—	11	—	—
46. Võtikvere	644	59	56	2	1	50	9	—
Üldse Total	14266	1973	1253	579	135	1525	155	255
%%		13,8	63,7	29,4	6,9	78,8	8,0	13,2

materjal	laud	kivi	savi	muld
arv	1892	8	36	37
% ₀	95,8	0,4	1,9	1,9

Üldse võib tähele panna, et Loode-Eesti maakondades (Saare-, Lääne-, Pärnu-, Harju- ja Järvamaa) esinevad märksa sagedamini kui muudes maakondades kivi- (paekivi), savi- ja muldpõrandad, nii Saare- ja Läänemaal 25% ja enam.

Laudpõrandaid tuleb igatahes eelistada, sest neid saab paremini puhastada ja korras hoida, kuigi mõnel pool eelmainitud maakondades paekivi-plaatidest valmistatud põrandad õige puhtad hoitakse; muld- ja savipõrandad jätavad puhtuse mõttes alati soovida.

Tartumaal esinevad savi- ja muldpõrandad enamasti vaesemate inimeste elumajades. Olemasolevate andmete järgi ei saa ütelda, et need esineksid teatud valdades või mõnes üksikus maakonna osas.

Laudpõrandad on tavaliselt värvimata, kuigi leidub ka värvitud. Põrandate vahatamine ja õlitamine ei ole senini levinud — ainult mõnedes koolimajades õlitatakse põrandaid. Põrandaid pu-

hastatakse luuaga pühkimise ja pesemise teel; enamasti toimub põrandade pesemine 4—5 korda aastas, suuremate pühade eel.

Korras põrandaid oli 1 583 (80,4%), lagunenuid ja auklikke 387 (19,6%).

Seinad olid seestpoolt: katmata palgist 1 253 (63,7%); krohvitud 579 (29,4%); 135 (6,9%).

Soome lahe äärsetes maakondades on tapetseerimine ehk paberdamine rohkem levinud, kuna teistes maakondades rohkem eelistatakse krohvimist. Siin tulevad arvesse ka jõukus ja kohalik mood. Vaadeldes Tartumaad üksikute valdade järgi näeme, et kõige enam tapetseeritud seinu leidis Peipsi-äärsetes valdades (Lohusuu, Kasepää, Peipsiääre v.), krohvitud seinu jälle Tartumaa edelaosas.

Tartumaal ei ole kombeks (nagu Põhja-Eestis) palkseina pragusid saviga täita ja siis üle lubjata, need jäetakse lihtsalt paremaid aegu ootama. Palkseinu ei saa tervishoiuliselt heaks pidada, sest et nad aja jooksul mustaks värvuvad ja üldiselt palju valgust neelavad; samuti on palkseinte praod heaks pesitsemiskohaks luti-kaile ja prussakaile. Krohvitud ja paberdatud seintel ei ole neid halbu omadusi või on neid palju vähemal määral.

Seinte krohvimist ja tapetseerimist saaks õhutada vastavate kursuste korraldamisega, sest neid töid on võimalik omal jõul hõlpsasti läbi viia. Peale tervishoiulise tähtsuse omaks selline sein veel esteetiliselt ja majanduslikku tähtsust, kannataks aga küll loomulik ventilatsioon.

Seinad olid kuivad 1 525-es (78,8%) elumajas, niisked 155-es (8,0%) ja määrdinud 255-es (13,2%). Kõige enam niiskeid seinu leidis Peipsi-äärsetes valdades; see on ka arusaadav, sest maapind on seal madal ja soine. Määrdinud seinu leidis kõige enam Tartumaa lääne- ja eriti edelapoolseis valdades. Kuigi need hinnangud on individuaalsed, võib neid pildi saamiseks siiski teatud ettevaatusega kasutada.

1926. a. uuritud eluruumi kõrgus Tartumaa valdades oli järgmine:

Eluruumide kõrgus meetrites	Elumajade arv	%
1,5—2,0	47	2,4
2,0—2,5	980	50,9
2,5 ja rohkem	899	46,7

Nagu neist arvudest näeme, oli üsna madalaid (1,5—2,0 m) elumaju Tartumaal võrdlemisi vähe (2,4%); ainult Valgamaal oli see protsent väiksem (2,2%), teistes maakondades aga suurem, Pärnumaal isegi 21,6%. Kui vaadelda seesuguste madalate elumajade esinemist üksikute valdade järgi, siis näeme, et madalad elumajad esinevad peamiselt maakonna piiriäärseis valdades, s. o. Tartu linnast kaugemal. Kahjuks pole mõõtmisi toimetatud kagupoolseis valdades.

Pooled kõikidest uuritud elumajadest (50,9%) olid kõrgusega 2,0—2,5 m ja teine pool (46,7%) kõrgusega üle 2,5 m. 2,5 m ja suuremat eluruumide kõrgust tuleb pidada tervishoiuliselt soovitavaks. Rahuldava kõrgusega elumaju leidus kõige enam Tartu linna lähedais valdades (Raadi, Vorbuse, Luunja, Vesneri, Tammistu jt.). Teistes maakondades leidus rahuldava kõrgusega elumaju rohkem ainult Valgamaal (59,5%) ja ka Saaremaal (66,9%), kuid Saaremaal leidus palju õige madalaid elumaju, nimelt 13,5% 1,5—2,0 m kõrgusi.

Üldiselt võib täheldada, et viimaseil aastail ehitatakse uued majad kõik võrdlemisi kõrged, sest pikkamööda hakkab kaduma hirm suurte ruumide eest.

Elumajade avarusest saame pildi, kui vaatleme õhuhulka, mis tuleb ühe elaniku kohta:

Õhuhulk kantmeetrites	Elumajade arv	%
kuni 10	179	9,3
10—20	560	29,1
20—30	450	23,4
30—50	532	27,6
50 ja rohkem	205	10,6

Soovitavaks õhuhulgaks ühe elaniku kohta tuleb pidada vähemalt 10—15 m³. Tartumaal oli kitsaid elumaju 9,3%; seda protsenti tuleb pidada küllalt kõrgeks võrreldes teiste maakondadega (Saaremaal 3,9%, Viljandimaal 6,4%, Valgamaal 6,9%). Enamikus olid majad siiski võrdlemisi avarad.

Mis puutub eluruumide ventilatsiooni, siis toimub see kolmel teel. Eeskätt tuleks arvesse loomulik ventilatsioon läbi seinte, akna- ja ustepragude; paiguti toimub ventilatsioon ainult sel teel, sest leidub veel küllalt elumaju, kus aknaid üldse mitte ei avata (need on naeltega kinni löödud). Edasi tuleks arvesse ventilatsioon akende ja uste kaudu. Seda ei toimetata kaugeltki mitte järjekindlalt; talvel näit. kardetakse ruumide jahenemist, suvel sääskede ja kärbeste sissetungimist, suuremate maanteed läheduses on kuivade ilmadega tolmu tõttu aknaid võimata avada. Ukseventilatsioon toimub vast kõige järjekindlamalt (uste avamine sisse- ja väljamine misel).

Elektriventilaatorid, lihtsad ventilaatorid, ventilatsioon lõõride ja korstna kaudu on peaaegu tundmatud.

Õhuvahetuse puudulikkus annab end tunda peamiselt öösiti, kui kõik maja elanikud sees viibivad; hommikuti on tubane õhk tihti sumbunud ning halb. See ongi üheks põhjuseks, miks nooremad inimesed suvel lakas, aidas magavad. Päeval ei anna see end nii tunda, sest et siis enamik majaanikest välistel töödel viibib.

Tabel 7.

Eluruumid. — Logements. — Wohnhäuser.

	Valla nimetus <i>Commune rurale</i> Gemeinde	Elumajade üldarv <i>Nombre total des maisons</i> Gesamtzahl d. Wohnhäuser	Uuritud elumajade arv <i>Nombre des maisons inspectées</i> Wohnh. untersucht	Eluruumide kõrgus meetrites <i>Hauteur en mètres</i> Höhe			Ühe elaniku peale tulev õhuhulk kantmeetrites <i>Cube d'air par homme</i> <i>Luftikubus pro Mensch</i>				
				1,5 — 2,0	2,0 — 2,5	2,5 ja rohkem <i>et plus und mehr</i>	6.	7.	8.	9.	10.
				3.	4.	5.	kuni 10 <i>moins de bis</i>	10 — 20	20 — 30	30 — 50	50 ja rohkem <i>et plus und mehr</i>
1.	Aakre	229	52	—	18	34	5	25	15	6	1
2.	Avinurme	894	76	—	69	7	2	19	15	32	8
3.	Elistvere	374	97	—	55	42	2	9	7	62	17
4.	Haaslava	371	85	7	31	47	30	32	10	7	4
5.	Härjanurme	171	33	—	14	19	3	19	9	1	—
6.	Hellenurme	50	21	—	13	8	3	12	4	2	—
7.	Jõgeva	353	52	2	34	16	13	19	15	4	1
8.	Kaarepere	260	20	—	7	13	1	6	11	2	—
9.	Kasepää	527	46	1	39	6	2	23	11	8	2
10.	Kavastu	554	24	—	6	18	3	3	7	6	5
11.	Kavilda	352	66	1	34	31	1	10	14	30	11
12.	Kirepi	72	28	3	6	19	5	8	7	3	5
13.	Kodijärve	186	16	—	5	11	1	—	5	6	4
14.	Konguta	180	37	2	17	18	8	12	9	5	3
15.	Kudina	570	61	2	25	34	2	5	10	32	12
16.	Kuremaa	315	19	1	6	12	6	3	3	4	3
17.	Laeva	228	59	—	27	32	—	5	9	32	12
18.	Laiuse	589	66	—	48	18	—	27	29	7	3
19.	Laius-Tähkvere	506	61	6	50	5	4	16	22	15	4
20.	Lohusuu	424	42	—	39	3	4	16	12	9	1
21.	Luke	126	10	—	—	10	—	1	—	5	4
22.	Luunja	216	33	—	5	28	1	9	2	11	10

		1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.
23.	Meeri	313	18	2	4	12	2	5	4	4	3
24.	Otepää, Vana-	223	56	2	28	26	8	28	14	6	—
25.	Palupera	242	57	—	20	37	10	22	7	14	4
26.	Pangodi	280	22	1	12	9	4	6	7	5	—
27.	Peipsiääre	644	53	—	44	9	5	21	13	10	4
28.	Puurmani	351	57	—	32	25	—	1	8	34	14
29.	Pühajärve	246	51	1	25	25	9	25	11	7	3
30.	Raadi	379	47	—	2	45	3	12	15	15	2
31.	Rannu	384	64	4	38	22	9	16	19	13	7
32.	Ropka	281	32	—	19	13	1	7	10	5	9
33.	Rõngu	303	48	—	23	25	7	26	9	6	—
34.	Saadjärve	278	23	1	13	9	3	8	2	7	3
35.	Saare	302	48	—	31	17	—	6	7	28	7
36.	Sootaga	301	44	—	6	38	1	9	16	15	3
37.	Tammistu	148	24	—	4	20	4	10	7	3	—
38.	Tähtvere	235	13	—	7	6	—	1	5	5	2
39.	Uderna	110	37	—	16	21	1	12	11	9	4
40.	Ulila	203	34	1	14	19	7	12	8	5	2
41.	Vaimastvere	249	43	—	28	15	—	18	12	11	2
42.	Valguta	224	37	1	11	25	3	15	4	8	7
43.	Vara	172	21	—	9	12	—	1	3	11	6
44.	Vesneri	147	23	—	1	22	—	4	11	8	—
45.	Vorbuse	60	11	—	1	10	1	4	3	—	3
46.	Võtikvere	644	59	9	44	6	5	12	18	14	10
	Üldse Total	14266	1926	47	980	899	179	560	450	532	205
	%%		13,5	2,4	50,9	46,7	9,3	29,1	23,4	27,6	10,6

Maatervishoiu üheks tähtsamaks ülesandeks oleks peale muu ka otstarbekohane õhuvahetuse küsimuse lahendamine; eluruumide õhu rikkumine ei toimu ju mitte ainult inimeste loomulikkude väljahigististe kaudu, siin tuleb arvesse ka veel palju muud: imikute pesu, uriin ja väljaheited, laste ööpotid, toidulõhnad, tööriivad, jalanõud (laudast tulles!), tihti parandatakse eluruumes tööriistu, hobuseriistu.

Eluruumidesse pääseb valgus võrdlemisi väheldaste akende kaudu. Harilikult on aknad kuue ühesuuruse ruuduga, harvemini leidub muusuguseid aknaklaaside paigutusi, mille tagajärjel aga aknaklaasi pinna suurus oluliselt ei muutu. Kriteeriumiks ruumide valgustamisel on aknaklaasi-pinna suhe põrandapinnaga. Rahuldavaks suhteks võib lugeda niisugust valgustust, kus see suhe oleks nagu 1:10 vastu ja suurem. Rahuldavaks võiks veel pidada suhet kuni 1:12, kui seejuures ei mõju muud tegurid ebasoovitavas suunas.

Tabel 8.

Põranda pindala 1 m² aknaklaasi-pinna kohta m²-tes.*Surface du logement par mètre carré de fenêtres.**Auf 1 m² Fensterfläche kommt Fussboden in m².*

Valla nimetus <i>Commune rurale</i> Gemeinde		Elumajade üldarv <i>Nombre total des maisons</i> Gesamtzahl d. Wohnhäuser	Uuritud elumajade arv <i>Nombre des maisons inspectées</i> Wohnh. untersucht	Kuni 10 <i>moins de</i> bis	10 — 12	12 — 20	20 — 40	40 — 60	60 — 70	70 ja rohkem <i>et plus und mehr</i>
		1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.
1.	Aakre	229	52	30	5	11	1	5	—	—
2.	Avinurme	894	76	16	10	36	12	1	1	—
3.	Elistvere	374	97	—	2	7	54	31	2	1
4.	Haaslava	371	72	18	13	28	12	—	—	1
5.	Härjanurme	171	33	3	5	15	8	1	—	1
6.	Hellenurmē	50	19	6	1	9	2	1	—	—
7.	Jõgeva	353	52	4	2	27	18	1	—	—
8.	Kaarepere	260	20	6	4	9	1	—	—	—
9.	Kasepää	527	46	29	8	9	—	—	—	—
10.	Kavastu	554	24	2	—	10	6	2	1	3
11.	Kavilda	352	66	—	1	10	45	8	—	2
12.	Kirepi	72	27	1	—	3	16	6	1	—
13.	Kodijärve	186	16	—	2	7	6	—	1	—
14.	Konguta	180	37	2	1	4	11	13	3	3
15.	Kudina	570	61	2	—	14	33	9	2	1
16.	Kuremaa	315	18	4	3	8	2	1	—	—
17.	Laeva	228	59	2	2	14	25	13	2	1
18.	Laiuse	589	64	2	1	33	26	—	—	2
19.	Laius-Tähkvere	506	61	17	9	31	4	—	—	—
20.	Lohusuu	424	42	6	8	22	5	—	—	1
21.	Luke	126	10	2	1	5	2	—	—	—
22.	Luunja	216	27	10	3	8	2	2	—	2

		1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.
23.	Meeri	313	18	2	4	4	6	1	1	—
24.	Otepää, Vana-	223	53	8	3	27	13	1	—	1
25.	Palupera	242	57	4	6	19	19	3	—	6
26.	Pangodi	280	22	—	—	11	7	2	1	1
27.	Peipsiääre	644	54	22	7	25	—	—	—	—
28.	Puurmani	351	57	—	1	3	39	12	2	—
29.	Pühajärve	246	55	7	6	22	16	3	—	1
30.	Raadi	379	47	9	6	19	11	2	—	—
31.	Rannu	384	71	3	2	9	40	5	2	10
32.	Ropka	281	32	1	—	10	18	3	—	—
33.	Rõngu	303	46	11	1	16	16	1	—	1
34.	Saadjärve	278	23	2	—	7	13	1	—	—
35.	Saare	302	48	—	—	8	21	19	—	—
36.	Sootaga	301	44	7	4	12	18	3	—	—
37.	Tammistu	148	24	6	5	6	7	—	—	—
38.	Tähtvere	235	12	—	—	2	8	1	—	1
39.	Uderna	110	37	11	6	10	3	1	2	4
40.	Ulila	203	34	15	8	5	5	—	—	1
41.	Vaimastvere	249	40	4	—	17	13	2	1	3
42.	Valguta	224	37	1	—	3	19	6	3	5
43.	Vara	172	21	—	1	2	17	1	—	—
44.	Vesneri	147	23	4	3	11	4	1	—	—
45.	Vorbuse	60	11	1	—	3	3	4	—	—
46.	Võtikvere	644	58	11	5	35	5	—	1	1
Üldse Total		14266	1903	291	149	606	612	166	26	53
%%			13,3	15,1	7,8	31,8	32,2	8,7	1,4	2,8

Tartumaa eluruumide valgustusest saame pildi järgmisest kokkuvõttest (vt. ka valgustusolude üksikasjaline tabel):

1 m ² aknaklaasi-pinna peale tuli põrandapinda m ²	Elumajade arv	%
kuni 10	291	15,1
10—12	149	7,8
12—20	606	31,8
20—40	612	32,2
40—60	166	8,7
60—70	26	1,4
70 ja üle	53	2,8

Nagu siit näeme, oli eluruumide valgustus ainult 15,1%-l rahuldav, ligi pooltel (45,1%) elumajadel oli valgustus 2 ja rohkem korda vähem kui tervishoiuliselt soovitatav (1:20 kuni 1:70 ja veel

vähem). Kui võrrelda neid andmeid teiste maakondade omadega, siis näeme, et Virumaal oli rahuldava valgustusega elumaju 23⁰/₀, Võrumaal 19,8⁰/₀, teistes maakondades 10⁰/₀ ja vähem. Kui vaadelda üksikute valdade järgi, siis näeme, et Peipsi-äärsetes vene elanikkonnaga valdades on suhteliselt kõige enam rahuldava valgustusega elumaju. See torkab silma juba lihtsalgi vaatlusel. Aknad seal suuremad ei ole, aga akende arv on märksa suurem. Muudes valdades ei ole erilisi erinevusi märgata. Vana tüüpi talumajadel on 4—5 akent, kusjuures 2 neist asuvad maja otsas (lõunapoolses), 1 maja esiküljel, harva 2, ja 1—2 maja tagaküljel. Seal, kus elumaja eraldi ehitatud, on akende arv tavaliselt suurem. Saunikute ja porside elumajad on enamasti üsna väikeste akendega.

Ülal-esitatud valgustussuhe on siiski puht-arvuline, kuna tõeline olukord ruumide valgustuses on tihti märksa halvem. Nagu juba eespool mainitud, rajatakse viljapuuad enamasti elumaja otsa ja osalt maja taha, sageli on kogu elumaja eluruumide-poolne ots aia sees; on arusaadav, et seesuguseil tingimusil viljapuud ja ka ilupuud aknad ära varjavad, nii et aknast tihti taevast üldse mitte ei näe, päikest peaaegu sugugi.

Peale selle takistavad valguse sissepääsu aknaeesriided ja aknalauale asetatud toalilled. Õnneks on viimaseil aastail hakatud aknakardinateks tarvitama läbipaistvamat materjali (marli jm.), samuti asetatakse toalilled aknast vähe eemale vastavaile pinkidele või aluseile. Lõpuks neelavad seinad ja lagi, kus need lupjamata või krohvimata on, sissepääsenud valgusest üsna palju.

Kõigest sellest ongi tingitud, et taluelumajades on ka heleda päikesepaiste ajal üsna hämar. Kahjuks puuduvad selle küsimuse selgitamiseks objektiivsed valgustuseuurimised.

Neist puudusist saaks üle otstarbekohase propaganda ja selgitustööga. Ka välja-antavais ehitusmäärustikes võiks kehtima panna minimaalnõuded akende suuruse kohta (niisugune minimaalnõuete esitamine andis häid tulemusi riikliku laenuga ehitatud asunikude elumajade ehitamisel). Seega saadakse suur samm edasi maatervis-
hoius, sest valgustusolude paremaks muutumisel tõuseks ka puhtus, sest et tolm ja muusugune mustus siis paremini silma puutuksid.

Võib küll teatava rahuldusega nentida, et kümne viimase aasta jooksul on ka ses küsimuses paranemist märgata. Hirm suurte akende eest kaob ja uued elumajad ehitatakse veidi suuremate akendega, vanemad majad aga on jäänud endisse seisukorda.

Mis puutub kunstlikku valgustusse, siis valgustatakse pimedal ajal enamasti petrooleumilampidega, ainult alevil, mõnedel alevik-

kudel ja vähesel arvul taludel (eriti Ulila jõujaama elektrivõrgu piirkonnas) on elektrivalgustus. Petrooleumilambid on enamasti väikese valgustusejõuga (kokkuhoid), kas siis kupliga laualambid, laelambid või kuplita lambid. Elektrienergia tarvitamine osutub esialgu liialt kalliks, kui et teda maaoludes laialdasemalt tarvitama võidak hakata. Muud kunstlikud valgustamisallikad ei tule arvesse.

Saunad on ihupuhtuse eest hoolitsemisel esmajärgulise tähtsusega, ja seda arvestavad Tartumaa elanikud üsna rahuldavalt: peaaegu igal talul on oma sauna; popsid ja mõned väikekohapidajad, kellel sauna ei ole, peavad leppima naabrisaunadega. Peipsiäärsetes vene külades on saunad tihti ühised mitme elumaja kohta.

Saunu oli 2 557-e uuritud elumaja juures 1881, s. o. 73,6% elumajust olid saunadega varustatud. See protsent oli suurem ainult Võru- (82,6%) ja Petserimaal (78,4%), umbes niisama suur Saare- (73,0%) ja Valgamaal (72,2%). Põhja-Eesti maakondades aga oli saunu märksa vähem; nii oli vastavalt Virumaal 49,9%, Harjumaal 25,6% ja Järvamaal 13,2%; Läänemaal oli 66,3%, Viljandimaal 62,2%-l ja Pärnumaal 61,5%-l elumajust saunad.

Saunade tihedus Tartumaal on üle terve maakonna ühtlane (vastandina Pärnu- ja Viljandimaale, kus maakonna põhjapoolsetes osades on vähe saunu), ainult Peipsi-äärsetes vene külades on saunade arv väike, see-eest aga on saunad ise suuremad, sest nad on ehitatud ühiselt mitme elumaja elanikkonna tarviduseks.

Peaaegu eranditult on saunad muudest hoonetest eraldi ehitatud, mitte kuskil ei kasutata saunana rehetuba või selle taha ehitatud väikest ruumi (Põhja-Pärnumaa, Lääne-, Järva- ja osalt Harjumaal). Saun asetseb harilikult peahoonete (elumaja, rehi, ait, laut) rühmast vähe eemal (tuleoht), eelistatavalt madalamal kohal või jälle jõe, oja või järve kaldal. Säärane sauna asupaiga valik on tingitud soovist saada rohkesti ja vähese karedusega ehk pehmet pesuvett. Kus seesugust pehmemat vett sauna läheduses saada ei ole, seal võetakse pesuvei üldisest kaevust.

Ehitusmaterjalina kasutatakse sauna ehitamisel enamasti puumaterjali, ainult Lõuna-Tartumaa mõnedes osades, kus puumaterjali vähe saada, ehitatakse pesemis- ja vihtlemisruum puust, rõivastumisruum aga savist. Tartumaa loodepoolsetes valdades on ka pae-kiivi ehitusmaterjalina tarvitusel.

Saun ehitatakse harilikult maakivist vundamendile ja ta koosneb enamikul juhtudest kahest ruumist: rõivastumisruumist, mille seinad võivad ka laudadest või savist olla, ja pesemis ning vihtlemisruumist. Harva leidub saunas veel kolmas ruum, mida kasutatakse kas elamiseks (saunikud) või muuks otstarbeks; samuti leidub harva seesuguseid saunu, mis koosnevad ainult pesemis- ja vihtlemisruumist.

Tabel 9.

Saunad ja käimlad.

Maisons de bain et lieux d'aisance. — Badestuben u. Klosette.

	Valla nimetus <i>Commune rurale</i> Gemeinde	Elumajade üldarv <i>Nombre total des maisons</i> Gesamtzahl d. Wohnhäuser	Uuritud elumajade arv <i>Nombre des maisons inspectées</i> Wohnh. untersucht	Saunad Bains Badestuben		
				arv <i>nombre</i> Zahl	Korsten <i>Cheminée Schornstein</i>	
					on <i>avec</i> mit	ei ole <i>sans</i> ohne
		1.	2.	3.	4.	5.
1.	Aakre	229	52	43	6	37
2.	Ahja	599	24	20	4	16
3.	Alatskivi	329	20	17	17	—
4.	Avinurme	894	76	63	18	45
5.	Elistvere	374	97	80	33	47
6.	Haaslava	371	159	113	28	85
7.	Härjanurme	171	33	20	10	10
8.	Hellenurme	50	21	17	6	11
9.	Jõgeva	353	52	32	22	10
10.	Kaarepere	260	20	20	18	12
11.	Kasepää	527	46	15	4	11
12.	Kastre-Võnnu	643	73	36	9	27
13.	Kavastu	554	195	120	53	67
14.	Kavilda	352	66	58	18	40
15.	Kirepi	72	28	25	12	13
16.	Kõdijärve	186	16	16	3	13
17.	Kokora	172	8	6	3	3
18.	Konguta	180	37	26	13	13

Valla nimetus <i>Commune rurale</i> Gemeinde		K ä i m l a d								
		Elumajade üldary <i>Nombre total des maisons</i> Gesamtzahl d. Wohnhäuser	Uuritid elumajade arv <i>Nombre des maisons inspectées</i> Wohnh. untersucht	Elumajad kus käämla			Neist dont davon			
				arv <i>nombre</i> Zahl	on <i>oui</i> mit	ei ole <i>sans</i> ohne	puudulikke <i>défectueux</i>	elumajast lahus <i>separé de la maisons</i> entfernt vom Wohnhause	elumajaga ühe katuse all <i>sous le même toit que la maison</i> unter einem Dach mit dem Wohnhause	teadmata <i>inconnus</i> unbekannt
1.	Aakre	229	52	29	26	26	5	12	3	14
2.	Ahja	599	24	24	23	1	3	24	—	—
3.	Alatskivi	329	20	19	19	1	2	19	—	—
4.	Avinurme	894	76	42	41	35	22	41	1	—
5.	Elistvere	374	97	74	71	26	33	71	2	1
6.	Haaslava	371	159	92	85	74	30	80	12	—
7.	Härjanurme	171	33	24	24	9	2	23	1	—
8.	Hellenurme	50	21	22	19	2	—	18	4	—
9.	Jõgeva	353	52	47	46	6	2	43	4	—
10.	Kaarepere	260	20	19	18	2	—	18	1	—
11.	Kasepää	527	46	34	34	12	15	4	30	—
12.	Kastre-Võnnu	643	73	46	45	28	12	40	6	—
13.	Kavastu	554	195	122	115	80	31	115	7	—
14.	Kavilda	352	66	42	42	24	26	42	—	—
15.	Kirepi	72	28	28	19	9	7	13	7	8
16.	Kodijärve	186	16	12	11	5	—	7	3	2
17.	Kokora	172	8	5	5	3	2	5	—	—
18.	Konguta	180	37	25	22	15	—	13	4	—

		1.	2.	3.	4.	5.
19.	Kudina	570	61	43	14	29
20.	Kuremaa	315	20	16	10	6
21.	Kuuste, Vana-	251	21	20	9	11
22.	Kuuste, Vastse-	273	29	20	8	12
23.	Laeva	228	59	42	26	16
24.	Laiuse	589	66	50	23	27
25.	Laius-Tähkvere	506	61	49	25	24
26.	Lohusuu	424	62	38	16	22
27.	Luke	126	10	8	5	3
28.	Luunja	216	33	32	19	13
29.	Mäksa	317	19	18	4	14
30.	Meeri	313	18	15	4	11
31.	Otepää, Vana-	223	56	49	16	33
32.	Palupera	242	57	43	16	27
33.	Pangodi	280	22	13	4	9
34.	Pala	504	13	12	4	8
35.	Peipsiääre	644	131	73	28	45
36.	Puurmani	351	57	46	20	26
37.	Pühajärve	246	55	44	7	37
38.	Raadi	379	47	30	23	7
39.	Ranna	242	16	13	6	7
40.	Rannu	384	71	37	7	30
41.	Rasina	250	45	27	3	24
42.	Roela	332	8	4	—	4
43.	Ropka	281	32	21	17	4
44.	Rõngu	203	48	39	26	13
45.	Saadjärve	278	23	20	9	11
46.	Saare	302	48	32	4	28
47.	Sootaga	301	44	35	28	7
48.	Tammistu	148	24	23	14	9
49.	Tähtvere	235	13	9	9	—
50.	Uderna	110	37	45	17	28
51.	Ulila	203	34	28	18	10
52.	Vaimastvere	249	43	18	9	9
53.	Valguta	224	37	24	14	10
54.	Vara	172	21	14	5	9
55.	Vesneri	147	23	20	12	8
56.	Vorbuse	60	11	9	8	1
57.	Võtikvere	644	59	55	23	32
	Kokku Total	18178	2557	1881	777	1104
	% %			73,6	41,3	58,7

		1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.
19.	Kudina	570	61	44	44	17	18	41	3	—
20.	Kuremaa	315	20	21	9	11	—	12	9	—
21.	Kuuste, Vana-	251	21	12	12	9	—	11	1	—
22.	Kuuste, Vastse-	273	29	15	14	15	2	9	2	4
23.	Laeva	228	59	38	37	22	26	20	—	18
24.	Laiuse	589	66	48	48	18	9	48	—	—
25.	Laius-Tähkvere	506	61	46	46	15	2	46	—	—
26.	Lohusuu	424	62	46	46	16	14	25	21	—
27.	Luke	126	10	10	10	—	—	5	5	—
28.	Luunja	216	33	36	31	2	4	34	2	—
29.	Mäksa	317	19	20	19	—	3	18	2	—
30.	Meeri	313	18	17	17	1	—	6	3	8
31.	Otepää, Vana-	223	56	54	49	7	—	40	9	5
32.	Palupera	242	57	44	49	8	—	35	1	8
33.	Pangodi	280	22	10	10	12	1	9	1	—
34.	Pala	504	13	11	11	2	6	11	—	—
35.	Peipsiääre	644	131	131	131	—	65	94	37	—
36.	Puurmani	351	57	48	46	11	22	43	5	—
37.	Pühajärve	246	55	37	37	18	—	24	2	11
38.	Raadi	379	47	59	40	7	7	28	15	16
39.	Ranna	242	16	14	14	2	3	14	—	—
40.	Rannu	384	71	38	34	37	5	21	2	15
41.	Rasina	250	45	30	30	15	6	28	2	—
42.	Roela	332	8	5	5	3	2	5	—	—
43.	Ropka	281	32	24	24	8	—	18	4	2
44.	Rõngu	203	48	38	30	18	5	19	3	16
45.	Saadjärve	278	23	23	22	1	—	18	4	1
46.	Saare	302	48	19	19	29	7	19	—	—
47.	Sootaga	301	44	51	37	7	5	36	11	4
48.	Tammistu	148	24	26	23	1	3	18	2	6
49.	Tähtvere	235	13	10	10	3	—	9	1	—
50.	Uderna	110	37	46	37	—	—	44	2	—
51.	Ulila	203	34	30	28	6	—	11	19	—
52.	Vaimastvere	249	43	34	30	13	3	26	5	3
53.	Valguta	224	37	24	23	14	1	11	2	11
54.	Vara	172	21	14	14	7	5	13	1	—
55.	Vesneri	147	23	27	21	2	5	18	4	5
56.	Vorbuse	60	11	10	9	2	1	10	—	—
57.	Võtikvere	644	59	36	36	23	2	30	5	1
	Kokku Total	18178	2557	1952	1817	740	424	1515	270	167
	%%				71,1	28,9	21,7	84,9	15,1	

Saunade pikkus on 5—7 m, laius 4—6 m, kõrgus 1,7—2 m, harva kõrgemad. Rõivastumisruum on harilikult 1,5—2 m laiune. Valgustamiseks on enamasti 1 neljaruuduline väike aken pesemisruumis; pimedal ajal valgustatakse sauna petrooleumilambi või laternaga.

Pesemisruumi põrand on laudne, rõivastumisruumil võib ta ka mullast või savist olla.

Rõivastumisruumis leidub 1—2 pinki ja seinas mõned naelad rõivaste ülesriputamiseks. Pesemisruumi tähtsamaks osadeks on ahi ja lava. Ahjul on kütteruumi laele ümmarikud maakivid laotud — lahtine keris, harvemini on keris kinnine. 1881 saunast oli korstnaga saunu 777 (41,3%) ja korstnata 1 104 (58,7%); ometi peab siin mainima, et kõik korstnad pole ühenduses ahjuga, osa ulatub ainult sauna laeni ja neid võib soovi järgi sulgeda vastava klapi abil. Lava on umbes 1,2—1,5 m kõrgune ja võtab saunas enda alla ühe seina. Lavale võib pääseda lava külge kinnitatud pingi abil, mida pesemise puhul kasutatakse istepingiks. Peale selle pingi on istumiseks veel mõni madal järi või pink või jälle puupakk.

Sauna kasustatakse tihti ka liha suitsutamiseks.

Käimlaid leidis Tartumaal võrdlemisi rohkesti ja nimelt 2 557 uuritud elumaja kohta tuli 1 817 käimlat, s. o. 71,1% elumajust olid käimlatega varustatud. Niisama suur protsent oli neid Viljandi- (73,8%) ja Pärnumaal (70,1%), kuna kõikides teistes Eesti maakondades kõikus see protsent 40 ja 60 ümber.

Kui vaadelda käimlate suhtelist rohkest, siis võib tähele panna, et neid leidub võrdlemisi rohkesti Tartu ümbruse valdades ja Tapa-Tartu-Valga laiarööpmelise raudtee lähedais valdades, peale selle Peipsi-äärsetes valdades. Teataval määral võib täheldada, et metsarikkais ja põõsasterohkeis valdades on käimlaid vähem, neis valdades on ka rahvastiku tihedus väiksem. Sama nähtust on võimalik olnud tähele panna ka muudes Eesti maakondades. Tuleb oletada, et käimlate ehitamisel etendab suurt osa teatav häbitunne, muud kaalutlused tulevad alles teises ja kolmandas järjekorras, nagu põlulutulunduslikud (väljaheited = väärtuslik väetusmaterjal), esteetilised ja muud, igatahes tervishoiulised kaalutlused tulevad viimases järjekorras arvesse käimlate ehitamisel ja viimaste ehitamisel olakse vaevalt teadlikud nende tervishoiulises tähtsuses.

Riigi või jälle omavalitsuste seadusandlus oleks saanud ja saab igal ajal sundida käimlaid ehitama iga elumaja juurde, sest nende ehitamise kulud on äärmiselt väikesed ja käimlad puuduvad ainult osaliselt. Et nende ehitamise sundust saab heade tulemustega läbi viia, seda nägime Saksa okupatsiooni ajal, kus okupatsioonivõimud nõudsid maadvõtva kõhutõve vastu võitlemise otstarbel käimlate

ehitamist. Epidemioloogiliselt oleks see väga suur samm edasi kõr-
beste vastu võitlemiseks.

Kus käimlad olemas, seal on neid enamasti üks, harva rohkem. Suur osa (84,9%) käimlaist on maal ehitatud elumajast eraldi, hari-
likult kuskil varjulises kohas, vanatüübiliste talumajade juures
rehealuse otsa ääres või taga, eraldielumaja puhul kuskil aia ääres
pöösaste vahel või kõrvalhoonete läheduses.

Ehituselt on need käimlad äärmiselt lihtsad: laudadest kokku-
löödud kong, milles on istepink ühe auguga; harva on käimla kahe
poolega (ja kahe istmeauguga). Säärane käimlate ehitus ei ole le-
vinud mitte ainult Tartumaal, vaid üle terve Eesti.

Mustuseaukudeks on maa sisse kaevatud augud, mille ees-
mine äär ulatub istmelaua äärest vähe ettepoole ja tagumine äär
käimla tagumisest seinast tahapoole, et hõlbustada mustuse
väljavedu. Mustuseaukudest mustuse väljavedamise puhul on käimla
laudkongi võimalik ettepoole ümber lükata. Harva on mustuseaugud
puust või muust materjalist seinte või salvedega varustatud. Üksi-
kutes kohtades on maasse kaevatud mustuseaugu asemel istmelaua
alla asetatud puust kast, mis mõnikord asub puujalastel. Kui see-
sugune kast täis saab, siis rakendatakse hobune kasti ette ja vee-
takse kast põllule, kus ta tühjendatakse.

Käimlad on küllalt tihti puudulikud ja lagunened, nimelt oli
1952-st uuritud käimlast puudulikke 427 või 21,7%. Puudulikkuse
põhjusiks oli kas lagunened laudkong või uks, nii et see kõr-
beste juurdepääsu ei takistanud, lagunened põrand, puudulik istmelaud
ja puudulikult kinnikaetud mustuseauk.

Kus käimlad puuduvad, seal käiakse lautadesse, hoonete taha,
aeda, pöösaste vahele jne. See on igatahes täitsa lubamata nähtus
nii tervishoiulisest, põllutulunduslikust ja eriti ka esteetilisest sei-
sukohast. Seedeelundite infektsioossete haiguste puhul on see otse
kuritegu. Kui näit. rõugete-hädaohu puhul pannakse kõikidele isi-
kutele kaitserõugeid, siis ülalmainitud haiguste puhul (kui seda
enne millegi pärast pole tehtud) oleks tingimata vajalik sundida
kindlaid käimlaid ehitama seal, kus neid ei ole, ja olemasolevaid
puudulikke käimlaid vastavalt parandama.

Joogivesi.

Eau potable. — Trinkwasser.

Veega varustamine on tähtsamaid tervishoiulisi küsimusi; see-pärast on vajalik selle küsimuse otstarbekohane lahendamine ning rakendamine.

Puhta vee olemasolemine tagab, et vee kaudu ei saa epideemiad levida; samuti on ta tähtsaks teguriks elanikkude, elumajade ja muude hoonete puhtuse eest hoolitsemisel. Loomulikult on vaja suurel hulgal vett tule kustutamiseks, aedvilja kastmiseks jne.

Vee kohta tuleks kehtivaiks pidada järgmised üldnõuded: 1) vesi peab vastama tervishoiulistele nõuetele, 2) vett peab olema küllaldasel hulgal, 3) vesi peab käepärast olema ja 4) vesi ja veevõtmiskoht peavad kaitstud olema reostuse eest. Nagu edaspidi näeme, ei ole — suure enamiku uuritud veeallikate puhul — ükski neist nõuetest täidetud täies ulatuses.

Tartumaal, nagu mujalgi Eestis, on levinud ainuüksi indivi-duaalne vesivarustus, kesk-veevärke leidub ainult neljas Eesti lin-nas. Meie maaoludes ei ole enamasti mõeldavgi ühine vesivarustus (veevärgid), sest asustamistihedus on õige väike ja selleks puudu-vad ka looduslikud eeltingimused.

Sanitaar-topograafiliste uurimiste järgi oli 2 557-e uuritud elu-maja kohta 2 442 veevõtmiskohta; need liigitusid järgmiselt:

veevõtmiskoht	arv	%
raketega kaev	1302	53,3
pumpkaev	735	30,1
puurkaev	14	0,6
allikas	110	4,5
auk madalal kohal	32	1,3
jõgi	22	0,9
järv	227	9,3

Nagu neist arvudest näeme, oli raketega kaevusid kõige enam, ka pumpkaevude arv oli kaunis suur. Raketega kaevusid ei saa üldiselt headeks tunnistada, sest need on tihti pealt katmata, mistõttu pealt mustust võib kaevu sattuda; peale selle võib mustus pange kaudu vette sattuda, eriti kui vee võtmiseks pole alalist pange. Oluline on aga see, et kaevu ehitamisel ei pöörata peaaegu mingit tähelepanu kaevude kaitsmisele reostumise eest: kaevu kaevamisel täidetakse rakete (salvede) või betoontorude ümbrus kaevust välja kaevatud mullaga, mistõttu on reostusainete vettepääs hõlpus, pealegi kui reostuskohad asuvad lähedal. Lõpuks on raketega kaevude tarvitamisel võimalik vett saada ainult ülemisest põhjaveekihtist, mis aga tihti kaugeltki mitte laitmatut vett ei anna.

Pumpkaevudel on samad pahed, ainult jäävad siin ära vee reostumisvõimalused veepange kaudu. Puurkaevud, mis on individuaalses veevarustuses paremad, pole Tartumaal leidnud vajalikku poolehoidu, ja seda kahel põhjusel: esiteks on ülemine põhjaveekiht hõlpsasti kättesaadav lihtsa kaevamisega, teiseks on puurkaevu ehitamise kulud suuremad. Tervishoiulised ja muud kaalutlused ei tule arvessegi, ka neis maakondades mitte, kus puurkaeve rohkem leidub (siluuri aluspõhjaga Põhja-Eesti maakonnad ja Kesk-Eesti maakondade põhjapoolsed osad).

Allikavett tarvitati 110 kohas (4,5%) ja seda peamiselt Otepää kõrgustikul asuvates valdades, kus on allikaid rohkem. Allikavesi on küllalt hea, kui ta tuleb läbi paksude maakihtide ja kui allika väljavoolukoht on vajalikult kaitstud reostusvõimaluste eest.

Siin-seal, kus põhjavesi asetseb madalamates kohtades õige pinna läheduses, tarvitatakse vett madalamasse kohta kaevatud august. Kõiki seesuguseid veevõtmiskohti tuleb halvaks pidada.

Jõevett tarvitatakse Tartumaal võrdlemisi vähe, sest Tartumaa jõed voolavad enamasti madalais soistes sängides ja on seepärast raskesti kättesaadavad. Küll leidub jõevee tarvitajaid ajutiselt, nii heinaajal, parvetustöödel, kalastamisel ja ka laevasõidul. Järvevee tarvitajaid on juba rohkem; seda tarvitab enamik Peipsi-äärsete vene külade elanikest (Kasepää, Kavastu, Lohusuu ja Peipsiääre vald, Mustvee ja Kallaste alev ning Meeksi vallas Mehikoorma alevik). Jõe- ning järvevett ei saa kuidagi soovitatavaks pidada, sest need kui lahtised veekogud ei ole reostuse eest kaitstud.

Kaevud ehitatakse võimaluse järgi niisugusele kohale, kus nad võimalikult kättesaadavad oleksid; taludes on seesuguseks kohaks õue keskpaik, kust umbes ühevõrra maad on elumajja ja teisest küljest lauta. Kus õu on jagatud puhtaks õueks ja mustemaks (laudapoolne osa) ja veevõtmiskohaks pumpkaev, seal on pumpa-palk varustatud kahe toruga, ühe kaudu juhitakse vesi elumaja poole, teise kaudu lauda poole. Kus loomapidamist ei ole, seal asetseb kaev hästi elumaja lähedal. See oleks teataval määral vee

Tabel 10.
Veevõtmis-kohad.

Provenance de l'eau. — Entnahmestellen des Trinkwassers.

Nr. Nr.	Valla nimetus <i>Communes rurales</i> <i>Gemeinde</i>	Läbikäidud elumajade arv <i>Maisons inspectées</i> <i>Wohnhäuser untersucht</i>	Veevõtmis-koht <i>Provenance de l'eau — Trinkwasser</i> <i>Entnahmestelle</i>							järv lac See	üldarv total Zusammen
			raketega kaev puits à margelle <i>Schachtbrunnen</i>	pumpkaev fontaine à pompe <i>Pumpbrunnen</i>	puurkaev puits tubulaire <i>Bohrbrunnen</i>	allikas source <i>Quelle</i>	auk madalal kohal puits sans margelle <i>Brunnen ohne Schacht</i>	jõgi rivière <i>Fluß</i>			
		1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	
1.	Aakre	52	40	10	—	9	5	1	—	65	
2.	Ahja	24	4	14	—	—	—	—	—	18	
3.	Alatskivi	20	11	9	—	—	—	—	—	20	
4.	Avinurme	76	73	—	—	3	—	3	—	79	
5.	Elistvere	97	65	27	—	2	1	—	—	95	
6.	Haaslava	159	46	57	—	8	1	2	—	114	
7.	Härjanurme	33	19	8	—	3	—	—	—	30	
8.	Hellenurme	21	5	11	—	8	—	—	10	34	
9.	Jõgeva	52	21	20	1	6	1	—	—	49	
10.	Kaarepere	20	12	8	—	—	—	—	—	20	
11.	Kasepää	46	12	—	—	—	—	2	45	59	
12.	Kastre-Võnnu	73	14	28	—	—	—	—	—	42	
13.	Kavastu	195	45	82	1	2	4	—	28	162	
14.	Kavilda	66	49	13	—	—	1	—	—	63	
15.	Kirepi	28	17	12	1	—	—	—	—	30	
16.	Kodijärve	16	8	6	—	2	1	—	—	17	
17.	Kokora	8	4	1	—	1	—	—	—	6	
18.	Konguta	37	28	14	1	1	—	—	—	44	
19.	Kudina	61	48	10	—	2	—	—	—	60	
20.	Kuremaa	20	8	11	—	1	—	—	—	20	
21.	Kuuste, Vana-	21	8	14	—	—	—	—	—	22	
22.	Kuuste, Vastse-	29	5	18	—	—	—	—	—	23	
23.	Laeva	59	41	14	—	—	—	—	—	55	

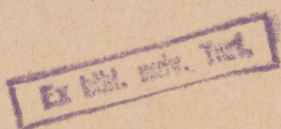
Nr. Nr.	Valla nimetus <i>Communes rurales</i> Gemeinde	Läbikäidud elumajade arv <i>Maisons inspectées</i> Wohnhäuser untersucht	Veevõtmis-kohtade kaugus lähemast reostuskohast meetrites <i>Dist. des puits du lieu de dépôt d'immondice</i> Die Entfernung der Brunnen von Pollutionsquellen				
			0—5	5—10	10—20	20—50	50 ja üle <i>et plus und mehr</i>
		1.	2.	3.	4.	5.	6.
1.	Aakre	52	1	4	7	37	3
2.	Ahja	24	—	—	—	—	—
3.	Alatskivi	20	—	—	—	—	—
4.	Avinurme	76	3	12	40	20	—
5.	Elistvere	97	—	9	45	36	1
6.	Haaslava	139	3	14	27	38	10
7.	Härjanurme	33	1	11	15	2	1
8.	Hellenurme	21	—	—	4	10	3
9.	Jõgeva	52	4	13	18	9	—
10.	Kaarepere	20	—	4	9	7	—
11.	Kasepää	46	—	—	3	2	2
12.	Kastre-Võnnu	73	—	—	—	—	—
13.	Kavastu	195	—	1	4	6	2
14.	Kavilda	66	—	5	39	18	—
15.	Kirepi	28	—	1	1	—	1
16.	Kodijärve	16	—	2	7	7	—
17.	Kokora	8	—	—	—	—	—
18.	Konguta	37	7	7	3	3	—
19.	Kudina	61	—	2	29	24	—
20.	Kuremaa	20	1	2	9	4	2
21.	Kuuste, Vana-	21	—	—	—	—	—
22.	Kuuste, Vastse-	29	—	—	—	—	—
23.	Laeva	59	1	9	26	18	1

		1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.
24.	Laiuse	66	40	8	—	—	—	—	—	48
25.	Laius-Tähkvere	61	53	5	—	—	—	—	—	58
26.	Lohusuu	62	28	—	—	—	—	6	47	81
27.	Luke	10	5	5	—	—	—	—	—	10
28.	Luunja	33	14	16	—	1	2	—	—	33
29.	Mäksa	19	2	16	—	—	—	—	—	18
30.	Meeri	18	8	10	—	—	—	—	—	18
31.	Otepää, Vana-	56	30	16	1	10	1	—	3	61
32.	Palupera	57	26	10	—	21	1	—	—	58
33.	Pangodi	22	1	2	—	—	3	—	—	6
34.	Pala	13	8	4	—	—	—	—	—	12
35.	Peipsiääre	131	59	—	—	—	—	—	88	147
36.	Puurmani	57	47	4	1	1	1	1	—	55
37.	Pühajärve	55	30	18	1	9	—	1	1	60
38.	Raadi	47	9	32	—	—	—	1	—	42
39.	Ranna	16	11	4	—	—	—	—	—	15
40.	Rannu	71	50	18	—	—	—	—	1	69
41.	Rasina	45	14	12	—	—	—	—	—	26
42.	Roela	8	8	—	—	—	—	—	4	12
43.	Ropka	32	14	16	—	2	—	—	—	32
44.	Rõngu	48	23	19	—	8	4	—	—	54
45.	Saadjärve	23	16	6	—	—	—	—	—	22
46.	Saare	48	40	1	—	—	1	5	—	47
47.	Sootaga	44	22	19	—	—	1	—	—	42
48.	Tammistu	24	7	16	—	—	—	—	—	23
49.	Tähtvere	13	3	10	—	—	—	—	—	13
50.	Uderna	37	29	7	—	2	—	—	—	38
51.	Ulila	34	15	18	2	—	1	—	—	36
52.	Vaimastvere	43	24	7	5	—	—	—	—	36
53.	Valguta	37	11	14	—	5	2	—	—	32
54.	Vara	21	9	11	—	—	—	—	—	20
55.	Vesneri	23	11	11	—	2	—	—	—	24
56.	Vorbuse	11	4	4	—	—	—	—	—	8
57.	Võtikvere	59	48	9	—	1	1	—	—	59
	Kokku <i>Total</i>	2557	1302	735	14	110	32	22	227	2442
	<i>%%</i>		53,3	30,1	0,6	4,5	1,3	0,9	9,3	

käepärasuse nõude lahendus. Neid majapidamisi aga, kus vesi tööpoolest käepärast, on vähe; nii leiame Tartumaal ainult üksikuid majapidamisi, kus pump asub majas sees või jälle laudas, või kus vesi torustiku kaudu lauta juhitakse, ja väga harva kasutatakse vee hankimiseks hobuse, tuule (tuuleturbiinid) või muud jõudu peale inimesejõu.

		1.	2.	3.	4.	5.	6.
24.	Laiuse	66	2	3	35	5	1
25.	Laius-Tähkvere	61	2	13	32	11	—
26.	Lohusuu	62	1	—	2	9	—
27.	Luke	10	—	—	—	8	2
28.	Luunja	33	3	—	11	15	2
29.	Mäksa	19	—	—	—	—	—
30.	Meeri	18	—	1	11	5	1
31.	Otepää, Vana-	56	—	2	7	31	7
32.	Palupera	57	1	6	8	26	9
33.	Pangodi	22	—	2	—	—	4
34.	Pala	13	—	—	—	—	—
35.	Peipsiääre	131	—	—	8	23	—
36.	Puurmani	57	—	1	8	34	14
37.	Pühajärve	55	1	1	12	27	9
38.	Raadi	47	1	1	10	24	6
39.	Ranna	16	—	—	—	—	—
40.	Rannu	71	8	18	18	15	2
41.	Rasina	45	—	—	—	—	—
42.	Roela	8	—	—	—	—	—
43.	Ropka	32	—	1	10	20	1
44.	Rõngu	48	1	3	12	14	9
45.	Saadjärve	23	—	4	4	8	6
46.	Saare	48	—	4	20	17	—
47.	Sootaga	44	2	9	8	15	6
48.	Tammistu	24	6	5	6	6	—
49.	Tähtvere	13	—	—	4	9	—
50.	Uderna	37	2	—	8	13	14
51.	Ulila	34	2	3	11	15	3
52.	Vaimastvere	43	1	1	21	1	—
53.	Valguta	37	—	—	4	4	—
54.	Vara	21	—	2	11	7	—
55.	Vesneri	23	—	1	8	13	1
56.	Vorbuse	11	1	—	—	7	—
57.	Võtikvere	59	3	12	25	16	—
	Kokku <i>Total</i>	2557	48	189	600	539	123
	<i>%%</i>		3,2	12,6	40,0	36,0	8,2

Kaevu ümbrust sihilikult kõrgemaks ei tehta, ainult niivõrt, kuivõrt kaevust välja võetud muld seda tõstab. Pikapeale uhab aga vesi kaevu ümbruse muu maapinnaga tasa ja siis võib pinnavesi kaevu sattuda.

Raketega kaevust võetakse vett enamasti kooguga, mille külge on kinnitatud nõoriga, sagedamini traadi ja ketiga kaevupang (puu- või plekkpang); mõne kaevu juures puudub alaline pang, siis võetakse vett samade pangedega, millega vett viiakse. Mõnedest madalamatest kaevudest võetakse vett ka ridvaga ja üsna madalatest lihtsalt ämbriga (allikad). Rulliga kaeve leidub ainult mõned üksikud.

Enamikul juhtudel ei ole kaevud pealt kaetud ja kus on, seal on raketele ehitatud katus; harva on kogu kaevu peale katus ehitatud.

Pumpkaevud on pealt laudkaanega kaetud, laudkaanest ulatub välja pumbapalk. Tartumaal tarvitatakse raudpumpi vähe, niisama nagu Võru-, Valga- ja L.-Viljandimaalgi (P.-Eestis on pumpkaevudel enamasti raudpumbad). Pumbapalk ulatub üle maapinna 2—2,5 m kõrguseni, alumine ots ulatub peaaegu kaevu põhja. Raudpumpadel puupumba ees suuri paremusi ei ole; ainuke pahe, mis puupumbaga seotud on, oleks vahest see, et värske pumbapalgi puhul omab vesi mõni aeg kerget vaigumaiku ja -lõhna, ka pumbanahkadest võib õliseid aineid vette sattuda.

Puur- ja arteesiakaevud on tavalise ehitusega.

Allikate peale on vee võtmiseks ehitatud väike salv; mõnest allikast ammutatakse vett otse allika äärelt puulaualt.

Veevõtmiskoha kaugus lähemast reostuskohast (väljakäigukoht, laut jne.) oli järgmine:

kaugus	arv	%
0—5 m	48	3,2
5—10 m	189	12,6
10—20 m	600	40,0
20—50 m	539	36,0
50 ja enam	123	8,2

Näeme, et 15,8% kaevudest asetsesid lähemale reostuskohale lubamatult lähedal — kuni 10 m kaugusel ja neist 3,2% isegi kuni 5 m kaugusel. Arvestades kaevude ehitust ja maapinna koosseisu ei saa rahul olla ka 10—20 m vahemaaga, nii et ainult 44,2% kaevudest asetsesid küllaldases kauguses lähemast reostuskohast, s. o. üle 20 m kaugel. Nii ei ole enamikul juhtudel kaevude kaitse nõue täidetud ei kaevude asukoha ega ka nende ehituse suhtes.

Mis puutub veerohkusse, siis jäävad kaevud suvel kuiva ajaga ja osalt ka talvel sageli veevaeseks, tihti päris tühjaks. See on ka arusaadav, sest kaevude toitjaks on ülemine muutlik põhjaveekiht. Vett on mõnel pool kuivematel aegadel niivõrt vähe, et seda vaevu

jätkeb ainult elanikkude tarviduseks; loomadele tuuakse vett kas lähemaist loomulikest veekogudest või naabrikaevudest, kus seda rohkem. Sügisel, rehepeksu ajal, ei jätku vahel vett aurukatla tarviduseks, rääkimata veepuudusest tulikahjude puhul. Vihmastel aegadel tõuseb aga kaevuveepind järsku, madalamail kohtadel isegi kuni maapinna läheduseni. Arusaadav, et kõige selle tõttu ka vee füüsikalised, keemilised ja bioloogilised omadused õige suuri muutusi läbi teevad.

kaevutüüp		sügavus meetrites						kokku
		1—3	3—6	6—9	9—12	12—15	15	
raketega kaev	arv	15	47	49	6	4	5	126
	%	11,9	37,3	38,9	4,7	3,2	4,0	
pumpkaev	arv	2	23	55	25	10	7	122
	%	1,6	18,9	45,1	20,5	8,2	5,7	
puurkaev	arv	—	—	—	—	1	1	2
allikas	arv	4	—	1	—	—	—	5
arteesiakaev	arv	—	—	1	—	—	—	1
auk madalal kohal	arv	1	—	—	—	—	—	1
Kokku	arv	22	70	106	31	15	13	257
	%	8,6	27,2	41,2	12,1	5,8	5,1	

Nagu sellest kokkuvõttest näeme, on raketega kaevud üldiselt madalamad pumpkaevudest; see on ka arusaadav, sest kooguga või rulliga on raske 9 m ja sügavamamaist kaevudest vett kätte saada. Enamikul raketega kaevudel kõikus sügavus 3 ja 9 m vahel, pumpkaevudel aga 3 ja 12 m vahel; üsna madalaid kaevusid (1—3 m) enamasti pumpadega ei varustata.

Tartumaa kaevuveesid on uuritud rohkel arvul ja täielikumalt kui üheski teises maakonnas; kokku on uuritud 616 kaevu vett, neist 322 valdadedest, peale selle on uuritud 54 piimatalituste, 146 koolide ja 94 alevite (5-s alevis) vett. Siinkohal käsitleme lähemalt ainult valdades uuritud talude vete andmeid, mis annab tõetruuma pildi kogu maakonnast, sest piimatalituste ja koolide kaevude kohta on nõuded üldiselt kõvemad ja nende sekkavõtmine rikuks üldpilti, pealegi on need uurimised toimetatud teisel ajal ja ka teistes tingimustes. Piimatalituste, koolide ja alevite veeanalüüsid leiavad käsitlust vastavate peatükkide juures.

Nende 322 veevõtmiskoha liigitust tüüpide ja vee headuse järgi näeme järgnevas tabelis.

Tabel 11.

Veevõtmiskohad ja vee omadus.

Provenance et qualité des eaux potables. — Entnahmestellen u. Beschaffenheit des Trinkwassers.

Veevõtmiskoht <i>Provenance de l'eau</i>		Vee omadus <i>Qualité de l'eau</i>			Kokku <i>Total</i>
		hea <i>bonne</i>	kahtlane <i>suspecte</i>	halb <i>mauvaise</i>	
raketega kaev	põhiarv	26	59	59	144
<i>Puits à margelle</i>	%	18,0	41,0	41,0	44,7
pumpkaev	põhiarv	26	46	75	147
<i>font. à pompe</i>	%	17,7	31,3	51,0	45,7
puurkaev	põhiarv	2	—	—	2
<i>puits tubulaire</i>	%	—	—	—	0,6
arteesiakaev	põhiarv	—	1	—	1
	%	—	—	—	0,3
allikas	põhiarv	7	5	1	13
<i>source</i>	%	53,8	38,5	7,7	4,0
auk madalal kohal	}	—	—	—	2
<i>puits sans margelle</i>					0,6
jõgi	}	—	10	5	4
<i>rivière</i>					1,3
järv	}	—	—	—	9
<i>lac</i>					2,8

Nagu näeme, erineb veevõtmiskohtade liigitus kaevutüüpide järgi siin eespool toodud liigitusest, kus raketega kaeve oli 53,3% ja pumpkaeve 30,1%, siin aga oli neid vastavalt 44,7 ja 45,7%; see erinevus ei ole oluline, sest raketega kaevud pumpkaevudest sisuliselt ei erine; muud arvud on ligikaudu samad.

Raketega ja pumpkaevudest andsid ainult 17,7—18,0% head vett, 31,3—41,0 kahtlast ja 41,0—51,0 halba vett. Muude veevõtmiskohtade arv oli niivõrt väike, et see suurt arvesse ei tule; kaks puurkaevu andsid head vett, 1 arteesiakaev kahtlast, 7 allikat olid hea veega, 5 kahtlase ja 1 halva veega, jõgede, järvede ja madalate aukude vesi oli eranditult kahtlane või halb.

Aluseks veeanalüüside hindamisel olid: kaevutüüp, sügavus, vee füüsikalised ja peamiselt keemilised omadused; kahjuks ei osutunud läbiviidavaks, ei varemil uurimistel ega hilisemal täielisemal uurimistel (vt. koolide veed, piimatalituste, Elva, Jõgeva ja

Mustvee alevi veed), bioloogiline uurimine. Heaks on tunnistatud veed, mis ei sisaldanud välise reostumise tunnuseid (NH_3 , N_2O_3 ja rohke kloriidide sisaldus), kahtlaseks seesugused, kus ammoniaaki ja salpeetrishapendit leidus jälgedena ja kloori üle 100 mg liitri kohta ja halbadeks seesugused veed, kus ammoniaaki ja salpeetris-hapendit sisaldus milligrammi osadena ühes liitris ja kus ka muud omadused olid ebasoodsad.

Suuremas jaos vetest leidus ammoniaaki ja salpeetrishapendit jälgedena kuni 1 mg (need uurimused kannatavad küll ebatäpsuse all, sest analüüsid on tehtud koha peal mitmete uurijate poolt sanitaar-topograafilistel töödel). Kloori sisaldust on uuritud 321 veeproovis; kloori sisaldus:

kloori 1 liitris	veevõtmiskohtade	
	arv	%
kuni 10 mg	3	0,9
10—20 mg	27	8,4
20—30 mg	40	12,5
30—50 mg	62	19,3
50—100 mg	90	28,0
100 ja enam	99	30,9

Nii sisaldasid ligi 60% vetest kloori kaunis suurel hulgal, s. o. üle 50 mg 1 liitris; paljudes veeproovides leidus kloori kuni 500 mg. See näitab, et paljud veed on kannatanud või kannatavad reostuse all, sest mineraalset kloori võiks arvata maksimaalselt kuni 30 mg 1 liitri kohta, nagu see on kahtlemata selgunud reostamata vete analüüsides.

Üldist karedust on määratud 289 veeproovis; karedus oli saksa kraadides:

	arv	%
kuni 10 ^o	25	8,6
10—20 ^o	167	57,8
20—30 ^o	75	26,0
30 ja enam	22	7,6

Oluliselt ei erine kareduse vahekorrad Tartumaal teiste maakondade omadest, küll aga võib tähele panna teatud erinevust siluuri ja devooni aluspõhjaga maakondades. Üldiselt on siluuri aluspõh-

jaga maakondades veekaredus vähe suurem; nii oli sanitaar-topograafiliste andmete põhjal 5 m ja sügavamate kaevude vee karedus (aritmeetiline keskmine):

Saaremaal (75 vee keskm.)	23,3 ^o
P.-Pärnumaal (40)	23,1 ^o
Läänemaal (50)	18,7 ^o
Järvemaal (30)	20,0 ^o
P.-Viljandimaal (15)	20,6 ^o
P.-Tartumaal (25)	21,9 ^o
Harjumaal (50)	17,6 ^o
Virumaal (25)	17,9 ^o
Valgamaal (50)	16,1 ^o
Võrumaal (50)	16,4 ^o
L.-Viljandimaal (45)	17,7 ^o
L.-Tartumaal (75)	18,0 ^o
Petserimaal (35)	21,4 ^o

Silma torkab Petserimaa vete kõrge arv; see võiks seletatav olla maapinna kipsisisaldusega. Muide on see rohkem hüdrogeoloogiline küsimus ja vajab selles mõttes lähemat selgitust.

Nii siis ei vasta enamik vetest kaugelgtki mitte vertishoiuliste nõuetele. Kuigi üksikkaevude ohtlikkus epidemioloogilises mõttes ei ole kuigi suur, tuleks kaevude ehitamisel mõelda ometi ka sellele. Siin saaks palju parandada vastava propaganda ja selgitustööga, nagu loengute ja muu asjaselgituse abil, põllumajanduslikel näitustel ja mujal võiks ehitada ja välja panna otstarbekohaselt ehitatud kaevude mudelid või eeskujulikke kaevusid, skeeme ja jooniseid põhjavee asetuse ja voolude, kaevude reostamise võimaluste kohta jne. Kahjuks pole senini sel alal mitte midagi ära tehtud.

Et harilikult ainult heaga niisuguseid häid asju ei saa läbi viia, tuleks vastavad sundmäärused appi võtta, kus esitatud oleksid minimaalsed nõuded kaevude konstruktsiooni, asupaiga, kaevu ümbruse korrashoiu jne. kohta. Kui seesugune sundmäärus on välja antud, siis tuleb valvata ka selle järele, et see täitmist leiaks, — muidu pole sest mingit kasu.

Veevõtmiskohtade kohta leidub ainult nakkushaiguste vastu võitlemise sundmäärusis, mis on olemas kõikides maakondades peale Petserimaa, mõni üldsisuline paragraaf¹⁾, kuid ka need paragraafid on jäänud muude paragraafide kõrval varjule ja nendegi täitmiseks

1) Riigi Teataja: 1923, lk. 537 — Läänemaa; 1929, lk. 1109 — Saaremaa; 1931, lk. 555 — Virumaa; 1931, lk. 695 — Võrumaa; 1931, lk. 1008 — Viljandimaa; 1931, lk. 1037 — Valgamaa; 1931, lk. 1181 — Järvamaa; 1932, lk. 365 — Pärnumaa; 1932, artikkel 769 — Tartumaa ja 1932, artikkel 743 — Harjumaa.

pole midagi tehtud. Neis sundmäärusis nõutakse, et kaevud peavad ehitatud olema sellisesse kohta, kus vesi ei rüvetuks tallist, laudast, käimlast, sõnnikuhoidlast või teistest sarnastest paikadest nõrgu- vast veest. Kaevud peavad olema puhtad, rakked vähemalt 1 m kõrged ja nii asetatud, et pinnavesi ei saa kaevu valguda; kaevude ümbrus peab olema sile, puhas ja 1,5 m kauguseni kruusa või kivi- dega sillutatud; vesi peab vastama tervishoiu nõudeile, mitmele majapidamisele määratud kaevul peab olema alaline pang või vee- võtmis-vahend. Loomulik, et niisugused üldsisulised määrused pole asja parandamiseks kuigi head.

Kaevude parandamine peaks toimuma kahel viisil, s. o. 1) va- nad kaevud tuleb vastavalt parandada ja 2) uued kaevud ehitada juba algusest peale niisugused, et nad vastaksid kõigile neljale eespool-esitatud nõudele.

Vanade kaevude parandamist oleks võimalik teostada mitmel viisil. Mõnikord annab kaevu iga-aastane järjekindel puhastamine üsna häid tulemusi; peale põhjalikku puhastamist oleks soovitatav kaevu põhja täita umbes poolemeetrilise puhta kruusakihiga. Mä- danenud ja pehkinud puurakked tuleb asendada uute, kindlate ra- ketega, kõige parem, kui uued rakked oleksid betoonist. Mäda- nenud ja pehkinud puurakked võivad rikkuda vee maiku (pehki- nud maik) ja peale selle lasevad nad hõlpsasti läbi pealmistest mullakihtidest imuvat (tihti reostatud) pinnavett, samuti võib puuraketel vohada igasugune vegetatsioon. Märksa paremaid tu- lemusi annab kaevu isoleerimine ümbritsevast vett läbilaskvast mullakihist; selleks tuleb puu- või betoonrakete ümber asetada umbes 0,5 m paksune veekindel savikiht (igasugune savi ei ole küllalt veekindel, näit. Tartumaa punakas savi). Kaevu lähem ümbrus tuleb igal juhul maapinnast umbes 30 sm võrra kõrgemaks teha ja pealt katta kas munakivi või muu sillutisega, nii et vihma- vesi pealt sisse ei saaks voolata. Kaevurakked peavad pealt kindla kaanega suletavad olema, pumpkaevude kaaned peavad täitsa kind- lad olema. Kooguga kaevudel peab veevõtmiseks olema alaline koogu külge kinnitatud ämber, sest muude ämbritega (eriti ämbrite põhjad võivad mustad olla) võib mustust kaevu viia. Kaevu lähe- masse ümbrusse ei tohi kariloomi lasta; eriti ei ole soovitatav kaevu ehitamine musta õue (karjaõu), samuti ei saa soovitavaks pidada kaevu asetust puhta ja musta õue piirile. Kõik need paran- dused aga ei osutu iga kord ikkagi küllaldaseks, et halba vett heaks muuta, sest kaevu toitev põhjavesi ise võib enne kaevu pää- semist reostatud olla. Kõige kindlam on, kui raketega kaevud (nii pumbaga kui pumbata) muudetakse ümber puurkaevudeks, s. o. olemasoleva kaevu põhjast puuritakse edasi kuni järgmise küllal- daselt vett andva kihini.

Uute kaevude ehitamisel tuleb soovitatavaks pidada ainuüksi puurkaeve, mis vett saaksid sügavamaist kihtidest. Kui millegi pärast ei peaks puurkaevu ehitamine võimalikuks osutama, siis tuleks silmas pidada ülalmainitud asjaolusid. Mis puutub kaevu asupaiga valimisse, siis sügava puurkaevu puhul ei ole sellel olulist tähtsust, raketega kaev aga tuleb ehitada vähemalt 20 m lähemast reostuskohast (käimla, laut, tall) eemale; peale selle tuleks hoolitseda, et reostuskohtade mustusaugud jne. oleksid veekindlad.

Peale ülalkirjeldatud veevõtmiskohtade (raketega kaevud, pumpkaevud jne.) väärivad tähelepanu veel lahtised veekogud ja neist S.-Emajõgi ja Peipsi järv; muud jõed ja järved ei tule suurt arvesse joogiveevõtmiskohtadena. Emajõgi on mitmeti eksponeeritud reostusele; nii toimub Emajõel eriti Tartu linnast allpool õige elav laevaliiklemine — kõik see toob enesega kaasa vee reostumise fekaalidega; selle vastu on muide raske võidelda, kui mitte päris võimata, ja seda pole tehtudki. Teiseks suureks reostusvõimaluseks on Tartu linna puudulikult puhastatud majavete ja kanalisatsioonivete jõkkelaskmine. Peipsi järve reostamiseks on palju võimalusi; neist oleksid peamised: reostamine järve voolavate jõgede kaudu, laevaliiklemise ja kalastamisega tihedasti asustatud järveranniku elanikkude poolt.

Emajõe vesi ei ole juba oma füüsikaliste ja keemiliste omaduste poolest kõlblik joogiveena tarvitamiseks, sest ta sisaldab palju hõljuvaid aineid (planktonit), orgaanilisi aineid (hapendumus 5,73—14,4) ja ammoniaaki (jäljed kuni 0,31) (kirjandus nr. 19a).

Bakterioloogilisest küljest ei vasta Emajõe vesi samuti tervishoiu nõuetele; nii oli prof. A. Rammul'i (kirjand. nr. 19b) uurimiste järgi 1898. a. ülalpool Tartu linna 1 cm³ vees kuni 35 600 bakterit, linna kohal kuni 87 500 ja linnast allpool kuni 95 000. Prof. K. Schlossmann (kirjand. nr. 23a) uuris 1931. a. lõpul Emajõe, Peipsi ja Võrtsjärve (ja mõnede vähemtähtsate veekogude) vett bakteriofaagide suhtes ja leidis, et Emajõe vesi kannatab juba ülalpool Tartu linna reostuse all. Vees leidus koli-, paratüüf. B II, düsenteeria- ja koolerafaage, linna alumisel piiril leidus vees koli-, tüüfuse-, paratüüfuse-, düsenteeria- ja koolerafaage, alles Emajõe suudme kohal kahanes faagide hulk, kuid ka seal leidus veel koli-, düsenteeria- ja koolerafaage.

Kõige selle pärast ei saa Emajõe vett joomiseks kuidagi kõlblikuks pidada — sellele vaatamata tarvitavad teda kalurid, paatidel sõitjad (Peipsi-äärsed elanikud jne.), parvetajad, ja isegi laevadel tarvitatakse Emajõe ja Peipsi vett toorelt joogiks, nõudepesemiseks jne. Tartu turu kohal niisutavad turul kauplejad mit-

mesuguseid toorelt tarvitatavoid turukaupu Emajõe veega. Vähe-
malt reisijatelaevad peaksid endid varustama korraliku veega ja
turukaupade niisutamine Emajõe veega peaks täielikult ära keela-
tama. Senini ei ole küll Emajõe ega ka Peipsi järve vett nakkus-
haiguste tekitamises süüdistatud (vähemalt pole täheldatud kind-
laid juhtumeid, kus mõnd nakkushaigust ülalmainitud vete süüks
on pandud), kuid nakatumisvõimalused on kindlasti olemas.

Tartumaa algkoolid.

Écoles primaires. — Elementarschulen.

Algkoolide arvu, klassikomplektide, õpilaste ja õpetajate arvu ning õppetegevuse kohta on olemas andmeid 1922/23. õppeaastast kuni 1935/36. õ/a. (allikate kohta üksikasjal. vt. kirjandus). Üldise ülevaate saame algkoolide, klasside, klassikomplektide, õpilaste ja õpetajate arvu jne. kohta järgmisest tabelist:

Tabel 12.

Tartumaa algkoolid.

Les écoles primaires dans l'arrond. de Tartu. — Elementarschulen im Kreise Tartu.

Õppeaasta <i>Année scol.</i> Schuljahr	Koolide arv <i>Nombre d'écol.</i> Zahl d. Schulen	Klasside arv <i>Nombre des classes</i> Zahl d. Klassen	Klassikompl. arv <i>Nombre de compl. de class.</i> Zahl d. Klassenkomplekte	Õpilaste üldarv <i>Nombre total d'élèves</i> Gesamtzahl d. Schüler	Õpetajate arv <i>Nombre d'instituteurs</i> Zahl d. Schullehrer	Õpilasi <i>N. d'élèves Schüler</i>			Kooli kohta <i>Par école</i> Auf eine Schule	
						Klassi peale <i>Par classe</i> In einer Klasse	Klassikompl. peale <i>Par compl. de classe</i> In ein. Klassenkompl.	Õpetaja peale <i>Par instituteur</i> Auf ein. Lehrer	Klasse <i>Classes</i> Klassen	Klassikomplekte <i>Compl. de classes</i> Klassenkomplekte
1922/23	195	696	383	13 427	412	19	34	33	3,6	2,0
1923/24	191	709	416	13 263	435	19	32	30	3,7	2,2
1924/25	194	724	430	13 511	438	19	31	31	3,7	2,2
1925/26	191	735	437	12 563	444	17	29	28	3,8	2,3
1926/27	191	734	438	11 705	461	16	27	26	3,8	2,3
1927/28	189	753	436	11 228	457	15	26	25	4,0	2,3
1928/29	181	760	436	10 705	448	14	25	24	4,2	2,4
1929/30	181	811	466	11 461	477	14	25	24	4,5	2,6
1930/31	178	875	418	12 689	427	15	30	30	4,9	2,3
1931/32	176	875	422	12 967	430	15	31	30	5,0	2,4
1932/33	175	883	420	13 459	433	15	32	31	5,0	2,4
1933/34	172	880	420	13 722	429	16	33	32	5,1	2,4
1934/35	171	875	414	12 774	443	15	31	29	5,0	2,4
1935/36	172	882	423	12 717	447	14	30	28	5,1	2,5

Tabelist näeme, et algkoolide üldarv on neljateistkümmne aasta kestel vähenenud 23 võrra; see on seletatav sellega, et vanemate ja vähemate koolide asemele on ehitatud uued, ruumikamad, kuhu on koondatud 2—3 vana kooli. Klasside arv seevastu on suurenenud 186 klassi võrra; seda on tinginud koolikohustuse järkjärguline laiendamine (vt. järgnev osa). Klassikomplektide arv on kõikunud üksikute aastate järgi, on aga üldiselt püsima jäänud ühele ja samale tasemele; õpilaste arvu kõikumist on mõjutanud kaks asjaolu: kooliealiste arv ei ole veel suutnud stabiilseks muutuda (sõdade tagajärg) ja teiseks on õpilaste arvu suurenemist tinginud koolikohustuse laienemine. Nende kahe teguri korraga esinemise tõttu ei saa pilti ühe või teise teguri mõjusuurusest. Õpetajate arv on pidevalt tõusnud 1929/30. õ/aastani, 1930/31. õ/a. langes õpetajate arv 50 võrra ja sellest peale püsib õpetajate arv enam-vähem stabiilsena.

Õpilasi tuli klassi peale varemil aastail kuni 19; koolikohustuse laiendamisega tõusis klasside arv, õpilaste arv aga näitas vähenemist, seega langes ka ühe klassi peale tulev õpilaste arv. Klassikomplektide koormus oli 1922/23. õ/a. kaunis suur. Iga klassikomplekti peale tuli 34 õpilast, õpilaste arvu vähenemisega ja uute, ruumikamate koolimajade ehitamisega langes see arv 1929/30. õ/a., mil koolitöö koondamisega hakkas klassikomplektide koormus jälle tõusma. Iga õpetaja peale tuli ligikaudu sama arv õpilasi kui iga klassikomplekti peale.

Klasside arv kooli kohta on pidevalt tõusnud 3,6-lt 5,0-ni; see on järkjärgulise koolikohustuse laiendamise tagajärg. Ka klassikomplektide arv ühe kooli kohta on kogu aeg tõusnud, nimelt 2-lt 2,5-ni; see muutus on tulnud sellest, et uued koolimajad on suuremad ehitatud (3—6 klassikomplektiga), kuna vanematest koolidest oli ja on praegugi terve rida koole ühe ainsa klassikomplektiga.

Asutava Kogu poolt 7. V 1920. a. vastuvõetud „Avalikkude algkoolide seadus” (RT — nr 75/76. 1920) lõi meil hoopis uue olukorra alghariduse saamises, tehes alghariduse sunduslikuks kõikidele lastele. Tervishoiulisest seisukohast muutis see kooliolud järsku halvemaks, sest olemasolevaist kooliruumest ei jätkunud kõikide koolikohuslike laste mahutamiseks; peaaegu kõik koolimajad (eriti maal) kannatasid ruumipuuduse all ja sellest omakorda kasvasid mitmesugused väärnähtused, nagu seda üksikasjalisemalt käsitleme edaspidi. Uute koolimajade ehitamine ja vanade ümberkorraldamine ei saanud toimuda kaugeltki selles tempos nagu vajalik ja isegi praegu ei ole suudetud kooliruumide ning vastavate sisseseadete muretsemises nõutavale tasemele jõuda, pealegi on koolikohustust mitmel korral veelgi laiendatud (Täiendav määrus avalikkude algkoolide seaduse elluviimise kohta, RT —

nr 83. 1923, lk 617; Avalikkude algkoolide seaduse elluviimise määruse muutmise ning täienduse määrus, RT — nr 107, 1924, lk. 621, ja Vabariigi Valitsuse otsus 27. III 1929, RT — nr. 35. 1929, lk. 418).

See kui ka uus avalikkude algkoolide seadus (RT — nr 46, 1931, lk. 613) ei sisalda koolimajade ega õpilaste ning õpetajate tervishoiulise külje kohta peaaegu mitte midagi.

Seevastu leiame terve rea tervishoiulisi nõudeid „Avalikkude algkoolide hoonete ehitamise erimäärustes” (RT — nr 47, 1924, lk. 333) ja „Määruses avalikkude algkoolide hoonete ehitamise kohta” (RT — nr 11, 1930, lk. 122), mis käsitlevad koolimajade asupaika, hooneid, ruume, kooliruumide kasutamist seltskondlike organisatsioonide poolt, ehitusplaan; peale selle leidub seal paragrahve kütte, ventilatsiooni, valgustuse, internaatide, klosettide, kaevude jne. kohta. Suuri erinevusi mainitud määrusis ei leidu (üksikasjaline käsitus, kuigi üsna tähtis, viiks pikale). 1930. a. määrus on üksikasjalisem, ja mis puutub ettenähtavasse normesse, siis on need vähemad kui 1924. a. määruses; nii nõuti 1924. a. iga õpilase kohta 1,2 m² põrandapinda ja 4,2 m³ õhuruumi, 1930. a. 1—1,2 m² ja 3—4 m³; nõutavaks valgustuskoefitsiendiks oli 1924. a. 1:5, 1930. a. 1:7; klassitubade kõrgus pidi olema 1924. a. määruse järgi 3,5 m, 1930. a. 3 m. See nõutavate normide vähendamine toimus eeskätt majanduslikel kaalutlusil, mis siinkohal risti vastu käivad tervishoiulistele kaalutlusile. Hea õhuvahetuse puhul võiks ju läbi saada 3—4 m³ õhuruumiga, kuid tegelikult on meie algkoolis õhuvahetuse tingimused õige halvad, nagu pärastpoole näeme, seepärast ei saa õhuruumi normi vähendamist pooldada; samuti on lubamatut valgustuskoefitsiendi vähendamine 1:5 pealt 1:7 peale, enamini tuleks seda suurendada, kui arvesse võtta meie pilvist taevast, eriti talvel (vt. ka kliima).

Mis puutub koolide puht-tervishoiulistesse tingimustesse, siis toimub selle korraldus Rahva tervishoiu korraldamise seaduse (RT — nr 2. 1928. a. § 298) alusel, mis ette näeb kontrolli, väärnähtuste kaotamist ja terviskahjude põhjuste kaotamist; peale selle on kehtimas „Tervishoiu Peavalitsuse määrused kooliarstide tegevuse kohta” (RT — nr 21, 1921. a.) ja juhatus, kuidas koolides külgehakkavate haiguste laialilagunemist ära hoida (Kaiv, lk. 191) ja tabel koolilaste eraldamispäevade kohta nakkushaiguste korral (Kaiv, lk. 194). Ka terve rida haridusministeeriumi ringkirju käib mitmesuguste tervishoiuliste küsimuste kohta. Nende seaduste, määruste ja ringkirjade kohaselt näib, et koolitervishoid peaks küllaldasel kõrgusel seisma, kuid kahjuks ei ole senini suudetud neid täielikult rakendada, eriti maa algkoolis, kus kooliarsti kohused lasuvad niigi ülekoormatud jaoskonna-arstide õlgadel. Peale selle jätab palju soovida koostöö tervishoiulise personaali, õpeta-

jaskonna ja lastevanemate vahel. Tihti, eriti iseseisvuse algaastail, võeti jaoskonna-arstide korraldusi vastu ilmse vaenlikkusega, ei pööratud neile tähelepanu ja jäeti täitmata, ja osalt praegugi tunduvad arstide korraldused ja näpunäited survena.

Seisukorra parandamiseks oleks hädavajalik ka maal sisse seada kooliarstide instituut, kusjuures kooliarstid peaksid seda ametit pea-ametina.

Siinkohal võiks veel mainida haridusministeeriumi korraldust kõige tarvilisemate arstirohtude ja -abinõude muretsemise kohta avalikkudele alg- ja keskkoolidele (RT — nr. 57, 1924. lk. 415), mille kohaselt kooliapteegis peab olema vähemalt 20 arstimit, 10 numbrit sidumismaterjale ja 6 numbrit arstiabinõusid. Kuivõrt need kooliapteegid kasulikud suudavad olla, see oleneb õpetaja tervishoiulistest teadmistest ja sellekohasest huvist.

Enne kui asuda kooliruumide ja õpilaste üksikasjalise tervishoiulise seisukorra käsitlemisele, vaatleme üldist olukorda, nagu see peegeldub maakonna tervishoiu-osakonna aasta-aruandeis, kuna neis on täheldatud silmatorkavamad puudused ja pahed.

1921. a. olid paljud koolimajad puudulikus olekus ja vajasisid suuremaid remonte; et aga vallad ei suutnud neid remonte läbi viia, siis teostati ainult vähemaulatuselisi sise- ja välisremonte. 25 vajalikku kapitaalremonti jäeti teostamata. Arstid on soovitanud võtta endisi mõisamaju koolimajade alla, mida osalt tehtigi. Mõneledele koolidele pole suudetud vajalikke ja korralikke ruume muretseda; nii näit. paigutati Puurmanni Altnurga kool endisse moonamajja, milles peale kooli asusid veel 5 asuniku-perekonda. Koridoris, kus asetsesid solgitunnid ja praht, rippusid ka õpilaste pealiskõivad. Valgustuskoeffitsient oli klassitubades 1:32, väljakäigu-koht oli ühine teiste elanikega.

Paljudes koolides olid väljakäigukohad õige korratud, külmad, lagunened, tihti koolimajast õige kaugel (kuni 70 m), ka toidukambrid jätsid palju soovida. Klassiruumid olid tihti mustad ning pesemata. 30 koolis puudusid kooliteenrid, 27-s neist hoolitsesid puhtuse eest õpilased, 1-es õpetaja, 1-es õpetaja abikaasa ja ühes koolijuhataja ja õpilased koos. Seetõttu olid võimalikud ka niisugused juhtumid, kus arst oli sunnitud õppetööd seniks katkestama, kuni kooliruumi puhastati (näit. Saare v. Vassevere koolis, kus puhastajaiks olid õpilased). Ka seal, kus olid palgalised kooliteenrid, ei olnud puhtus tihti küllaldane; näit. pesti põrandaid mõnel pool igal nädalal, mõnes kohas aga 1—2 korda aastas.

Mis puutub koolimööblisse, siis oli see õige puudulik, pingid olid süsteemita ja laste asetus neil puudulik. Leidus rohkem kui kaheistmelisi pinke ja ühes pingis istus rohkem õpilasi kui ette nähtud, näit. kaheistmelisel pingil tihti 3 last ja Vana Nõo algkoolis kolmeistmelisel pingil koguni 6 last. Mõnes vallas on lastud

valmistada uued pingid, aga need on ebasobivad ja arsti nõuannet pole nende valmistamisel küsitudki.

Arstid teatavad, et nad ei suuda valvata koolide järele, sest et mõnes jaoskonnas tuleb arsti kohta kuni 19 kooli.

1922/23. õ/a. kohta on andmed juba täielikumad, sest 1922. a. korraldas tervishoiu-osakond koolide kohta ankeedi (22 olulisemat küsimust).

Kooliruumide küsimus on leidnud enam-vähem rahuldava lahenduse ainult mõnes koolis; nii ehitas Saare vald Ruskavere ja Vassevere koolile uued majad, Ranna valla Sassukvere ja Raatvere kool viidi Ranna mõisa härrastemajja, Puurmanni valla Kirikuvalla ja Altnurga kool paigutati Puurmanni mõisa härrastemajja ja Piirisaare koolile muretseti paremad ruumid. Vaatamata sellele on koolimajade ruumide küsimus endiselt terav, näit. 40 puu- ja segamaterjalist koolimaja on 50—75 a. vanused, mõnede vanus on isegi teadmata. Palju koole on kaela kukkumas ja täitsa kõlbmatud; nii katkestas jaoskonna-arst Vana-Kuuste koolis õppetöö, sest klassis oli temperatuur 9,5^o C, põrandal 7,5^o ja ahju lähedal 45° C; Meeri Aiamaa ja Avinurme Ulvi koolis seisis õppetöö samal põhjusel, Laeva vallas töötasid õpetaja ja õpilased üliriietes.

162 remontivajavast koolist remonditi ainult 39. Olemasolevad koolimajad ei suuda mahutada sündusliku alghariduse maksma-hakkamisel suurenenud õpilaste hulka, mõnes koolis pole ruumi õpetaja laualegi (Laiuse Kantküla). Kuivõrt halbades tingimustes mõnes koolis pidi töötama, sellest saame ülevaate järgneva kokkuvõtte kaudu:

Algkool	Põranda- pinda 1 õpil. kohta m ²	Õhu- ruumi 1 õpil. kohta m ³
Sootaga Orge	0,70	2,3
Saadjärve Voldi	0,69	2,0
Kaarepere algk. 1. kl.	0,70	2,7
Kaarepere algk. 2. kl.	0,65	2,4
Kudina Nava	0,93	2,5
Kudina Pataste	0,83	2,7

Ei ole ime, et säärases olukorras jaoskonna-arstid protestisid, miks õpilasi nii palju ühte klassi kokku kuhjatakse; vallavalitsused omakorda süüdistasid õpetajaid, miks nad nii palju õpilasi üldse vastu võtavad jne. Et ruumipuudust vähegi kõrvaldada, hakati kuues koolis töötama kahe vahetusega (Laiuse Kantküla, Kasepää Eesti, Mustvee Eesti, Jõgeval, Piirisaarel, kus koolimaja maha

põles). Neis koolis ei olnud võimalik internaati korraldada, nii et kõik lapsed kaugusele vaatamata pidid kodu käima; mõnel pool kasutati magamisruumina klassituba. Muudes koolides, kus olid internaadid olemas, olid nad väga halvad, ei vastanud ei sisseseade ega ruumi poolest internaati kasutavate laste arvule. Näit. Sootaga Orgel magasid poisid õpetaja sahrvis. Tihti magatakse põrandal, kuhu kotid õhtul külmast ruumist sisse tuuakse. Saadjärve koolis magasid 60 last 20-es külge külje kõrval asuvas voodis, Vana-Kuustes magas kahes voodis kuni 5 last, Laius-Tähkvere Ookatku koolis kasutati isegi lauda voodina, Kudina Pataste koolis magasid tüdrukud ja poisid ühes ruumis.

Pole ime, kui sääraseis elutingimuses, rääkimata halvast õhust ja muudest pahedest, soodus pind oli nahahaiguste, eriti sügeliste, parasiitide ja ka muude haiguste levimiseks. Nii oli sügelisi:

Algkool	Sügelis- haigete laste %
Vaimastvere kõrgem algkool	57
„ Kõola	37
Laiuse Kantküla	32
„ Mõisavälja	31
„ Kivijärve	30
Jõgeva Erasti	33
„ Siimusti	43
Vastse-Kuuste Leevi	28
„ Kiidjärve . . . kuni	25
„ Lootvina . . . kuni	25
Rasina algkool kuni	25

Ka trahhoomi levimine võis neis tingimuses hõlpus olla; olgugi et selle kohta lähemad andmed puuduvad, võiks seda ometi oletada, kui arvesse võtta liiga lähedast kooselu, mustust, puudulikke pesemisvõimalusi; peale selle teatab Laiuse jaoskonna-arst, et tema jaoskonna õpilastel leidub palju konjunktiviiti (63% enam kui eelmisel aastal). Jõgeva Siimusti algkoolis põdesid 30% konjunktiviiti. Väga võimalik, et osa neist konjunktiviitidest lähemal uurimisel trahhomatoosseks oleks osutunud; pealegi esines neil aastail Laiuse jaoskonnas õige palju trahhoomi (vt. ka nakkushaigused).

Õpilaste puhtus jättis üsna tihti vägagi soovida; nii kaebab Palamuse jaosk. arst, et tema juurde tihti tulevad Kudina, Saare ja Kuremaa lapsed säärase mustusekorruga näol ja kätel, et võimata on nahahaigusi sedastada. Selle kohta öeldakse: „Muidugi langeb

siin osa süüst vallavalitsuste peale, kes koolidele pesemisnõude muretsemist nähtavasti peavad liigseks toreduseks, aga hea tahtmise juures suudavad ka õpetajad asja parandamiseks palju kaasa mõjuda" (!). Ka süljekausside asjus pole peaaegu midagi saavutatud, näit. Palamuse jaoskonna koolides pole üheski süljekaussi, ja selle kohta öeldakse jällegi: „ja ometi peaks kool muuseas ka see koht olema, kus kasvav noorsugu harjuma peab puhtusest lugu pidama. . .”

Kooliteenreid pole ka sellel õppeaastal kõigis kooles, need puuduvad 26 koolis. Kooliruumide puhastavad neis kooles õpilased üksi või õpetajate abiga. Kooliteenreid ei palgata mõnigi kord lihtsalt hoolimatuse tõttu, öeldes, et on enne ilma läbi saadud, eks saa ka nüüd. Kiitvaid otsuseid korra ja puhtuse kohta on antud ainult 5 kooli suhtes.

Koolipingid on endiselt viletsad ja ebakohased; nõuti küll, et uusi koolipinke tohib ainult arsti kontrolli all muretseda, saadeti vallavalitsustele laiali ka eeskujulikkude pinkide täpsed mõõdud ja joonised, kuid ikkagi lasti näit. Ulilas uued pingid teha, kus õpilased peavad poolpüsti kirjutama ja istudes ei puutu neil jalad maha.

Õppetöös oli seisakuid ainult nakkushaiguste puhul, ja nimelt: leetrite pärast 14 koolis 190 päeva, difteeria pärast 2 k. 32 p., läkaköha tõttu 4 k. 25 p. ja mumpsi tõttu 7 koolis 63 päeva. Kahes algkoolis algas õppetöö düsenteeria tõttu 2 nädalat hiljemini.

Järgnevail aastail näitavad koolide tervishoiulised tingimused kord-korralt paranemist, kuid siiski esineb puudusi. Nii oli 1925/26. õ/a. 83 kooli puudulikud; eriti halb oli Vara Kaarli kool, kus õpperuumis oli valgustuskoeffitsient 1:28 ja 1:23; Vaimastvere Villakvere kool töötas end. metsatöölise barakis; peale nende oli veel terve rida kooles üsna viletsas seisukorras. Paljudes koolides, mis midu oma ehituselt olid üsna rahuldavad, andis end tunda ruumipuudus, sest majad olid ehitatud vähema arvu õpilaste jaoks. Kooliruumide puhastasid lapsed veel 11 koolis ise, laste asetus pinkidel jättis soovida 74 koolis, laste puhtus oli puudulik 40 koolis. Mitmesugustel aegadel suleti sarlaki, influentsa, leetrite ja difteeria pärast lühemaks ajaks kokku 25 kooli.

1928/29. õ/a. oli puudulikkude koolimajade arv langenud 71-le. Ka siis jäeti veel 14 korral arsti koraldused täitmata. Puhtus ning kord oli puudulik 24 klassi-, 21 magamisruumis, 17 toidukambris, 27 väljakäigukohas ja 10 õpetajakorteris (!). Kooliruumide puhastasid õpilased 4 koolis. Laste asetus oli puudulik 54 koolis ja laste puhtus 23 koolis. Nii siis on ka neis asjus olukorra paranemist märgata. Ajuti suleti lühemaks ajaks 35 kooli, peamiselt sarlaki ja influentsa puhul.

1929/30. õ/a. oli puudulikke koolimaju veel 55. Arstide korraldused jäeti täitmata 5 korral. Kord ning puhtus jättis soovida 11 klassiruumis, 3 magamisruumis, 9 rõivastehoiuruumis, 1 toidukambri ja 3 õpetajakorteris. 1930/31. õ/a. oli puudulikke koolimaju 51, arsti korraldused jäeti täitmata 12 korral. Puhtus ning kord oli puudulik 32 klassi-, 23 magamis-, 22 rõivastehoiuruumis, 18 toidukambri, 35 väljakäigukohas ja 12 õpetajakorteris. Neil ja ka järgnevail aastail on koolitööd nakkushaiguste tõttu lühemaks ajaks katkestatud.

Nagu kõigest sellest näeme, on koolide ruumid kogu aeg paranenud, kuid puhtuse ja korra kohta ei saa seda alati öelda. Uusi ja igati korralikke koolimaju ehitatakse igal aastal juurde. Puhtus ning kord oleneb muidugi õpetajaist, aga nagu ülaltoodud arvudest näeme, lonkab see paljudes kohtades, isegi õpetajate korterid on leitud puuduliku puhtusega olevat. Palju saavad õpetajad kaasa aidata ka õpilaste puhtuses; nii näeme ühes koolis puhtaid ning kasitud õpilasi, lastel on näod korralikult pestud, rõivad puhastatud, juuksed poistel lühikeseks lõigatud, küünealused puhtad, ka pesu on puhas jne. Muidugi oleneb see õige suurel määral ka lastevanematest. Leidub lastevanemaid, kes sellekohaseid õpetaja nõudeid vaenlikult vastu võtavad ja need täitmata jätavad; paljudel kehvematel on osalt ka vaesus süüdi laste kasimatuses, kodus ei olevat isegi seepi näo pesemiseks, pesu on olemas ainult üks vahetus jne.

Selles suhtes oleks võimalik olukorra paranemist saavutada kahel teel. Esiteks tuleks lastevanematele selgitada algelisemaidki tervishoiulisi nõudeid; seda võiksid teha õpetajad, kuid peamiselt peaksid seda tegema arstid. Teiseks tuleks õpetajaid sellekohaselt instrueerida. Maaõpetajad oma enamikus ei ole kuskil saanud tervishoiulisi teadmisi omandada; see oleks neile aga vägagi olulise tähtsusega nii nende endi kui ka õpilaste tervise hoidmises jne. Seepärast oleks tarvilik õpetajate suviste täienduskursuste programmi võtta loengud tervishoiust, mida peaksid pidama sellekohase eriharidusega arstid.

Koolimajade kohta on andmeid kogutud laiemas ulatuses 1922/23. õ/a. (kirjand. nr. 18) ja 1930/31. õ/a. (kirjand. nr. 10). Koolimajade ehitusmaterjal oli (1922/23. õ/a. oli 194 algkooli 203 majas, 1930/31. õ.-a. 178 algkooli 200 majas):

	1922/23. õppeaasta		1930/31. õppeaasta	
	arv	%	arv	%
puu	146	73,4	133	69,3
kivi	47	23,6	45	23,4
segamaterjal	6	3,0	14	7,3
teadmata materjal	4		8	

Üldiselt on ehitusmaterjalide suhe endiseks jäänud, ainult puumajade protsent on segaehitiste arvel vähe langenud. Majakordade järgi jagunesid Tartumaa algkoolide majad järgmiselt:

	1922/23. õppeaasta		1930/31. õppeaasta	
	arv	%	arv	%
1-kordseid	166	84,3	131	68,6
2-kordseid	23	11,7	58	30,4
3-kordseid	2	1,0	2	1,0
osalt ühe-, osalt kahekordseid	6	3,0	—	
teadmata	6		9	

Nii siis oli kahekordsete koolimajade arv tõusnud 35 või 18,7% võrra, seda peamiselt ühekordsete arvel. Kolmekordsete koolimajade järele ei ole erilist tarvidust olnud ja nende arv on endiseks jäänud. Kuueklassilise algkooli mahutamiseks on kahekordsed koolimajad ehitustehniliselt kõige kohasemad, ka tervishoiulises mõttes pole nende vastu midagi öelda.

Klassitubade suurusest saame ülevaate klassitoe põrandapinna ja klassitoe õhumahu suurusest. Klassitubade põrandapinna suurus oli ruutmeetrites:

		> 24,9	25,0—44,9	45,0—64,9	65,0 <	Teadmata
1922/23. õ/a.	abs.	23	166	137	55	2
	%	6,0	43,6	36,0	14,4	
1930/31. õ/a.	abs.	26	197	149	33	—
	%	6,4	48,6	36,8	8,2	
1935/36. õ/a.	abs.	14	213	162	33	—
	%	3,3	50,5	38,4	7,8	

Põrandapinna nõutavaks määraks ühe õpilase kohta on meil praegu kehtivate nõuete järgi (RT — 1930, nr 11, lk. 122) algkoolis 1—1,2 m²; seda määra aluseks võttes oli 1930/31. õ/a. 6,4% ja 1935/36. õ/a. 3,3% klassiruumest põrandapinna poolest kohased kuni 20 õpilasele; kõige enam oli niisuguseid klassiruumi, kuhu põrandapinna poolest mahuks 20—40 õpilast, kuid ka küllalt palju oli suuri ja väga suuri klassiruumi, kuhu võiks mahutada 40—50 ja enamgi õpilast. Meil eelistatakse siiski keskmise suurusega (25 — 45 m²) klassitube. 14 a. jooksul on väikeste ja liiga suurte klassitubade arv kahanenud keskmise suurusega klassitubade arvel.

Põrandapind üksi ei luba ruumide õhukülluse kohta midagi öelda, tähtsad on õhumaht ja klassiruumi mahutatud õpilaste arv ning õhuvahetus. Õhumaht oli Tartumaa algkoolide klassiruumides:

		> 75	75—100	100—150	150—200	200 <	Teadmata
1922/23. õ/a.	abs.	24	47	148	99	63	2
	%	6,3	12,3	38,9	26,0	16,5	
1930/31. õ/a.	abs.	20	64	167	110	44	—
	%	4,9	15,8	41,2	27,2	10,9	
1935/36. õ/a.	abs.	13	40	187	134	48	—
	%	3,1	9,5	44,3	31,7	11,4	

Siit näeme, et üsna väikeste klassiruumide arv on vähenenud 14 a. jooksul, samuti on vähenenud väga suurte klassiruumide arv; suurenenud on aga keskmise suurusega klassiruumid, mis oma õhumahu kohaselt meie normide järgi võiks mahutada 25—38 õpilast, kui iga õpilase kohta arvata 4 m³. Need arvud annavad ikkagi ainult elutu arvulise ülevaate; hoopis teise pildi saame, kui vaatleme õhuhulka, mis tegelikus olukorras tuli iga õpilase kohta:

		Sellest							
		> 3	3—4	4 <	4—5	5—6	6—7	7—8	8 <
1922/23. õ/a.									
	klassitubade arv	60	101	220	75	54	34	26	31
	%	15,7	26,5	57,8	19,8	14,2	8,9	6,8	8,1
	õpilaste arv neis	2489	3605	6567	2519	1731	952	667	698
	%	19,7	28,5	51,8					
1930/31. õ/a.									
	klassitubade arv	32	106	267	111	69	33	19	35
	%	7,9	26,2	65,9	27,4	17,0	8,2	4,7	8,6
	õpilaste arv neis	1138	3368	7519	3407	2051	855	442	764
	%	9,5	28,0	62,5					
1935/36. õ/a.									
	klassitubade arv	24	88	300	114	83	43	18	42
	%	5,8	21,4	72,8	38,0	27,7	14,3	6,0	14,0
	õpilaste arv neis	845	2934	8516	3697	2385	1169	396	869
	%	6,9	23,9	69,2	43,4	28,0	13,7	4,7	10,2

Selle jaotuse aluseks on võetud ülalmainitud määruse minimaalnõuded, mille järgi peab algkoolide klassiruumis iga õpilase kohta vähemalt 3—4 m³ õhku olema. See nõue on iseenesest liiga väike; nõutav õhuhulk ühe õpilase kohta peaks suurem olema (Abel'i järgi 4—6 m³, Laščenkovi 4—5 m³, Erismani, Baginski, Almqvist jt. 5—6 m³), eriti kui klassiruumide õhuvahetus ei ole ideaalne, nagu seda kahjuks meie algkoolide kohta öelda ei saa (vt. allpool). Toodud arvudest näeme, et 1922/23. õ/a. pidi tervelt 19,7% Tartumaa algkoolide õpilasist õppima puudulikes õhutingimuses; neljateistkümne aasta jooksul langes see protsent küll 6,9%-ni, kuid ikkagi ei saa sellega veel rahule jääda. Seesuguste klasside arv, kus iga õpilase kohta tuli 3—4 m³ õhuruumi, vaadeldavas ajavahemikus oluliselt ei muutunud ja neid klasse oli 26,5, 26,2 ja 21,4%, õpilasi neis 28,5, 28,0 ja 23,9%. Rahuldava õhuruumiga klasse, s.o. niisuguseid, kus iga õpilase kohta tuli 4 ja enam m³ õhuruumi oli 1922/23. õ/a. 57,8% ja õpilasi neis 51,8%, 1930/31. õ/a. vastavalt 65,9 ja 62,5% ja 1935/36. õ/a. 72,8 ja 69,2%, nii et 1922/23. õ/a. vähe üle poole õpilasist töötas enam-vähem rahuldavais õhutingimuses, 1930/31. a. ja 1935/36. a. $\frac{2}{3}$ ümber. Tendents kaldub siiski paranemise poole.

Kuivõrt aga seegi õhuhulk rahuldav on, on veel lahtine, sest meil ei ole senini lähemalt uuritud maa-alkoolide (ka linna-alkoolide) õhutingimusi. Selle küsimuse selgitamiseks oleks vajalik toimetada kavakindlaid uurimisi ventilatsiooniolude ja klassiruumide CO₂ sisalduse kohta õppetöö ajal.

Kooliruumide õhupuhastuse (ventilatsiooni) kohta on meil olemas ainult üldarvud:

Õhupuhastuse viis	ukse kaudu	akna kaudu	seinaventil. kaudu	ukse ja akna kaudu	akna ja seinaventil. kaudu	õhupuhastus puudub	märkimata
1922/23. õ/a.							
klassiruumide arv	29	248	35	—	63	1	7
%	7,7	66,0	9,3	—	16,7	0,3	
1930/31. õ/a.							
klassiruumide arv	14	218	40	81	52	—	—
%	3,5	53,8	9,9	20,0	12,8	—	
1935/36. õ/a.							
klassiruumide arv	10	228	36	61	87	—	—
%	2,4	54,0	8,5	14,5	20,6	—	

Nagu toodud kokkuvõttest näeme, on õhuvahetus 1922/23. õ/a. olnud üsna puudulik ja olulist paranemist ei ole ka 8-aastase ajavahemiku järel märgata. Õhupuhastus ukse kaudu ei olegi mingi õhupuhastus, sest see on vägagi juhuslik; ka õhuvahetus akna kaudu ei ole kuigi kohane, eriti siis, kui koolis puuduvad vastavad jalutusruumid, kuhu õpilased vahetunni aegu võiksid minna, pealegi on ventilatsioon akna kaudu võimalik ainult vahetundidel, nii et tunni lõpul õhk ikkagi tunduvalt rikneb.

Seinaventilaatorid olid ainult umbes 10—20% klassiruumest. Kui seinaventilaatorid on oma ehituselt head (kui nende suurus on küllaldane ja kui nende tegevus on reguleeritav vastavalt ilmastikuoludele jne.), siis suudaksid nad oma otstarvet täita, kahjuks aga on siin tegemist enamasti lihtsa auguga seinas, mis mõnikord on ühenduses ahjulõõridega. Igatahes on seesuguseid seinaventilaatoreid Tartumaa algkooles vähe (või ei ole sugugi), mis vastaksid oma ehituselt teaduse nõuetele ja suudaksid korralikult täita nõutavat ülesannet. 13—17% klassiruumest ventileeriti akna ja seinaventilaatori kaudu; see tõsiasi aitab ainult tõestada ülaltoodut, sest tegelik elu on näidanud, et olemasolevad seinaventilaatorid üksi ei suuda täita õhuvahetuse tarvidust.

Kooliruumide, s.o. klassitubade valgustusolud olid ja on praegugi päris halvad. Algkoolide kohta oli nõutav 1924.a. määruse järgi valgustussuhe 1/5, 1930. a. määruse järgi vähendati sedagi ainult 1/7-le. Valgustussuhetega 1/5 võiks rahule jääda, kuigi välistmail ka selle suhte suurendamist nõutakse kuni 1/3-ni. Ühe m² aknaklaasipinna kohta tuli Tartumaa algkooles põrandapinda m²:

	> 5	5—7,5	7,5—10	10—12,5	12,5—15	15 <	teadm.
1922/23. õ/a.							
klassiruumide arv	12	45	81	83	68	86	—
%	3,2	12,0	21,6	22,1	18,2	22,9	
1930/31. õ/a.							
klassiruumide arv	7	36	152	85	55	65	5
%	1,8	9,0	38,0	21,2	14,0	16,0	
1935/36. õ/a.							
klassiruumide arv	6	57	148	105	53	53	—
%	1,4	13,5	35,0	24,9	12,6	12,6	

Rahuldava valgustusega klassiruumi, s. o. kus 1 m² aknaklaasipinna kohta tuli kuni 5 m² põrandapinda, oli vähe ja seesuguste klassiruumide arv on 1922/23. õ/a. kuni 1930/31. õ/a. vähenenud, 3,2 %-ilt 1,8%-ile ja 1935/36. õ/a. 1,4% -ile. 1930.a. määruse nõude ko-

haselt võiks ka järgmise lahtri arve rahuldavaiks pidada, aga ka seesuguse valgustussuhtega (1/5—1/7,5) klassiruumide arv vähenes ja nimelt 12,0%-ilt 9,0%-ni. Nii et kokku ainult 15,2, 10,8 ja 14,9% kõigist klassiruumest omasid enam-vähem rahuldavat valgustust. Ülejäänud klassiruumidel oli valgustussuhe väiksem (1922/23. õ/a. oli isegi 1/25 ja veel vähema valgustussuhtega klassiruumide 8 või 2,1%). Kokkuvõetult ei vasta Tartumaa algkoolide valgustusolud kaugeltki mitte tervishoiulistele nõuetele, pealegi varjavad koolimajade lähedusse istutatud puud ja põõsad osa sellestki valgusest.

Koolimajade valgustuse peale tuleb suuremat rõhku panna ja selle parandamiseks resolutsioone astuda.

Kunstlik valgustamine toimus järgmiselt:

		Petrooleum	Gaas	Elekter	Segavalg.	Teadmata
1922/23. õ/a.						
koolide	arv	184	—	6	—	4
	%	96,8	—	3,2	—	
1930/31. õ/a.						
klassiruumide	arv	365	1	30	5	4
	%	91,0	0,2	7,5	1,3	
1935/36. õ/a.						
klassiruumide	arv	375	—	47	—	—
	%	88,9	—	11,1	—	—

Nagu neist arvudest nähtub, tarvitatakse koolide valgustamiseks peamiselt petrooleumilampe; elektrivalgustus näitab rõõmutavalt tõusu. Lampide tugevuse ja kunstliku valgustuse viisi kohta pole täpsemaid andmeid. Petrooleumilambid on küll enamasti lihtsad laelambid, petrooleumi-hõõglampe tarvitatakse vähe.

Põrandad on enamikus koolides värvimata puupõrandad. Nende halbuseks on see, et nad õige ruttu auklikuks kuluvad ja palju tolmu tekitavad, eriti pühkimisel. Viimaseil aastail on hakatud põrandaid õliga imbutama. Esialgu on see leidnud teatavat vastutöötamist vallaomavalitsuste poolt, kuid korduvate pealekäämistega on sellest paiguti siiski üle saadud.

Klassiruumide seinad on osalt lihtsalt lubjaga üle tõmmatud. Kord-korralt hakkab läbi lööma klassiruumide seinte õlivärviga katmine või puuvoodri ehitamine nõutava kõrguseni.

Laed on enamasti lubjaga valgeks tehtud.

Väljakäigukohad olid olemas 1922/23. õ/a. kõikide koolimajade juures (200), neist olid koolimajas 51 (26,0%), milledest sooje väljakäigukohti oli 11 (5,6%); ülejäänud 145 asusid koolimajast eraldi, 4 kohta puuduvad andmed. 1930/31. õ/a. olid väljakäigukohad olemas 176 koolimaja juures, 2 koolimajal puudusid nad üldse (!). Olemasolevaist oli sooje 20 (11,7%) ja külmi (koolimajas) 43 (25,1%), ülejäänud 108 (63,2%) väljakäigukohta olid koolimajast lahus, 5 kohta puuduvad andmed. Veeklosetid puudusid üldse.

Soojade klosettide arv, nagu ülaltoodud arvudest nähtub, oli üsna väike (5,6—11,7%); ta näitab küll teatavat suurenemist, kuid seda ikkagi vähesel määral. Koolimajas asuvate väljakäigukohtade peaaegu üldiseks halbuseks on see, et nad pole küllalt kindlalt ehitatud ja seetõttu rikuvad lähemate ruumide õhku. Koolimajast lahus ehitatud väljakäigukohad on tavalised lihtsad laudehitised. Väljakäigukohad on harilikult laudse vaheseinaga eraldatud kaheks pooleks, üks poeg-, teine tütarlastele. Õpetajajaile on mõne kooli juures eraldi väljakäigukoht.

Muudest kooliruumidest väärivad mainimist võimlemissaal, rõivahoiuruum, ühiseluruumid, toidukambrid ja osalt ka köök. Võimlemissaalid on olemas ainult suuremates ja uuemates koolimajades, enamikus maa-alkkoolides aga puuduvad nad tänini. 1922/23. õ/a. oli ainult 16 algkoolis võimlemissaal. Rõivahoiuruumi kui niisugust paljudes koolides ei ole ja rõivavarnad asetsevad kuskil kojas või koridoris. 1922/23. õ/a. olid rõivahoiuruumid ainult 59 algkoolis. Ühiseluruumidega koolimaju oli 1922/23. õ/a. 71. Kus on kooliringkond väike, elanikkude tihedus aga suur, seal harilikult puuduvad ühiseluruumid (Peipsi-äärseis külades jm.). Ühiseluruumid on paljudes koolides üsna viletsad, kitsad, osalt pimedad ja korratud, on ka rahuldavaid. Magamiseks kasutatakse muude ruumide puudusel tihti klassitube, kööki jne.

Märksa olulisemad kui ruumide korralikkus, on aga ühiseluruumides elutsevate õpilaste muud elutingimused, nagu toitumine, puhtuse eest hoolitsemine jne. Paljudes koolimajades on küll võimaldatud toidu valmistamine, kuid enamasti jätab see siiski soovida. Pesemisriistu ja ka eraldi ruumi selleks ei ole paljudes koolimajades.

Tihti ei jätku ühiseluruumides ruumi neis magavate õpilaste voodite paigutamiseks, nii et ühes voodis magab ka üle ühe õpilase. Lõpuks ei saa mainimata jätta lutikate rohkust ühiseluruumides; ei oleks liialdatud öelda, et Tartumaa algkooles niisama hästi kui kogu Eesti maa-alkkooles ei leidu ühiseluruumidega algkooli, kus puuduksid lutikad.

Kõiges selles on senini tegemata palju korraldustööd, mis nõuab lastevanemate, õpetajate, arstide ja ka õpilaste hoogsat koostööd.

1930/31. õ/a. oli 118 algkoolil olemas mänguväljak. Mänguväljakute keskmiseks suuruseks oli umbes 0,3 ha; 60 algkoolil puudus mänguplats. 178 algkoolist olid maaga varustatud 166.

Kooli mööblina tuleksid arvesse pingid ja klassitahvlid. Viimaseil aastail võib tähele panna, et klassipingid muutuvad ühtlasemaiks ja korralikumaiks. Enamikus kooles on tarvitusel kooliteravishoiu-komisjoni poolt väljatöötatud koolipink (kirjand. nr. 25), mille mõödud ja skeem on saadetud kõikidele vallaomavalitsustele. Mainitud pingiga on senini kõikjal rahul oldud, sest ta on konstruktsioonilt tugev, lihtne, tal puuduvad müratekitavad osad ja ta vastab üsna hästi koolipinkide kohta esitatud nõudeile. Tarvitusel on enamasti kolm pingi suurust (1, 3 ja 5). Mõnel pool on pingi juures väike muudatus ette võetud; nimelt on see pink miinus-distantiga ja ei võimalda seepärast pingis püstiseismist. Et seda siiski võimaldada, on kaheistmelise pingi istmelaua keskkohale tehtud poolkaarjas väljalõik; kui ühel õpilasel on vaja püsti tõusta, siis saab ta seda teha pingi keskkohal, väljalõigu kohal. Erilist tarvidust selle väljalõigu järele siiski ei tohiks olla, pealegi segab see teist samas pingis istuvat õpilast.

Muusüsteemilised koolipingid pole leidnud suuremat poolehoidu, ainult üksikuis kooles leiduvad väljatõmmatavate laudadega pingid.

Klassitahvlid on harilikud puutahvlid. Nende must värv muutub pikapeale tuhmiks ja siis ei näe hästi tahvlile kirjutatud sõnu jne. Linoleum- ja muid tahvleid leidub vähe. Muu koolimööbel olulist tervisohulist tähtsust ei oma.

Õpilaste tervisliku seisukorra üle on täielikumad andmed ainult 6. õppeaasta kohta, varemmail aastail iga aasta ei täidetud õpilase tervislehte. Samuti on tervislehes vahepeal mõningaid muudatusi ette võetud. Üldiselt võib juba algusest peale öelda, et need tervislehtede andmed ei vääri suuremat usaldust, nagu kõik massiliselt ja kiirtempoliselt täidetud ankeetlehtede andmed. Eriti juhuslikud on seesugused andmed, kus uuriija isiklikule arvamisele on jäetud laiad piirid, nagu toitluse ja kehaehituse kohta käivad andmed. Nii oli mõne jsk.-arsti aruannetes üle 50% hea kehaehitusega õpilasi, naaberjaosk. arsti aruannetes aga ainult 10% ümber, seevastu aga halva kehaehitusega õpilasi üle 50% jne. jne. Et paremaid andmeid aga üldse mitte pole, siis avaldame need siiski — üldkokkuvõttes vead siiski teatud määral tasanduvad.

Tartumaa algkoolide toitlus ja kehaehitus on järelevaatust toimetanud jaoskonna-arstide hinnangu järgi järgmised:

	Toitlus			Kehaehitus		
	hea	keskm.	halb	tubli	keskm.	nõrk
1925/26	3774	6722	743	3880	6592	763
	33,6	59,8	6,6	34,5	58,7	6,8
1927/28	2577	5129	451	2722	4973	462
	31,6	62,9	5,5	33,4	61,0	5,6
1928/29	2776	6101	555	2783	6129	520
	29,4	64,7	5,9	29,5	65,0	5,5
1929/30	2474	7180	570	2540	7274	641
	24,2	70,1	5,7	24,3	69,6	6,1
1930/31	3328	7847	638	2977	8066	765
	28,2	66,4	5,4	25,2	68,3	6,5
1931/32	2837	7823	778	2694	8016	751
	24,8	68,4	6,8	23,5	69,9	6,6

Nagu neist andmeist näha, annavad toitluse ja kehaehituse andmed võrdlemisi ühtlasi arve ja ühtlasi kõikumisi. Hea toitlusega õpilaste suhtarvud näitavad ligi 10%-list langust, samuti tubli kehaehitusega õpilaste arv. Raske on siin öelda, kas see langus on oleneb tõepoolest õpilaste toitluse langusest või on see langus ainult arvude kvaliteedist olenev. Üldised elutingimused ei ole igatahes mitte langenud, nii et toitlus ei oleks võinud selle all kannatanud olla. Võiks siiski öelda, et $\frac{1}{4}$ — $\frac{1}{3}$ õpilasist on hea toitluse ja kehaehitusega. Keskmise toitluse ja kehaehitusega õpilaste suhtarvud näitavad umbes 10%-list tõusu, halva toitlusega ja nõrga kehaehitusega õpilaste arv on püsinud kõikidel vaadeldavatel aastatel enam-vähem ühel tasemel.

Kui vaadelda toitlust ja kehaehitust õpilaste soo järgi (andmed on olemas kolme viimase tabelis toodud õ/a. kohta), siis näeme, et hea toitumusega tütarlapsi oli 7,3% võrra rohkem kui hea toitumusega poeglapsi, keskmise ja halva toitumusega tütarlaste protsent oli aga väiksem. Kolme aasta keskmised olid protsentides väljendatult:

	Toitlus		
	hea	keskmine	halb
poeglaste %	22,2	71,1	6,7
tütarlaste %	29,5	65,4	5,1

Poeglaste ja tütarlaste kehaehitus erines ligikaudu samades vahetades.

Algkooli õpilaste vigasuste ja haiguste kohta saame ülevaate järgmisest tabelist, mis koostatud jaosk.-arstide õpilaste järelevaatuste andmeil. 1921/22. õ/a. on puuduliku nägemise ja puuduliku kuulmise lahtrisse sisse võetud ka silma- ja kõrvahaiguste juhud. Toodud andmed annavad ainult kõige jämedama üldise ülevaate, sest et paljud andmete read lubavad oletada suurt juhuslikkust ning subjektiivsust, näit. oli verevaeste protsent üksikutes jaoskondades 2—10%, teistes jälle üle 60%.

Kõige selle pärast oleks asjatu neid andmeid üksikasjaliselt käsitlema hakata.

Tabel 13.

Algkooli õpilaste vigasused ja haigused.

Õppeaasta	puudulik nägemine		puudulik kuulm.	selgroo kõverdused	verevaesus	sügelised ja nahahaigused	kopsuhaigused	südamehaigused	rahiit	muud haigused	vigased hambad		
	kuni 0,5	üle 0,5									ei ole	on	vigaste hammaste arv
a b s o l u u t a r v u d													
1921/22*	534		411	252	1321	1109	281	100	...	447	...	3444	...
1925/26	739		330	317	1378	...	91	42	...	1703	...	3884	...
1928/29	601		316	283	832	265	226	84	...	1171	...	3909	...
1929/30	335	1191	347	398	1189	400	412	114	103	924	4111	5656	11694
1930/31	660	1481	334	378	1506	353	498	144	140	1314	5139	6599	15523
1931/32	1517	2317	327	362	1077	358	385	138	166	1390	5108	6350	14741
p r o t s e n d i d													
1921/22	4,5		3,5	2,1	11,3	9,5	2,4	0,9	...	3,8	...	29,0	
1925/26	6,6		2,9	2,8	12,3	9,9	2,5	0,9	...	15,2	...	30,6	
1928/29	6,4		3,3	3,0	8,8	2,8	1,0	0,4	...	12,4	...	41,4	
1929/30	3,3	10,6	3,4	3,9	11,6	3,9	4,0	1,1	1,0	9,0	40,1	55,2	
1930/31	5,6	12,5	2,8	3,2	12,7	3,0	4,2	1,2	1,2	7,8	43,2	55,5	
1931/32	13,2	22,2	2,9	3,2	9,4	3,1	3,4	1,2	1,4	12,1	44,6	55,4	

* 1921/22. õppeaasta andmed võetud: A. Rammul. Kooliõpilaste tervisline seisukord. Eesti Demograafia. V. III. Tervishoid Eestis. 1925, lk. 36—42.

Käesolev Tartumaa algkoolide joogivee uurimine on esmakordne suuremaulatuseline koolide joogivete uurimine. Uurimine viidi läbi alates 1932. a. detsembrist ja lõpetades 31. okt. 1933. a. Varemini on seoses sanitaar-topograafiliste töödega Tartumaa algkoolide vetest uuritud 42 kaevu joogivett. Neid uurimisi ei saa aga hästi kasutada käesoleva uurimise andmetega võrdlemiseks, sest ülalmainitud uurimised on toimetatud mitme isiku poolt ja märksa halvemates kohapealsetes tingimustes ja vähemas ulatuses ning vähema täpsusega.

Praeguse uurimise puhul saavutati üldised andmed vastavate küsimuslehtede alusel ja veed toodi Tervishoiu Instituuti, kus nad kohe analüüsimisele tulid. Kokku on tehtud 179 analüüsi 176 algkooli veest.

	arv	%
raketega kaevusid	59	33,0
pumpkaevusid	105	58,7
puurkaevusid	5	2,8
allikaid	2	1,1
järvevett	5	2,8
jõevett	1	0,5
teadmata tüüpi kaevus.	2	1,1
Kokku	179	100,0

Raketega ja pumpkaevude rakked on ehitatud puust ja betoonist; nii oli puurakkeid 57 ja betoonrakkeid 52 juhul, maakivist rakkeid 2-1 ja paasrakkeid 1 juhul, ülejäänute kohta pole andmeid.

Pumpkaevude pumbatorud on enamasti puust; nii oli puutorusid 50 juhul ja raudtorusid 2-1 juhul.

Lähem reostuskoht asus:

0— 5 m kaugusel	4
5—10 m	20
10—20 m	69
20 ja enama m	59
teadmata	19

Nagu näeme, on kaevud üsna tihti reostuskoha (väljakäigu-koht, sõnnikuhoiukoht) läheduses, mida mitte soovitavaks ei saa pidada, sest kaevude ehitamisel ei pöörata rakete isoleerimise nõudele peaaegu mingit tähelepanu, samuti ei ehitata väljakäigukoh-
tade mustusauke läbilaskmatust materjalist (välja arvatud need väljakäigukohad, mis asuvad majaga ühe katuse all).

Paljude kaevude vete kõlbmatuks või kahtlaseks tunnistamist tulebki suurel enamikul panna nende kahe ühes suunas mõjuva teguri arvele.

Sügavus m	Raketega kaev		Pumpkaev		Puurk.	Allikas	Kokku	
	arv	%	arv	%	arv	arv	arv	%
0—1	—	—	—	—	—	1	1	0,6
1—3	9	15,2	3	2,9	—	1	13	7,8
3—6	26	44,1	35	34,0	1	—	62	36,9
6—9	14	23,7	37	35,9	—	—	51	30,4
9—12	7	11,9	14	13,6	—	—	21	12,5
12—15	2	3,4	8	7,8	—	—	10	5,9
15 ja üle	1	1,7	6	5,8	3	—	10	5,9
Kokku	59	100,0	103	100,0	4	2	168	100,0

Nagu siit näeme, on ligi pooled kaevud (45,3%) üsna madalad (kuni 6 m.) ja maapinna reostusele kättesaadavad.

Kaevusid toitva põhjavee seisukohta saame ülevaate, kui vaatleme, kui kaugel asus veepind maapinnast:

kaugus maapinnast veepinnani meetr.	kaevude	
	arv	%
alla 1	6	3,7
1—3	50	30,9
3—6	70	43,2
6—9	21	13,0
9—12	12	7,4
12—15	2	1,2
15 ja üle	1	0,6
Kokku	162	100,0

Ka sellest kokkuvõttest näeme, et suur enamik kaevusid on toidetavad pealmisest põhjaveekihi 0—6 m (77,8%).

Veerohkus kaevudes oli veekihi paksuse järgi:

veekihi paksus	kaevude	
	arv	%
0—1	14	8,7
1—3	108	66,7
3—6	37	22,8
6—9	2	1,2
9—12	1	0,6
Kokku	162	100,0

8,7%-is kaevudes oli vett õige vähe ja see on kokkukõlas ka paljude kaebustega, kus öeldakse, et kuivemal ajal kipuvad kaevud kuivaks jääma. Ka suurel enamikul kaevudest, 66,7%-il, oli vett vähe. Ainult $\frac{1}{3}$ -l kaevudest oli vett küllaldaselt.

Sääraseis oludes pole ime, et kaevud väga kergesti alluvad pinnavete mõjutustele nii veehulga kui omaduste poolest. Paljud kaebasid, et kevadel ja ka suuremate sadude puhul täituvad kaevud ääreni pinnaveest ja et neil puhkudel tundub vesi tarvitaja seisukohast vaadatult juba halvana.

Mis puutub vete füüsikalisesse omadusisse, siis olid veed enamuses selged ja läbipaistvad; opalestsentseid veesid oli 19, neist 16 rauasisalduse tõttu, 3 muul põhjusel; 1 vesi oli sogane ja sisaldas ka palju rauda.

Värvuse poolest oli:

	arv	%
värvuseeta	109	61,6
vähe kollakat värvi .	19	10,7
kollakat v.	48	27,1
tugev kollakas v. . . .	1	0,6
Kokku	177	100,0

Esinesid ainult kollakad värvusetoonid ning peamiselt õige madalate kaevude vetes ja neis kaevudes, mis asuvad soistes kohtades. Igatahes on värvusega veesid liiga rohkesti, mis jällegi sõltub kaevude sügavusest ja pinnavete sissepääsemisest.

Sadet oli 67 vees, enamasti küll vähesel määral; värvuselt oli sade valkjas, hall, halkjas-kollane, kollakas, kollakas-pruun, pruunjas-must.

Kõrvalmaiku sedastati 102 korral; neil puhkudel esines sagedamini soomaik, siis lääge maik, mullamaik, harvemini pehkinud, seisnud, kibejas, tõrvamaik jne.

Lõhna võis sedastada 59 korral, kusjuures sagedamini esines soo-, siis pehkinud lõhn.

Vesinikioonide kontsentratsiooni määrati Michaelis'e kolorimeetrilise meetodi järgi toatemperatuuril. Nagu tabelist näeme, oli vesinikioonide kontsentratsioon enamikul vetest 7,0—7,3.

pH	Vete	
	arv	%
6,5	1	0,6
6,6	1	0,6
6,7	—	—
6,8	2	1,1
6,9	2	1,1
7,0	31	17,5
7,1	32	18,1
7,2	61	34,4
7,3	29	16,4
7,4	11	6,2
7,5	5	2,8
7,6	1	0,6
7,7	1	0,6
Kokku	177	100,0

Vee hinnanguks ei ole vesinikioonide kontsentratsiooni tänini paljut kasutatud, kuid neistki analüüsides näeme, et kus pH on alla 7,0 ja üle 7,3, on need veed harilikult ka kahtlased või kõlbmatud, kuna heade vete pH kõikus 7,0 ja 7,3 vahel (ainult ühel heal veel oli see 7,4).

Orgaanilisi aineid on määratud Kubel-Tiemann'i permanganaatmeetodi järgi, kusjuures tulemused on väljendatud hapniku milligrammides, mis on vajalikud 1 liitris vees leiduvate orgaaniliste (ka anorgaaniliste) ainete hapendamiseks.

Hapendumust (O_2) oli milligrammides 1 liitri vee kohta:

Hapendumus mg/l	Vete	
	arv	%
1—3	41	22,9
3—5	65	36,3
5—7	35	19,5
7—9	13	7,2
9—11	7	3,9
11—13	6	3,4
13—15	6	3,4
15—20	6	3,4
Kokku	179	100,0

Seega oli ainult 22,9% vetest lubatava hapendumusega, 36,3% keskmise ja 40,8% suure hapendumusega. Suur oli hapendumus

sovetes ja madalamate kaevude vetes; seega tuleks seda panna eeskätt pinnavete humiinhapete ainete arvele.

Salpeetrishape (N_2O_3 on määratud Griess'i järgi Dubosque'i kolorimeetri abil (täpsusega kuni 0,001; siin on kuni 0,005 märgitud jälgedena, 0,006—0,01 arvatud 0,01 juurde). Salpeetrishape kui värskema reostuse indikaator omab suurt tähtsust joogivete hindamisel. 177 veest oli salpeetrishappevabaid ainult 16,4%, kuna ülejäänud sisaldasid 22,0% jälgedena, 48,0% 0,01—0,1 mg-ni 1 liitris, ja 13,6% sisaldasid salpeetrishapet suurel hulgal — 0,1—1,0.

Salpeetrishapet leidis milligrammides 1 liitri kohta:

Salpeetrishape mg/l	Vete	
	arv	%
0	29	16,4
j	39	22,0
0,01—0,1	85	48,0
0,1—0,5	16	9,0
0,5—1,0	7	4,0
1,0 ja rohkem	1	0,6
Kokku	177	100,0

Nagu näeme, on suur osa vetest reostatud vähemal või suuremal määral, sest salpeetrishape on üsna kindel värskema reostuse tunnusmärk.

Nitrifikatsiooni lõpp-produktideks on salpeeterhappe ühendid; seega lubab ka nende olemasolu ja hulk veehinnangul kaasa rääkida, sest nende hulk üle 30 mg 1 liitris näitab, et kunagi on reostus olnud, ja kui seejuures ka salpeetrishapet või ammoniaaki leidub, siis võib oletada kestvat reostusainete kaevuvette pääsemist.

Salpeeterhapet oli:

Salpeeterhape mg/l	Vete	
	arv	%
alla 10	52	30,1
10—30	55	31,8
30—50	28	16,2
50—70	17	9,8
70—100	14	8,1
100 ja rohkem	7	4,0
Kokku	173	100,0

38,1% uuritud vetest sisaldasid üle 30 mg 1 liitris. Analüüside algandmeid vaadeldes võib tähele panna, et vanemad kaevud (kui võrd on andmeid vanuse kohta) sisaldavad suuremal määral N_2O_5 , kui hilisemal ajal ehitatud ja seda enam, mida lähemal asub reostuskoht. Madalad kaevud, kus pinnavesi toimis teataval määral väljapesevalt, leidus N_2O_5 tihti õige vähesel hulgal — 0,5—10 mg.

Ammoniaak on määratud Nessler'i reaktiiviga kolorimeetri abil. Salpeetriseppe kõrval on ta samuti hea indikaator reostusainete olemasolule, eriti albumoidne ammoniaak.

Ammoniaaki leidus milligrammides ühe liitri kohta:

Ammoniaak mg/l	Vete	
	arv	%
0	46	25,8
j	19	10,6
0,01—0,1	91	51,1
0,1—0,5	11	6,2
0,5—1,0	3	1,7
1,0—2,0	4	2,3
2,0 ja rohkem	4	2,3
Kokku	178	100,0

Nagu näeme, sisaldus ammoniaaki suures enamikus vetest; osa ammoniaaksisaldist ei saa panna reostuse süüks, sest ta võib tekkida ka muude orgaaniliste ainete lagunemisel (soomil jne.).

Rauaühendeid sisaldus milligrammides 1 liitris:

Raudhapend mg/l	Vete	
	arv	%
0	122	68,2
j	19	10,6
0,1—1,0	32	17,9
1,0 ja rohkem	6	3,3
Kokku	179	100,0

Rauaühendeid esines peamiselt soovetes ja enamasti vähemal hulgal, ainult 6 vees (üle 1 mg 1 liitris) niisugusel hulgal, kus ta maitset tublisti rikub. Erilist tervishoiulist tähtsust tal ei ole, küll tehakse sageli eksijäreldusi rauasisalduse puhul, sest rauaühendite puhul on vesi sageli opalestsentne ja ka värvuselt muutu-

nud, samuti annab ta seismisel kollakas-pruuni või pruunjat sadet ja nende nähtude põhjal oletatakse vee kõlbmatust.

Kloorisisaldus milligrammides 1 liitris:

Kloor mg/l	Vete	
	arv	%
0—10	28	15,7
10—30	54	30,2
30—50	21	11,7
50—100	41	22,9
100—200	26	14,5
200 ja rohkem	9	5,0
Kokku	179	100,0

45,9% vetest sisaldasid vähesel või mõõdukal hulgal kloori, 11,7% keskmisel, 19,5% üle 100 mg 1 liitris.

Karedus saksa kraadides oli:

Karedus	Vete	
	arv	%
kuni 10 ^o	15	8,4
10—20 ^o	73	41,0
20—30 ^o	62	34,9
30 ja rohkem	28	15,7
Kokku	178	100,0

Nagu näeme, oli vähesel karedusega (kuni 10 kraadi) veesid üsna vähe (8,4%), keskmise karedusega (10—20°) ja karedaid veesid aga kõige enam (41,0 ja 34,9%), ka väga karedaid (30 ja enam kraadi) veesid oli üsna rohkesti (15,7%). Karedus on määratud Winkler'i järgi. See meetod ei anna küll üsna täpseid andmeid; praktiliselt võib Winkleri meetodit aga siiski küllalt heade tulemustega kasutada, pealegi on selle meetodi tarvitamisel võimalik läbi saada väiksema hulga veega.

Tartumaa algkoolide joogivete hinnang füüsikaliste ja keemiliste omaduste poolest kujunes järgmiselt:

Vesi oli	Vete	
	arv	%
hea	24	13,4
kahtlane	107	59,8
halb	48	26,8
Kokku	179	100,0

Nagu siit näeme, oli ainult väike % uuritud vetest oma füüsikaliste ja keemiliste omaduste poolest hea, rohkem kui pooled veed olid kahtlased ja halbade vete protsent on ka üsna kõrge. Kõige selle tõttu tuleb Tartumaa algkoolide joogiveega varustamine puudulikuks tunnistada ja siin tuleks kiires korras selle puudulikkuse kaotamisele asuda, muidu võib sest seede-elundite epideemiliste haiguste levimise korral suur oht välja kujuneda.

Siinkohal vaatleme veel, kuidas algkoolides vett tarvitatakse. Sellekohase statistilise materjali järgi (kirjand. nr. 10) tarvitati Tartumaal algkoolis vett joogiks toorelt 168 koolis, keedetult 8 koolis (andmed puuduvad 2 kooli kohta). Õpilased võtsid joogivett 40 koolis eririistaga otse ühisest anumast, 1 koolis veevärgi kraanist, 130 koolis erianuma kraanist (vist üldise kruusiga) ja ainult ühes koolis võtsid õpilased vett Dortmundi purskkaevust. 1935/36. õ/a. (kirjand nr. 10) oli olukord pisut paranenud. Vett tarvitati toorelt 164-s ja keedetult 7-s koolis (andmed puuduvad ühe kooli kohta). Õpilased võtsid joogivett 18 koolis eririistaga otse anumast, 134 koolis erianuma kraanist, 6-s erianuma kraanist kaitstud võrega ja 12-s Dortmundi purskkaevust (2 kooli kohta puuduvad andmed).

Eriti soovimatuks tuleb pidada niisugust veevõtmisviisi, kus kõik õpilased võtavad ühe ja sama kruusiga vett otse veepangest (ühine anum) või muust lahtisest anumast. Ka erianuma kraanist vee võtmine ühise kruusiga ei ole tervishoiuliselt lubatav.

Koolides tuleb veevõtmiseks kõikjal sisse seada Dortmundi purskkaevud või muud vee puhtust tagavad veevõtmis-abinõud. Vähem läbiviidav ja kindel on, kui igalt õpilaselt nõuda oma isikliku jooginõu omamist.

179 analüseeritud Tartumaa algkoolide joogivee võtmiskohtadest võetud vett hinnati füüsikaliste ja keemiliste omaduste poolest järgmiselt: vesi hea 24 (13,4%), kahtlane 106 (59,2%) ja halb 49 (27,4%). Raketega ja pumpkaevude vesi oli oma headuselt ühesugune; raketega kaevude vesi oli 11 (18,7%) hea, 33 (55,9%) kahtlane ja 15 (25,4%) halb; pumpkaevude vesi oli 11 (10,5%) hea, 62 (59,0%) kahtlane ja halb 32-l (30,5%) juhul. Muude veevõtmiskohtade arv oli niivõrd väike, et järeldusi ei saanud teha.

Seltsid ja ühingud.

Sociétés et autres. — Organisationen usw.

Vaimse kultuuri alal töötavaid seltsi oli Tartumaal:

	1921	1922 *	1930
Haridusseltse	26	27	56
Raamatukoguseltse	23	27	53
Noorsooseltse	2	9	28
Karskusseltse	—	7	13
Laulu- ja mänguseltse (kunstide arendamise s.)	10	18	30
Naisseltse	—	—	33
Spordiseltse	—	7	—
Muid	1	7	3
Kokku	62	102	216
10 000 elaniku kohta	5	8,2	17,4 (üler. 15)

Nagu näeme, on seltside hulk tublisti kasvanud 1921.—29. aastani. Kuigi need seltsid oma ülesandeiks ei sea rahva tervishoiu tõstmist, aitavad nad teataval määral siiski ka selles suunas kaasa juba sellega, et nad ikkagi tõstavad rahva üldhariduslikku taset, eriti oma raamatukogude kaudu. Avalikke raamatukogusid oli 1930. a. Tartumaal 89 (üleriiklikult maal 579), neis oli raamatuid kokku 49 891. Raamatuist olid ilukirjanduslikke 64,9%, teaduslikke 34,3%, lastekirjandust 0,8%. Vaimse kultuuri alal töötavate seltside liikmete arv kõikus 10 ja 100 vahel.

Peale vaimse kultuuri alal teotsevate seltside leidub terve rida muusuguseid organisatsioone: kutselisi, poliitilisi, põllumajandus-

* 1 alevi ja 7 valla kohta puuduvad andmed.

likke jne. Eriti rohkesti on tuletõrjeseltse, masinatarvitajateühinguid, veeühinguid jt.

Seltside tegevus on koondunud enamasti mõnda rahvarikkamasse kohta (alev, alevik), kuhu ka seltsimaja on ehitatud.

Tervishoiu alal on palju väärtuslikku tööd teinud kodukaitseorganisatsioonid, kes on korraldanud esimese abi kursusi ja seega levitanud hädavajalikke tervishoiulisi teadmeid rahva sekka.

Organisatsioonest väärivad erilist tähelepanu piimaühingud. Ühispiimatalituste asutamises võime Tartumaal tähele panna kahte hooaega: esimene oli enne maailmasõda, 1910.—13. a. asutati Tartumaal 17 piimatalitust; teine hooaeg algas 1921. a. ja lõppes 1926. aastaga. Eriti palju piimatalitusi asutati 1923., 24. ja 25. a., sellest peale ei näita ühispiimatalituste arv suuremaid muutusi. Tartumaa on piimatalituste arvu ja piima läbikäigu suhtes olnud alati esimeste seas.

1936. a. oli Tartumaal 59 töötavat piimatalitust, neist 49 ühis- ja 10 erapiimatalitust. Piimatalitustes valmistati aasta jooksul kokku 21 439 kvintaali võid. Peale selle valmistati ühispiimatalitustes veel 426 kvintaali juustu. 1 kg. või valmistamiseks tarvitati ühispiimatalitustes keskmiselt 24,2 kg. piima; piima eest maksti keskm. 1 kg. eest 5,8 senti ja või müügist saadi keskm. 1 kg. eest kr. 1,57. Või väljaveo kontrolljaama poolt läbivaadatud ühispiimatalituste võist määrati I sorti 95,0%, II sorti 3,9% ja siseturu-võiks 1,1%.

Elanikud.

Habitants. — Einwohner.

Sel ajal kui Tartu linn on kogu aja alates 1881. a. nobedat kasvu näidanud, võib Tartumaa elanikkude arvus kahanemist täheldada. Tartumaa valdades ühes alevikkudega oli 1881. a. (1881. a. territooriumil, kus Tartumaa administratiivpiiridesse kuulus ka Sangaste kihelkond 5 vallaga) 147 189 elanikku, 1897. a. 148 009 ja 1922. a. 135 853. Nii et maaelanikkude arv on kahanema hakanud juba enne Eesti iseseisvust, see on jätkunud ka peale 1922. a. Praegustes administratiivpiirides oli Tartumaa valdades ja alevikes 1922. a. 118 695 elanikku, 1934. a. aga 113 069.

Nii on pidanud Tartumaa loovutama linnadele mitte ainult oma loomuliku juurdekasvu (vt. ka ptk. Rahvatervishoid), vaid peale selle veel 5 626 elanikku ajavahemikus 1922. a. — 1934. a.

Tartumaa rahvastik jagunes 1934. a. järgmiselt (sulgudes 1922. a. arvud): Tartu linnas 58 876 (50 342), alevites — Elva, Jõgeva, Kallaste, Mustvee ja Otepää — 9 351 (7 059) ja valdades ühes alevikkudega 113 069 (118 695) elanikku. Valdade arv suurenes 1922. a. — 1934. a. ühe võrra, tõustes 64-le.

Rahvastik jagunes sugude järgi järgmiselt.

		Mehi	Naisi	1000 naise kohta mehi	1000 mehe kohta naisi	Igast 100 elanikust oli	
						mehi	naisi
Tartumaa	1922. a.	80 615	95 481	844	1184	45,8	54,2
	1934. a.	83 252	98 044	849	1180	45,9	54,1
Tartu linn	1922. a.	21 638	28 704	754	1327	43,0	57,0
	1934. a.	25 331	33 545	755	1320	43,0	57,0
Alevid	1922. a.	3 198	3 861	828	1207	45,3	54,7
	1934. a.	4 306	5 045	854	1172	46,0	54,0
Maakond (linna ja aleviteta)	1922. a.	55 779	62 916	887	1128	47,0	53,0
	1934. a.	53 615	59 454	902	1110	47,4	52,6

Siit näeme, et naiste arvu ülekaal Tartu linnas, nagu ka enamikus muudes Eesti linnades, on suurem kui maakonnas; nii tuli Tartu linnas iga 1000 meessoost isiku kohta 1 320 (1 327) naist, maakonnas, valdades ja alevikkudes, 1 110 (1 128) naist. Selle nähtuse seletamisel tuleb arvestada eluaue pikkust, mis on naistel suurem (vt. sündimuse ja suremus), peale selle andis end tunda asjaolu, et maailmasõjas ja sellele järgnevas vabadussõjas sai palju meeskodanikke surma. Sündimuse järgi peaksid sugupoolte suhted vastupidised olema, sest poeglapsi sünnib rohkem.

Tartumaa rahvastiku tihedus oli 1922. a. rahvaloenduse andmete järgi 25,1 elanikku 1 km² üldpinna peale (üleriikl. 23,3); nii seisib Tartumaa rahvastiku tiheduse poolest 4-dal kohal peale Harju-, Petseri- ja Valgamaa. Kui aga arvata rahvastiku tihedust kuivamaapinna järgi (ilma sisevetepinnata), siis oli Tartumaa rahvastiku tihedus 31,3, kolmandal kohal peale Harju- (38,9) ja Petserimaa (36,4). Maal, valdades ja alevikkudes, asuvate elanikkude tiheduse poolest seisib Tartumaa oma 21,1 elanikuga 1 km² peale teisel kohal peale tihedasti asustatud Petserimaa. Seega kuulub Tartumaa, nagu kogu Eestigi, hõredamini asustatud alade hulka (Lääne-Euroopa riiges on 120—250, Kesk-Euroopas 50—100, Balkanimail 25—50, Euroopa Venemaal 22, Skandinaavias ja Soomes 8—15 elanikku km²).

See võrdlemisi tihe rahvastik Tartumaal on seletatav sellega, et siin asub 18,3% kõigest riigi põllumaist (nii 1922. a. rahvaloenduse kui ka 1929. a. põllumajand. üleskirjut. järgi) ja põllumaad on kõigest maa-alast 45,5% (Võru- 51,4 ja Valgamaa 48,1%), pealegi on see põllumaa võrdlemisi viljakas.

Kui vaadelda üksikute valdade rahvastiku tihedust, siis näeme, et tihedamini on asustatud Peipsi järve äärne kitsas maariba; nii tuleb Lohusuu vallas 64,7 elanikku ühe km² peale; arvatavasti on see arv Kasepää ja Peipsiääre vallas veel suurem, kahjuks ei saanud nende maa-ala teadmata suuruse tõttu seda välja arvutada. Peale alevikulaadiliste külade (Varnja, Kasepää, Kolkja jne.) on siin kaks alevit (Mustvee ja Kallaste). Peipsi ääres elavad peamiselt kalurid ja lihttöölised ning käsitöölised, kes ei saa oma ülalpidamist mitte väheselt põllu- ja aiamaalt. Valdadest, kus elanikkude tööalaks on peamiselt põllutulundus, oleksid tihedama elanikkonnaga Edela-Tartumaa vallad, mis asetsevad Tartu-Valga raudtee lähikonnas (Uderna 52,1, Meeri 29,8, Ropka 29,6, Rõngu 26,1, Konguta 25,7 jne.). Põhja-Tartumaa tihedamini asustatud valdadeks on jällegi suuremate liiklemisteede lähedased vallad (Jõgeva 33,3, Laiuse 25,2, Torma 29,4, Kuremaa 21,1 jt.), Tartumaa keskosa on rahvastiku keskmise tihedusega. Hõredamini asustatud on soine ja metsarikas Laeva vald (9,3), siis Virumaa rajal asetsevad vallad (Vaimastvere 10,1, L-Tähkvere 10,4, Avinurme 15,0), Kagu-Tartu-

maal Kastre-Võnnu ja Ahja vald; hõredasti on asustatud ka Ema-
jõe kallastel asetsevad vallad ja Võrtsjärve ääres Rannu vald (13,0).
Nagu näeme, on rahvastiku tihedus peamiselt seoses kultuurmaiste-
tute levikuga.

Perekonnaseisu suhtes jagunes Tartumaa rahvastik järgmiselt:
vallalisi oli 1934. a. 93 311 ehk 51,5% (1922. a. 95 595 ehk 54,4%),
neist 40 483 e. 22,3% (43 495 e. 24,7%) alla 14. a. ja 52 828 e. 29,2%
(52 100 e. 29,6%) 14-a. ja vanemad; abielus oli 67 104 e. 37,0%
(64 591 e. 36,7%), abielus, kuid lahus elavaid 1 612 e. 0,9%; leski
oli 17 155 e. 9,4% (15 524 e. 8,8%) ja lahutatuid 1 251 e. 0,7%
(292 e. 0,2%). Perekonnaseis oli teadmata 864 isikul, s.o. 0,5%-il.
Leskede arv on tõusnud nii arvuliselt kui ka suhteliselt, leskede
sooline liigitus on jäänud peaaegu endiseks; leski mehi oli 2 531
ja leski naisi: 14 624 (2 526 ja 12 998). Lahutatute arv näitab tun-
duvat tõusu, nimelt 292-lt 1 251-le.

Tartumaa rahvastiku rahvuseline koostise kohta saame pildi
järgmisest tabelist, kus leiduvad a 1922. a., b 1934. a. andmed.

		Eestlased	Venelased	Sakslased	Juudid	Rootslased	Muud rahvused
Üldse maak.	a.	155192	14419	3921	1124	117	1211
	b.	160341	15236	3252	941	112	1060
% a.		88,2	8,2	2,2	0,6	0,1	0,7
	b.	89,1	8,0	1,7	0,5	0,1	0,6
Tartu linn	a.	42459	2570	3210	1115	103	799
	b.	51559	2640	2706	920	90	683
% a.		84,5	5,1	6,4	2,2	0,2	1,6
	b.	88,0	4,5	4,6	1,6	0,1	1,2
Alevid (ka Elva)	a.	3781	3467	25	3	3	40
	b.	5933	3288	59	11	0	41
% a.		51,1	48,3	0,2	0,1	0,0	0,3
	b.	63,6	35,3	0,6	0,1	—	0,4
Vallad	a.	108952	8382	683	6	11	372
	b.	102849	9308	487	10	22	328
% a.		92,0	7,1	0,6	0,0	0,0	0,3
	b.	91,0	8,2	0,4	0,0	0,0	0,4
Üleriikl.	a.	87,7	8,2	1,7	0,4	0,7	1,3
	b.	88,2	8,2	1,5	0,7	0,7	1,0

Nagu tabelist näeme, on maakondade, valdade ja alevikkude
rahvastiku rahvuseline koostis üsna selgejooneline: koosneb eest-
lastest ja venelastest, kuna muud rahvused ei tule oluliselt arvesse

oma väikeste arvudega. Kui veel läbi viia valdade rühmitamist, siis leiame, et venelased on koondunud eeskätt Peipsi-äärsetesse valdadesse, kus nad on ülekaalus või moodustavad üsna suure murdosa valla üldisest elanikkude arvust. Eestlaste protsent oli vähim järgmistes valdades (1934. a.): Alatskivil (83,1%), Elistveres (Välgil) (88,4%), Kasepäl (28,7%), Kastre-Võnnus (81,5%), Kavastus 84,7%), Lohusuus (71,6%), Meeksis (83,6%) ja Peipsiääre vallas (70,6%). Muudes valdades kõigub eestlaste protsent 91,5 (Vorbuse) ja 99,8 (Ranna) vahel.

Sakslaste arv enamikus valdades ei tõuse üle 1%, ainult Kaarepere (4,8%), Kuremaa (2,2%), Konguta (2,0%) ja Rannu (1,9%) vallas tõuseb see protsent üle ühe.

Kui vaadelda rahvastiku rahvuselise koostise muutumist kolme rahvaloenduse andmete järgi (kuigi need hästi võrreldavad ei ole, sest varemalt määrati rahvust keele järgi), siis näeme, et eestlaste protsentuaalne koostis on tõusnud 1881., 1897., 1922. ja 1934. a. 85,8, 86,8, 87,7, ja 88,2%-le, ka venelaste arv on tõusnud 6,3, 7,2, 8,2 ja 8,2% peale, sakslaste arv aga on tublisti langenud 7,1-lt 4,4, 1,7 ja 1,5% peale.

Uskude järgi saame järgmise jaotuse:

	Luteriusul.	Ap-õigeusul. *)	Rooma-katol.	Baptist.	Juudiusul.	Muu-usul.	Väljaspool uske
Üldse maak. 1922.	151047	14453	322	472	1132	8076	430
1934.	154169	22058	338	993	911	713	820
% 1922.	86,0	8,2	0,2	0,3	0,7	4,4	0,2
% 1934.	85,6	12,2	0,2	0,6	0,5	0,4	0,5
Üleriiklik %	78,2	19,0	0,2	0,8	0,4	0,8	0,6

Suur enamik eestlasist ja sakslasist on luteriusulised, ap-õigeusulisi esineb rohkem vene rahvastikuga valdades ja alevites, samas esineb ka palju muu-usulisi (nende seas rõhuvas enamuses vanausulised — „staroveerid“). Ei näi tõenäolisena, et usk tunduvalt mõju avaldaks rahvatervishoiule; võib-olla et staroveeride usund siiski teatud tähtsust omab (suurem sünnituste arv).

*) 1922. a. pole ap-õigeusulistest sekka arvatud „staroveerid“ („vanausulised“), need on muu-usulistest juurde arvatud, 1934. a. on „staroveerid“ arvatud ap-õigeusklike juurde.

Vaadeldes Tartumaa valdade elanikkude rühmitust tööharude järgi 1934. a. (sulgudes 1922. a. %) saame järgmise pildi: põllutulunduses (laiemas mõttes) tegelesid 93 325 isikut ehk 83,3% (77,4%), tööstuses 10 487 e. 9,4% (7,7%), kaubanduses 1 329 e. 1,2% (1,0%), transpordi ja sideme alal 952 e. 0,9% (0,7%), ühiskondlikus tegevuses 2 404 e. 2,1% (2,1%), maja- ja isikuteenistuses 391 e. 0,3% ja väljaspool toodud tööharusid töötasid 3 088 isikut e. 2,8% (2,1%). 1922. a. rahvaloendusel on märgitud veel 5,9% vahelduva tööalaga ja mitmes tööharus töötavaid isikuid. Üleriiklikult oli põllutulunduses tegelevaid isikuid 60,2% (80,6%), tööstuses 17,8% (7,7%), kaubanduses 5,0 (0,8), transpordi ja sideme alal 3,5 (1,1), ühiskondlikus tegevuses 6,7 (2,0), maja ja isikuteenistuses 1,7 (0,6) ja väljaspool toodud tööharusid seisvaid isikuid 5,1% (1,9%); peale selle oli 1922. a. vahelduva tööalaga ja mitmes tööharus töötavaid isikuid 4,0%. Neist andmeist näeme, et Tartumaal oli põllutulunduses tegelevaid isikuid 1934. a. 23,1% võrra rohkem kui üleriiklikult, muudel tööaladel aga tunduvalt vähem. Põllutulunduse üksikuis harudes tegevate isikute arvud olid järgmised: põllumajapidamises, mis piiriteldud viljakasvatamise ja loomapidamisega, oli registreeritud 88 802 isikut ehk 92,1% (87 865 isikut e. 92,0%), aianduses ja mesinduses 1599 e. 1,7% (1 106 e. 1,2%), metsanduses 2 679 e. 2,8% (2558 e. 2,7%) ja kalanduses 3 316 isikut ehk 3,4% (3 941 isikut ehk 4,1%).

Tartumaal on 18,3% riigi põllumaist, põllumajapidamises tegelevast rahvast 14,3%. Iga 100 ha põllumaa kohta tuleb põllumajapidamises tegelejaid 46,8 inimest, s.o. vähem kui üheski teises maakonnas. Keskmiselt tuli 1922. a. andmete järgi ühe majapidamise kohta 12,3 ha põllumaad (üleriikl. 9,2), ainult Valgemaal oli see arv suurem, nimelt 15,8 ha. Peremehi alaliselt palgatud töölistega oli 1934. a. 17,7%, ilma alaliselt palgatud töölisteta 50,9%, töölisi 26,0% ja ametnikke ning vabakutselisi 2,6%; üleriiklikud arvud olid vastavalt 10,8, 46,2, 29,4 ja 7,1%.

Mag. J. Aul'i poolt toimetatud antropomeetriliste mõõtmiste järgi oli 2 374-ja umbes 22 a. vanuste Tartumaa eesti mehe keskmine kehapikkus 171,57 sm. (1 010 meest Põhja-Tartumaalt omasid keskm. kehapikkust 171,40 sm., 940 meest Lõuna-Tartumaalt — 171,61 sm. ja 424 Tartu linnast — 171,87 sm.). 2258 mehe keskmine keharaskus oli 69,17 kg (969 Põhja-Tartumaalt — 69,23 kg, 886 Lõuna-Tartumaalt — 69,76 ja 403 Tartu linnast — 67,73 kg). Antropomeetriliselt on Tartumaa võrdlemisi ühtlane maakond.

Eesti mehe keskmiseks pikkuseks on mag. J. Aul'i mõõtmiste järgi 172,08 sm.

Pimedaid oli Tartumaal ühes linnade ja alevitega 1934. a. rahvaloenduse andmete järgi 387 ehk 21,3⁰/₁₀₀₀ (sulgudes 1922. a.

andmed: 358 ehk 20,3^{0/000}). Kurte, keda on märgitud ainult 1922. a. rahvaloendusel, oli 205 ehk 11,6^{0/000}. Tummeme oli 1934. a. 78 ehk 4,3^{0/000} (64 ehk 3,6^{0/000}), kurttumme oli 172 ehk 9,5^{0/000} (175 ehk 9,9^{0/000}). Vigaseid oli 297 ehk 16,4^{0/000} (318 ehk 18,1^{0/000}); vigastest oli 1934. a. 79,5% meesterahvaid (75,5%).

Seega pole pimedate, tummade, kurttummade ega vigaste arv kahe rahvaloenduse vahel oluliselt muutunud; vististi suur enamik neist on loendatud mõlemal rahvaloendusel — seda selgitaks jaotus vanuse järgi.

Pimedate arv on meil veel küllaltki kõrge; näit. oli pimedaid Saksamaal (1925. a.) 5,9, Rootsis (1920. a.) 5,2, Norras 10,2, Hollandis 5,6, Taanis 4,6 iga 10 000 elaniku kohta.

Ülevaate vaimuhaigete kohta annab järgmine kokkuvõte:

		Absoluut arvud	10 000 elan. kohta
1881. a.	Maakond ühes Tartu linnaga	754	43
1897. a.	Maakond ühes Tartu linnaga	421	22,1
1902. a.	45 valda 98 083 elanikuga Dr. J. Luiga andmed	761	77,6
1922. a.	Maakond ühes Tartu linnaga	597	33,9
„	Vallad	407	34,3
„	Alevid	13	18,4
„	Tartu linn	177	35,2
1927—29	Maakond ühes Tartu linnaga Psühhiaatr.-geneol. uurim.	1 422	80,6
„	Vallad	1 012	89,5
„	Alevid	66	74,5
„	Tartu linn	344	63,0

Nagu kokkuvõttest nähtub, on vaimuhaiguste loendused andnud üksteisest suuresti erinevaid andmeid, ainult dr. J. Luiga ja psühhiaatrilis-geneoloogiliste eriloenduste tulemused on andnud enam-vähem kooskõlalisi arvsid. Nii võib tõeliselt vaimuhaigeid olla Tartumaal umbes 80 iga 10 000 elaniku kohta (vt. kirjand. nr. 24).

Rõivastumisel on tarvitusel peaaegaliselt kodukootud riie. Riie kootakse kas villasest või poolvillasest lõngast või lina-
nast ja takusest niidist, vähemal määral tarvitatakse ostetud riidet, nagu sitsi, flanelli, batisti, linnavillast ja muud ostetud riidet.

Villase riide tarvitamine näib konstantseks kujunenud olevat; seda näeme ka lammaste üldarvust (vt. Loomatervishoiuline ülevaade), mis 1920.—31. a. ei ole oluliselt muutunud. Lambaid pee-

takse peamiselt nimelt villa pärast. Lambavill pestakse puhtaks, kedratakse kodus või lastakse villatööstustes lõngaks kedrata. Lõng värvitakse või lastakse värvida soovikohaselt ja kootakse kangaks. Levinumaks villase riide värvuseks on hall värvus (seda saadakse musta ja valge lambavilla segamisel); peale halli värvuse esinevad veel must, sinine ja pruun. Tartumaal peaaegu ei tarvitata mitmesuguseid taimseid värvaineid, nagu saare-, lepa-koort, kanarbikku jne. (Võru-, Pärnumaa).

Viimaseil aastail võib märgata, et peale ühetoonilise riide kootakse ka mustrilisi; seda on soodustanud kangakudumiskursuste korraldamine, samuti on paljud maaneid õppinud kangakudumist Tartus (käsitöökool jne.). Villast lõnga tarvitatakse veel kampsunite, villaste särkide, sokkide, sukkade ja kinnaste kudumiseks.

Tarviduse järgi kootakse ka linast ning takust riidet; linasegi riide kvaliteet on viimaseil aastail tõusnud — kootakse ka peenemast niidist ja mitmesuguse mustriga riidet.

Meesterahva pealiskõivad on peamiselt omakootud villasest või poolvillasest riidest ja koosnevad kuest, vestist ja pükstest. Neid kõivaid kantakse aasta läbi, ainult soojemate suveilmadega ollakse töö juures särniväel ja takustes või linastes pükstes. Paljud vanemad mehed kannavad tihti ka suvel kuumade ilmadega töö juures kampsunit ja vesti, paljud nooremad mehed, eriti õpilased töötavad suvel ka särniga, ainult spordipükstes. Seesugune „alastikultuur“ on rõõmustaval kombel eriti viimseil aastail rohkesti maad võtnud, mitte ainult Tartumaal, vaid ka muudes Eesti maakondades.

Talvel kantakse ülalmainitud kõivastele lisaks villaseid särke, kampsuneid, vateeritud palituid või poolpalituid, lambanahkseid kasukaid või poolkasukaid. Ka villane sall kuulub talvise kõivastise juurde.

Kui kõivad kandmisel vananevad, siis tarvitatakse neid töö kõivastena.

Mis puutub kõivaste moesse, siis ei ole siin suuri lahkuminekuid linna vastavatest moodidest; eriti nooremad püüavad võimalikult linlaste moodi kõivastuda, samuti eelistavad nad peenema koelist ning siledamat vabrikuriidet. Rahvaskõivaid üldiselt ei kanta, ainult Peipsi-äärsetel venelastel võib märgata osalist vene rahvaskõiva tarvitamist, seegi piirdub vene särni kandmisega. Eestlased kannavad kuue ja vesti all triiksärki kaelasideme, vanematel meestel võib krae ja kaelaside ka puududa, käiakse kas siis lahtise kaelaga, või tarvitatakse kaelarätti.

Naisterahvaste kõivastuses on selge vahe noorte ja vanemate naisterahvaste kõivastuses. Noored armastavad kanda õhemast ja kergemast poeriidest kleite, pluuse ja undrukuid, need on võimalikult linna moe järgi õmmeldud — maa ei saa küll alati „maksva“

moega sammu pidada ja tihti hilinevad maelanikud 1—2 aasta võrra.

Vanemal naisterahvail on välja kujunenud enam-vähem püsiv rõivastusviis, nende harilik rõivastis koosneb kergemast riidest (ka villasest), pluusist ja omakootud villasest laiast seelikust, harvemini kantakse ühest riidest kleiti.

Peakatteks on meestel suvel kaabud, sirmiga mütsid (eriti venelastel) ja sonimütsid, õpilastel vastavad koolimütsid, skautide ja noorkotkaste mütsid jne., harva leidub õlgkübaraid. Talvel on tarvitusel „läki-läkid“ ja vähemal määral soome mütsid. Ilma peakatteta käimine ei ole maal veel nimetamisväärselt levinud. Kandmisel vananenud peakatteid kantakse edasi töö juures.

Naisterahvaste juures märkame jällegi teravat vahet nooremate ja vanemate vahel. Nooremad eelistavad kanda moele vastavaid kübaraid või käivad paljaspäi, vanemad naisterahvad kannavad enamasti sitsist pearätte, pühapäeviti siidpearätte või salle. Töö juures on nii noortel kui vanematel peakatteks sitsist pearätt.

Jalanõudena leiavad tarvitamist kõige rohkem pastlad, kas siis pargitud või parkimata (harvemini) loomanahast. Pastal kujult harilik, kinnitatakse jala külge nahkrihmade või linaste „pastlapaelte“ abil, naistel ja lastel ulatuvad rihmad või paelad põlve kohale või ülalepoole põlvegi, meestel poolde jalasäärde. Pastlaid kannavad mehed villaste sokkide või linaste jalarättidega (tallukatega), naised enamasti villaste sukkadega. Kuigi pastel on väga levinud jalanõu, siiski on ta ikkagi peamiselt igapäevane jalanõu, mida kantakse töö juures. Pühapäeviti, pidudel, linnaskäikudel ja muudel asjatoimetus- ja külaskäikudel on jalanõuks ikkagi saapad ja kingad, ainult mõned vaesemad kannavad ka pühapäeviti pastlaid.

Saapad on meestel kas siis harilikult nööriidiga poolsaapad või säärsaapad (eriti Peipsi ääres), naistel on enamasti kingad, harvemini nööriidiga poolsaapad. Vananenud saapaid kantakse ka töö. Viltsaapaid kantakse vähe, eeskätt nende kalliduse tõttu, kalosside tarvitamine on rohkem uhkuseasjaks. Viiske Tartumaal peaaegu ei kantagi. Suvel armastatakse käia palja jalu, lapsed käivad peaaegu kõik palja jalu. Palja jalu käimine on Tartumaal nähtavasti rohkem levinud kui muudes, eriti metsarohketes maakondades, kus juba usside kartuse tõttu ei armastata palja jalu käia.

Välimuslikult ei saa suurt vahet teha linlase ja maainimese vahel; linlased viivad aga oma välimuse eest hoolitsemise korralikumalt ning järjekindlamalt läbi. Mehed ei kasvata habet, peale üksikute vanemate meeste ja Peipsi-äärsete venelaste, kes osalt usulistel motiividel habet ei aja. Habet aetakse enamasti kord nädalas, laupäeva õhtul või pühapäeva hommikul, üksikud

ajavad habet ka sagedamini. Mokahabet kantakse juba rohkem, kuid mitte just silmatorkavalt rohkem.

Juuksed on meestel enamasti lühikeseks lõigatud, kas siis kääridega või juukselõikamis-masinaga, noortel meestel on juuksed linnamoe järgi lõigatud. Vanausulistel venelastel on juuksed pikad, üle pea tahapoole kammitud.

Naistel on jällegi vahe olemas: nooremad kannavad enamasti „poisipead”, vanematel on juuksed pikad ja nõeltega kuklasse kinnitatud. Võrreldes linnanaistega ei ole maanaistel soeng nii oskuslikult valmistatud (puuduvad elektrilokid, veelained jne.) nagu linnanaistel, sest et maal enamasti puuduvad õppinud elukutselised juukselõikajad. Juukseid ei värvita.

Näo puuenderdamine on maal vähe levinud ja kui puuenderdatakse, siis peamiselt pühapäeviti; huulepulk ei ole veel teed leidnud maale, samuti võõras on kulmude värvimine ja raseerimine, silmapripsmete värvimine ja muud keerulisemad maskeerimisvõtted.

Magamisasemeteks on enamasti puuvoodid, mis paigutatakse tubadesse selle järgi, kuidas seal ruumi leidub. Harilikult on perenaise ja peremehe voodi tagatoas, enamasti magavad nad ühes voodis; siin magavad ka väiksemad lapsed, eestoisas magavad nooremad inimesed, enamasti üksikult, lapsed magavad kahekesi ja isegi kolmekesi koos. Kus elutube rohkem, seal leidub peaaegu igas toas mõni voodi. Kui voodeid ei jätku kõikidele majaelanikele, siis pannakse lapsed põrandale magama. Peipsi ääres magatakse ka ahju külge ehitatud voodikõrgusel kivist alusel — „ležanka” või ahju peal. Suvel, kui ilmad soojad, eelistavad nooremad magada lakas, kas siis rehealuse-, aida- või ka laudalakas või jälle aidas või rehealuse otsa ehitatud väikeses ruumis.

Lakas on õhk puhtam ja värskem, kärbsed on vähem (sääski see-eest rohkem), aga lakas magamine soodustab ka „külapeal” ehk „ehal” käimist või ehaliste vastuvõtmist.

Voodi põhjaks on lauad või nõõridega läbipõimitud raam, sellele asetatakse rukki-, nisu- või suviljapõhuga täidetud voodikott. See kaetakse linase voodilinaga, harvemini on see poeriidest. Üksikuis kohtades (vaesemal ja ühtlasi rüpasemal) puudub voodilina. Pealevõtmiseks on enamasti villane või poolvillane triipudega tekk, ainult üksikud haritumad tarvitavad kahte lina. Ka rõivas-tusesemeid (kasukaid, palituid, kuubesid) tarvitatakse pealevõtmiseks, osalt teki asemel, osalt tekile lisaks, näit. lakas magamisel. Padjad on enamasti sulgpadjad.

Ihupuhtuse eest hoolitsemine ja ihupesu. Siin eritleme osalist pesemist ja täielist pesemist (saunas). Käte ja näo pesemine toimub kas sagedamini või harvemini, olenedes sellest, kuivõrt keegi puhtusest lugu peab. Neid inimesi pole mitte palju, kes nägu ja käsi pesevad kaks korda päevas, hommikul

ja õhtul, peale selle käsi iga kord enne söömist. Seda teevad arenenumad ja haritud isikud, kuid ka kaugeltki mitte alati. Sage-damini pestakse nägu ja käsi hommikuti enne rõivastumist ja peale selle käsi mustemate tööde puhul enne söömist; mõned jälle hommikuti nägu ei pesegi, vaid seda tehakse õhtul.

Käte ja näo pesemiseks on tervele perele (enamasti) ühine plekist pesukauss või puuanum või savikauss, samuti on seep ja sageli ka käterätt ühine.

Seep on enamasti omakeedetud taluseep. Seebi keetmiseks kogutakse loomatapmisel kokku niisugused rasvased osad loomast, mis süüa ei kõlba (ka haiguse tõttu tapetud ja väga harva ka lõp-nud loomade rasv keedetakse seebiks). Kui loomade tapmise aeg möödab, siis keedetakse seep valmis kogutud rasvast ja seebikivist. Seep on harilikult halkjas-kollast värvust ja vahutab üldiselt kau-nis vähe. Tartumaal vaigu lisandusega seepi ei keedeta.

Käterätid on linasest riidest; kus on ainult oma pere, seal on nad ühised kogu perele, kui aga võõraid teenijaid on, siis on mõ-nes kohas neile teine käterätt.

Üldine pesemine toimub saunades (vt. Elumajad, saunad, väl-jakäigukohad). Suvel, eriti aga mustemate tööde puhul (rehe-peks, sõnnikuvedu jne.) käiakse saunas peaaegu kõikjal kord nä-dalas; aga leidub ka kohti, kus saunas käiakse üle nädala või veelgi harvemini. Eriti seal, kus olemas suplusvõimalused jõgedes ja järvedes, on suvine saunaskäimine harvem. Talvel toimub saunas-käimine üldiselt harvemini, üle nädala ja veel suuremate vahe-aegade järel. Kellel oma sauna pole (popsid jt.) käivad naabri-saunades.

Saunapäevaks on harilikult laupäev, ainult suuremate pühade puhul on saunapäevaks „pühade laupäev“, ükskõik mis nädalapäe-vale see langeb. Saunapäevaks pannakse sauna-ahi küdema juba lõuna paiku ja enamasti nii, et ahi küdenud oleks kelle 6—8-ks õhtul. Esimeses järjekorras käivad saunas mehed, pärast neid naised. Seda järjekorda võib olude järgi ka muuta. (Harva käi-vad mehed ja naised koos saunas.)

Sauna minnakse kodunt kergemas rõivastises, lahtirõivastu-mine toimub rõivastumisruumis. Enne pesemahakkamist vihel-dakse saunalaval, kuid mitte kõik ei tarvitse vihelda, — kes seda ei armasta, ei vihtle. Saunavihad valmistatakse kevadel noortest kaseokstest niisugusel hulgal, et neist jätkub terveks aastaks. Vihtlemiseks on kogu pere jaoks üks viht. Peale vihtlemist pes-takse ihu seebi ja villase nuustikuga (vana soki säär jne.) või roguskist tuustiga. Väikesed lapsed, soo peale vaatamata, käivad saunas naistega ja nende abiga toimub ka pesemine.

Saunaskäimisega koos käib ka pesuvahetus, toimugu siis sau-naskäimine igal nädalal või harvemini.

Ihupesu on meesterahvail enamasti omakootud linasest riidest, ent linase riide kõrval tarvitatakse ka küllalt sageli puuvillast riidet. Meeste pesu koosneb pikkade varrukatega särgist ja pikkadest aluspükstest, harva ja sedagi ainult noorematel on suvel lühikesed spordipüksid. Naiste pesu on enamasti peenemast puuvillasest riidest, harvemini linasest. Naiste pesu koosneb varrukatega särgist; püksid, rinnahoidjad jne. ei ole üldiselt tarvitusel, eriti vanemad naisterahvad neid ei kanna ja suur jagu nooremaid kannab neid pühapäeviti.

Suvisel ajal, kus lahtistes veekogudes vesi küllaldaselt soe, supeldakse jõgedes ja järvedes. Suplusvõimalused Tartumaal on võrdlemisi soodsad, sest siin on palju järvi (Peipsi- ja Võrtsjärv oma pikkade randadega ja madala veega, Põhja-Tartumaa voorteala oma järvede rühmaga ja Lõuna-Tartumaa ar vurikkad järved) ja jõgesid (vt. Maateaduslik ülevaade, veestik). Suplemas käivad peamiselt noored, vanemad inimesed suplustest suurt ei hooli.

Alkoholi tarvitamine. Nautimismürkide tarvitamine omab suurt sotsiaal-hügieenilist tähtsust; seepärast vaatleme, millised neist ja kui suurel määral nad meie oludes arvesse tulevad. Meie oludes on esmajärgulise tähtsusega alkohol. Tartumaal (nagu teisteski Eesti maakondades) tarvitatakse järgmiseid alkohoolseid jooke: riigiviina 40° viina ja 95° piirituse näol, vabrikuõlu, napsid ja liköörid, vein. Kõik need joogid alluvad riiklikule kontrollile ja nende hulk on teada. Peale nende tuleksid arvesse koduõlu, kodusel teel valmistatud puuvilja ja marjavein, siis õige vähesel hulgal salapiiritus ja seadusevastaselt valmistatud viin, puskar ja liikva. Viimaste hulka ei ole võimalik arvuliselt ka ligikaudselt kindlaks teha.

Eeskätt vaatleme viina tarvitamist 1920—1935/36. a. Viina tarvitamist võiksime üsna julgesti võtta üldise joomise intensiivsuse määraks, sest riigiviina ja piirituse osatähtsus muude alkohoolsete jookide kõrval on väga suur. Pealegi saame viina tarvitamist jälgida üksikute maakondade järgi. Alkoholi tarvitamine on arvestatud 1 elaniku peale, sest muusugune alus ei ole millegi poolest parem (näit 15-aastased ja vanemad jne.). Järgnevas tabelis on Tartumaa võetud tervikuna, maakond koos Tartu linnaga, sest maakonna ja linna vahel on võimata vahet teha alkoholimüügi korralduse iseloomu tõttu.

Järgnevas tabelis on toodud viina tarvitamine üksikute aastate järgi, kus ära on märgitud viinamüügi viis, üldine alkoholi hulk kraadides ja liitrites ning viimases lahtris absoluutse alkoholi hulk ühe elaniku kohta.

Tabel 14.

Tartumaal ühes Tartu linnaga müüdud piiritus ja viin 1920.—36. a. *Alcool (95°) et eau-de-vie vendus en 1920—1936 en l'arr. de Tartu. Spiritus und Branntwein-Verkauf im Kreise Tartu in d. J. 1920—36.*

Aasta <i>Année</i>	Müügi viis	Kraadide arv tšekkide järgi restor. ja vaba- müügil	Kokku <i>Total</i>		1 elaniku kohta absol. piirit. liitr. <i>Par un hab. d'alc.</i>	
			Kraadides <i>degrés Grade</i>	Abs. piirit. liitr. <i>alcool absol litres</i> Abs. Alkoh. in Litr.	Tartu- maal	Üle riigi
1920. a.	tšekid	1 147 542				
	restoran	355 200	1 502 742	193 853,7	1,089
1921. a.	tšekid	4 288 514				
	restoran	551 574	4 840 088	624 371,3	3,508	3,736
1922. a.	tšekid	4 338 998				
	restoran	595 055	4 934 053	636 492,8	3,576	3,468
1923. a.	tšekid	4 327 808				
	restoran	605 106	4 932 914	636 345,9	3,575	3,480
1924. a.	tšekid	3 499 425				
	restoran	577 304	4 076 729	525 898,0	2,954	2,704
1925. a.	tšekid	2 954 186				
	restoran	601 258	3 555 444	458 652,3	2,577	2,480
1926. a.	vabamüük	3 632 279	3 632 279	468 563,9	2,632	2,772
1. I 27 — 1. IV 27	„	910 642	910 642	117 472,8	0,660*	2,944**
1. IV 27 — 1. IV 28	„	4 086 946	4 086 946	527 216,0	2,962	2,936
1. IV 28 — 1. IV 29	„	3 646 330	3 646 330	470 376,6	2,643	2,600
1. IV 29 — 1. IV 30	„	3 174 817	3 174 817	409 551,4	2,301	
1. IV 30 — 1. IV 31	„	2 869 421	2 869 421	370 155,3	2,080	
1. IV 31 — 1. IV 32	„	2 745 935	2 745 935	354 225,6	1,990	
1. IV 32 — 1. IV 33	„	2 305 485	2 305 485	297 407,6	1,671	
1. IV 33 — 1. IV 34	„	2 589 062	2 589 062	335 218,8	1,849	
1. IV 34 — 1. IV 35	„	2 905 993	2 905 993	376 253,4	2,016	
1. IV 35 — 1. IV 36	„	3 328 684	3 328 684	430 981,3	2,367	

* terve aasta peale ümberarvestatult 2,640.

** see ja kaks järgnevat arvu käivad 1927., 1928. ja 1929. a. kohta.

1 liiter piiritust = 7,7235⁰

1 kraad piiritust = 0,129 liitr. piirit.

1 toop piiritust = 9,4999⁰

1 liiter viina (40°) = 3,252⁰

1 toop viina = 3,99996⁰

1 kraad = 0,308 liitr. viina.

Tabelist näeme, et Tartumaal oli viina tarvitamine kõige suurem 1921., 22. ja 23. a., nimelt tuli neil aastail 1 elan. kohta üle 3 liitri absoluutset alkoholi. Peale 1923. a., õieti juba 1923. aastast peale näeme alkoholi tarvitamise pidevat vähenemist kuni 1925. a., 1925. ja 1926. a. näitab see vabamüügi kehtimahakkamisega väikest tõusu, et siis järgnevatel aastail langema hakata; 1932./33. a. tuli 1 elaniku kohta veel ainult 1,671 l. abs. alkoholi. Alates 1933./34. a. näitab alkoholi tarvitamine uuesti pidevat tõusu, ulatudes 1935./36. a. 2,367 liitri absoluutalkoholini 1 elaniku kohta. Linnas tuli 1934./35. a. 1 linnaelaniku kohta 3,2 liitrit, 1 maaelaniku kohta aga ainult 1,0 liitrit absoluutset alkoholi. Tegelikult aga ei ole see vahet nii suur, sest maainimesed ostavad võrdlemisi palju alkoholi Tartust.

Võrreldes Tartumaa arve üleriiklikkudega, näeme, et nad on viimaseile õige lähedased ja näitavad ka analoogilisi kõikumisi. Kui võrrelda Tartumaa andmeid teiste Eesti maakondade omadega, siis näeme siin küllalt suuri lahkuminekuid; kogu vaadeldava aja vältel on Harjumaa püsinud alkoholi tarvitamisese esikohal (Tallinna linna mõjustus!), sellele järgnevad Järva- ja Virumaa ja siis alles Tartumaa. Kõige vähem on olnud alkoholi tarvitamine kogu aeg Saaremaal, kus ainult ühel aastal (1923) 1 elan. kohta tuli üle 1 liitri abs. alkoh. Saaremaale järgnevad ootuste vastaselt Petseri ja Võrumaa; viimaseil aastail on ka Läänemaa arvud üsna väikesed.

Likööride, napside ja veini tarvitamises pole Eestis kunagi soodsat pinda olnud ja nende jookide tarvitamine on püsinud enam-vähem ühtlasel, võrdlemisi madalal tasemel, nõrga tendentsiga tõusu poole. Nende jookide tarvitamist pole võimalik jälgida üksikute maakondade järgi; seepärast toome üleriiklikud andmed, mille järgi iga elaniku kohta tuli 1921.—29. a. 0,11—0,22 l. napse ja likööre, 0,03—0,18 l. veini. Neid arve arvutades abs. alkoholi peale saaksime üsna väikesed hulgad, kuni 0,1 l. elaniku kohta.

Mis puutub vabrikuõllesse, siis ka selle tarvitamine olukorda suurt ei muuda. Õlut tuli üleriiklikult iga elaniku kohta 2,2 (1921) — 10,6 l. (1925). Pärastpoole on ka õlle tarvitamine tagasi läinud; nii tuli 1932. a. ainult 4,74 l. õlut elaniku kohta. Kui napside, likööride, veini ja õlle näol tarvitatud alkoholi hulgad kokku arvata, tuleks iga elaniku kohta juurde mitte üle 0,35 l. abs. alkoholi, kui võtta napside ja likööride alkoholsaldiseks 40°, veinil 13° ja õlled 3,25°.

Kui analüüsida alkoholi tarvitamise languse põhjusi kuni 1934. a. Eestis ja eriti Tartumaal, siis oleksid siin tegevuses mitmed tegurid. Ainult karskusliikumisega seda seletada oleks ebaõige, kuigi karskusliikumine on ka Tartumaal suuri edusamme teinud (näit. oli 1924. a. Tartumaal ainult 7 karskusseltsi, 1930. a.

aga 13, Tartu linnas vastavalt 6 ja 15); peale organisatsioonide karskustöö ei saa vaikides mööduda kooles tehtavast karskustööst. Olulise tähtsusega oli üldine majanduslik kitsikus, kuna selle kõrval tõusis alkoholi hind. Seda väidet kinnitab ka alkoholi tarvitamise tõus alates 1934. a., kus kriis hakkas mööduma.

Lõpuks vaatleme kodusel teel valmistatavate alkoholsete jookide valmistamist ja tarvitamist. Eeskätt tuleks siin arvesse koduõlu; selle hulga kohta ei ole võimalik saada mingeid täpsaid arvilisi andmeid, kuid Tartumaal, nagu teisteski Ida-Eesti maakondades, ei ole koduõlle valmistamine kuigi suurel määral levinud ja ta ei saa ka levida mõne aasta jooksul, sest väga paljudel puudub oskus koduõlut valmistada ning samuti puuduvad selleks kohased riistad ja see on olulisema tähtsusega, sest korralikku koduõlut saab valmistada ikkagi sellekohase oskuse ja vastavate riistadega. Pealegi puudub suurel enamikul Tartumaa elanikest vastav komme. Koduõlut valmistatakse Valga- ja Viljandimaa poolseis valdades (Rõngu, Rannu, Konguta, Kodijärve, Kirepi, Pühajärve, Valguta, Kaarepere, Härjanurme, Jõgeva jne.), paljudes valdades piirdub õlle valmistamine ainult üksikute peredega (Raadi, Ropka, Luke, Haaslava, Sootaga, Puurmani, Laeva, Kavilda jne.), kuna Peipsi-poolseis valdades ei valmistata õlut peaaegu sugugi (Avinurme, Saare, Vara, Elistvere, Kudina, Vesneri, Luunja, Tammistu, Lohusuu, Kasepää jne). Õlut valmistatakse enamasti suuremaiks pühadeks.

Teiseks kodusel teel valmistatavaks alkoholseks joogiks oleks puu- ja aedvilja-vein. Nagu juba eespool mainitud, hinnatakse eriti selle tähtsust mitmeti liiga suureks. Tegelikult pole koduveini valmistamine maal kuigi suures ulatuses levinud; teda hakati küll mõne aasta eest siin ja seal valmistama, paljud esimesed katsed aga ebaõnnestusid oskamatuse tõttu ning paljud loobusid edaspidisest valmistamisest. Pealegi leidub Tartumaal korralikke marja- ja puuvilja-aedu üsna vähe (eriti Tartumaa kirde- ja kaguosas). Suhkruhinna tõusuga 1932. a. suvel jäi koduveini valmistamine hoopis kängu.

Minimaalse tähtsusega on salajane viinapõletamine, kuigi selle kohta pole mingid andmeid, peale üksikute tabamisjuhtude; salajane viinapõletamine on keelatud ja raskelt karistatav. Ka puskari valmistamine abinõud on primitiivsed, mistõttu ei saa head viina ajada. Salapiiritus Tartumaale peaaegu ei pääsegi, denaturaadi joomine on peaaegu tundmatu, ka liikvat ja eetrit Tartumaa elanikud suures enamuses ei armasta.

Kui vaadelda, kui palju kulutatakse alkoholsete jookide peale, siis on need kulud siiski kaunis suured; juba ainuüksi viina peale läheb 5—15 kr. aastas elaniku kohta, peale selle on restoraneist ja muist joogikohtadest ostetud joogid märksa kallimad ja

siia juurde tuleb arvata veel kulusid õlle napside, veini, koduõlle ja koduveini peale, nii et ei oleks liialdatud, kui arvata neid kulusid iga elaniku peale kuni 20 krooni. Tegelikude alkoholitarvitajate kulud oleksid muidugi mitu korda suuremad, sest senisesse arvestusse on võetud ka lapsed alla 15. a. ja naised, kelledest õige vähesed alkoholi tarvitavad; ka kõik täiskasvanud mehed ei joo. Peale rahaliste kulude tuleb arvestada tervisekahjusid ja viidetud tööpäevi.

Kõige selle pärast ei saa ikkagi mitte leppida olemasoleva olukorraga ning trööstida end sellega, et meie rahvas joob võrdlemisi vähe, vaid tuleb jätkata alkoholivastast võitlust suure hoolega ja kõikide abinõudega rahva tervise ja hüveolu tõstmiseks. Eri- list tähelepanu tuleb pöörata joomakommete kaotamisele ja noorpõlve karskele kasvatusel.

Suitsetamine on levinud enam-vähem ühtlaselt üle terve Tartumaa. Suitsetatakse peamiselt paberosse, vähem piipu. Tartumaa kohta ei ole eraldi andmeid tubaka hulga kohta; seepärast vaatleksime üleriiklikke andmeid, mis ei tohiks suuresti lahku minna Tartumaa omadest. Tubaka tarvitamine on näidanud tõusu kuni 1929. aastani, kus 1 elaniku peale tuli 0,23 kg tubakat; 1932. a. langes see arv 0,123 kg-le. Paberosside tarvitamises näeme samuti tõusu kuni 1930. aastani, kus 1 el. kohta tuli 997 paberossi; 1932. a. langes seegi arv tunduvalt, ja nimelt 575-le. Kas seega suitsetamine aga tegelikult suuremal määral on vähenenud, on küsitav, sest viimaseil aastail on hakatud maal tubakat kasvatama. Suitsetamine on levinud peaaegu ainult meeste hulgas.

Pidustustest võiks mainida perekondlikke pidustusi (pulmad, varrud, sünnipäevad, juubelid, matused jne.), peoõhtuid, küla-tantsupidusid. Perekondlikele pidustustele kutsutakse sugulasi ja teisi lähemaid sõpru, naabreid jne. Pulmi peetakse jõu kohaselt 1—3 päeva, viimaseil aegadel piirduakse 1—2 päevaga. Pulmi peetakse kas pruudi või peigmehe kodus või mõlemal pool. Pulmalised kogunevad hommikul peigmehe koju laulatusele sõitmiseks. Enamasti lastakse maal kirikus laulatada; peale laulatusest tagasitulekut süüakse, juuakse, tantsitakse, vesteldakse jne. Mitmesugused pulmakombed on peaaegu täielikult kadunud, ainult siin-seal leidub vanade pulmakommete pudemeid. Varrud peetakse juba vähema osavõtjate arvuga ja vähema pidulikkusega. Lapse-ristijaks on sageli mõni kohalik haritlane (kooliõpetaja) või mõni talumees. Sünnipäevade pidamine on alles uuemal ajal moodi läinud ja sedagi nende seas, kes on nakatatud linnakommetest. Samuti on mitmesugused juubelipidustused uuema aja nähtus (peale kuld- ja hõbepulmade).

Matused üldjoonis suurt ei erine ülalmainitud pidustustest;

ka matustel süüakse, juuakse, vesteldakse (teemaks on surnu elu ja suremine), mõnel pool isegi tantsitakse.

Tervishoiulisest seisukohast muude pidustuste kohta palju öelda ei ole, kui ainult vahest seda, et mõni piduline enesele liig-söömise ning liigjoomisega liiga teeb. Matused aga võivad taudide puhul omada suurt epidemioloogilist tähtsust nakkushaiguste levitamise mõttes. Seepärast tuleks epideemiaste puhul piirata matuseliste arvu. Kaklusi esineb perekondlikel pidustustel vähe.

Eriti muutunud on viimaste kümne aasta kestel seltskondlik-kude pidustuste laad. Kõik agaramad külanoored on tegevuses kohalikes seltsides ja organisatsioonides, millede esmajärguliseks eesmärgiks on pidude korraldamine. Pidasid korraldatakse seltsimajas, nende puudumisel vabas õhus, taluküünides jne. Eeskavaks on tavaliselt kergesisuline näidend, mõned muusikalised ettekanded, deklamatsioonid jne. Olulisemaks osaks on nende pidude lõpul tants.

Ülalmainitud peod on kiigepeod peaaegu välja tõrjunud, osalt ka külatantsupeod, kuigi viimaseid siiski peetakse. Vanematest pidustustest on säilinud mardi- ja kadrisandiks käimine, harva ka näärisokuks käimine. Mõnede sügiseste ja suviste hooajatööde puhul (heinaniit, kartulivõtmine jne.) korraldatakse talguid. Ka rehepeksu ajal käivad naabrusinimesed üksteisel abiks.

Laatu peetakse Tartumaal umbes 130 korda aastas; laadapidamis-kohtadeks on eeskätt suuremad asulad, nagu Tartu ja Otepää linn, Elva, Jõgeva, Kallaste ja Mustvee alev, kus peetakse aastas 3—7 laata. Peale selle peetakse palju laatu alevikes, nagu Mehikoormas, Voldis, Vasulas, Varnjas, Palamusel, Koosal, Lohusuus, Rõngus, Maarja-Magdaleenas, Kambjas, Puhjas, Nõos, Lutikal, Tormas jne. Peale selle peetakse laatu ka endiste kõrtside juures, vallamajade läheduses jne.

Laadapidamiseks võib märgata kahte pea-hooaega: kevadine hooaeg langeb aprilli- ja märtsikuu peale, sügisene septembri- ja oktoobrikuu peale. Neil kuudel on maaelanikel rohkem vaba aega ja peale selle on see tingitud ka elu nõudeist. Kevadeks uuendatakse karja ja muretsetakse põllutöö-hooajaks tarvilikke esemeid ning kaupu, mida maainimesed ise valmistavad; sügisesed laadad on rohkem loomalaadad. Peale selle on laadad tähtsaks rahva kogumiskohtadeks, kuhu minnakse ka siis, kui sinna õieti asja ei olegi, kus kokku saadakse kaugemate tuttavate ning sugulastega, sõlmitakse uusi tutvusi jne. Peale ümberkaudsete elanikkude on laadal veel palju mitmesuguseid pudukaubamüüjaid, mustlasi, Avinurme mehi mitmesuguste puutöösaadustega, Peipsi venelasi säärsaabastega jne.

Tervishoiulisest seisukohast ebasoovitavate nähtuste seast, mis laatade puhul ilmsiks tulevad, tuleb eeskätt mainida öökorte-

rite puudust, sest harilikult ei jätku kõigile laadalistele öökort-
rit ja osa peab ööbima lageda taeva all. Teisest küljest on laata-
del alkoholi tarvitamine suur, mis enesega tihti kaklusi ja muid
väärnähtusi kaasa toob.

Muudest suurematest rahva kogumistest oleksid nimetatavad
surnuaiapäevad (kabelipäevad), mida peetakse peaaegu kõigil luteri
usu kirikute juurde kuuluvail surnuaedadel. Neile pühadele ko-
guneb rahvast isegi mitmekümne kilomeetri kauguselt; sel puhul
koraldatakse surnud omaste haudu, kuulatakse jutlust ja käiakse
küläs sugulaste pool. Peale selle väärivad tähelepanu kihelkond-
likud laulupäevad, suuremad rahvapeod vabas looduses, kaitse-
liidu-päevad, laagrid jne.

Ajutisi elukoha-muutmisi tuleb Tartumaal palju
ette. Kevadel palgatakse suvilisi ja karjaseid, kas siis Tartu lin-
nast või ümbruskonna lahtiste inimeste seast; väga palju ajutisi
töölisi ja teenijaid saab ka Peipsi-äärseist vene elanikkonnaga val-
dadest. Palju hooaja töölisi tuleb Petserimaalt endile taludest
tööd otsima, mida nad seal enamasti ka saavad. Palka makstakse
osalt natuuras, osalt rahas, nii kuis kokku lepitakse. Peale selle
tuleb Peipsi-äärseist valdadest sisemaale tööle väga palju ehitus-
töölisi, pottseppi, kivilõhkujaid jne. Lühemaks ajaks võetakse töö-
lisi heinaajaks ja kartulivõtmiseks.

Heinaajal läheb tihti kogu pere (välja arvatud koduse talitu-
sega seotud isikud, nagu perenaised, karjused jne.) mõneks päe-
vaks heinalle, sest paljudes kohtades on heinamaad kuskil kauge-
mal (Emajõe ja Puurmani luht jne.). Sel puhul võetakse peale
vajalikkude tööriistade tarvilikul hulgal kaasa toiduaineid ja ni-
melt niisuguseid, mida hõlpus on tarvitada. Heinal olles ööbitakse
kas heinaküünides, lähedais taludes või ehitatakse kuhugi kõrge-
male või kuivemale kohale lattidest või hagudest telgikujuline onn;
latid või haod kaetakse heintega. Eriti palju seesuguseid onne lei-
dub Emajõe luhas. Joogivesi võetakse enamasti lähemast loomuli-
kust veekogust; kui seesugust lähedal pole, siis võetakse vesi vaa-
diga kaasa või tuuakse lähemaist taludest või kaevatakse madala-
masse kohta auk ja võetakse sealt vett.

Toiduained saadakse enamasti kõik omast majapidami-
sest (muidugi seal, kus seesugune majapidamine on olemas). Põllu-
saadustest oleksid mainida eeskätt rukkid, kartulid, nisu, odrad;
vähemal määral tulevad arvesse kaunviljad, kaerad, tatar. Aiasaa-
dustest kasvatatakse kapsaid, kaalikaid, porgandeid, kurke, sibul-
laid, sigureid (nelja viimast eriti Peipsi-äärseis vene külades), pee-
te jne. Rukkeist valmistatakse hapendatud leiba, harvemini peen-
leiba; nisust küpsetatakse sepikut, peenemast jahust saia, tehakse
klimpe, kõrti; otradest tangu, samuti tatrast; kartuleid tarvita-
takse suppides, pudruks, keetmiseks (koorega või ilma); kapsaid,

kaalikaid, porgandeid tarvitatakse suppides, kurgid on toidukõrvaseks jne.

Puuviljast oleksid mainitavad õunad, pirnid, kirsid, kreegid ja ploomid; marjadest — punased ja mustad sõstrad, karusmarjad, aedmaasikad ja vabarnad; metsamarjadest — maasikad, mustikad, murakad, pohlad ja kuremarjad. Sügisel korjatakse ka seeni. Puuviljad ja marjad suurt osa toitlustamisel ei oma, neid süüakse koha peal toorelt, sisse keedetakse vähe — osalt suhkru kalliduse tõttu, osalt ei ole see üldiseks harjumuseks saanud. Ka veini valmistamiseks ei tarvitata kuigi palju puuvilja ja marju. Suur osa puuviljadest ja marjadest läheb müügile; tihti müüakse kogu puuvilja-aia saak ülesostjaile. Marjad, eriti metsmarjad on suureks tuluallikaks; suur osa marju müüakse Tartu turul. Kuremarju ekspordeeritakse välismaalegi.

Seeni korjatakse peamiselt omaks tarviduseks ja sedagi vähesel määral. Korjatakse peamiselt keeduseeni, mida tarvitatakse soolatult kastmete valmistamiseks. Eestlased maainimesed kallimaid seeneliike nagu šampinjone, puravikke jne. sageli ei korjagi. Venelased korjavad ka neid. Puravikke tarvitatakse supiks (kuivatult) ja ka kastmete valmistamiseks. Seente marineerimine on peaaegu tundmata.

Lihaliikidest tarvitatakse peamiselt sealiha, vähemal määral lambaliha. Samuti tarvitatakse vähesel määral vasika- ja väga vähe veiseliha. Metsloomade ja lindude (nii kodu- kui metslindude) liha ei tule peaaegu arvesse. Omaks tarviduseks tapetavad sead nuumatakse hästi rasvaseks; seatpmise ajaks on enamasti sügis. Osa liha suitsetatakse saunas, osa soolatakse sisse, ainult süda, kopsud, maks, neer ja magu süüakse värskelt keedetult. Soolaliha tarvitatakse enamasti talvel supikeetmiseks, pekk praetakse ja väljasulanud rasv kasutatakse kastmete valmistamiseks. Suitsuliha hoitakse suviseks leivakõrvaseks, sea peast või jalgadest valmistatakse sülti või nad keedetakse vastlapäevaks. Soolled hoitakse alal vorstitegemise ajaks (jõuluks). Lambatapp toimub sügisel; siis tapetakse need lambad, keda ei taheta ületalve jätta. Lambaliha süüakse värskelt või kergelt soolatult. Vasikad müüakse enamasti ära, ainult siis kui vasikaliha on hinnalt liiga madal, tarvitatakse ta ise — süldi keetmiseks jne. Veised müüakse peaaegu eranditult lihunikele; harva tapetakse mõni hani mardipäevaks. Toiduks kõlbmatud rasvased osad hoitakse alal seebi keetmiseks.

Piim viiakse enamasti piimatalitusse, kui piimahinnad on kõrged; ainult vähe piima jäetakse omaks tarviduseks. Madalate piimahindade puhul tõuseb ka kodune piima tarvitamine. Piima tarvitatakse supikeetmiseks, pudru kõrvaseks, kohvi juurde jne. Omaks tarviduseks valmistatakse või kodus või ostetakse piimatalitusest tagasi. Kooritud hapu piim (ka meiereist tagasitoodud hapenda-

tud „lõss“) tarvitatakse muu toidu kõrval või sellest valmistatakse kohupiima. Kodune juustu valmistamine ei seisa kuigi kõrgel järjel ja seda valmistatakse üldse vähe (rohkem küll kui teistes Eesti maakondades). Munade tarvitamine omas majapidamises on tõusnud käsikäes kanapidamise üldise tõusuga.

Kalu saadakse kahest suuremast (Peipsi, Võrtsjärv) ja tervest reast vähemaist järvist ja jõgedest. Peipsi-äärseis küldes, eriti Piirisaarel on paljudel elanikel pea-töölaks kalapüük. Võrtsjärve ääres on seesuguseid vähem. Need siseveed suudavad küllaldaselt katta tarviduse Tartumaal. Siin võib siiski tähele panna, et suuremate järvede lähikonnas, umbes 10 km kauguseni on kalade tarvitamine suurem kui kaugemal. Kalurid või vaheltkauplejad vahetavad kalu põllusaaduste vastu või müüvad raha eest ümberkaudseile põllumeestele; vahel viiakse kalu ka kaugemale sisemaale. Söögiks tarvitatakse kõiki püütavaid kalu, peale Peipsi tintide, mis ei ole oma maitset ja lõhnalt tarvitajaskonnale vastuvõetavad. Kalu tarvitatakse praetult või supikeetmiseks. Latikaid tarvitatakse ka kuivatult.

Ostetavate toiduainete tarvitamine näitab viimaseil aastail langust; nii on saiajahu ja manna ostmine peaaegu täielikult ära jäänud, sest et omast nisust saadakse küllalt head saiajahu ja mannat. Ka suhkru tarvitamine on osalt vähenenud sellepärast, et tee ja kohvi asemel on hakatud piima jooma; osalt on tarvitama hakatud sahariini. Riis tuleb oma kalliduse tõttu vähe arvesse, samuti makaronid, nuudlid jne. Tee asemel on viimasel ajal hakatud teed keetma mitmesugustest taimedest nagu pärna-, maasika- ja pohlaõitest, pohla- ja vabarnavartest, maasikalehtedest, liivateest jne. Kohvina juuakse viljast valmistatud kohvi siguritega või ilma. Lihtsamaid vürtse ostetakse endiselt. Heeringa tarvitamine on üldiselt väheldane.

Toidu valmistajaks on harilikult perenaine või mõni muu oma perekonna naisliige. Enamasti on toit ühine, harva sööb pererahvas iselauas eraldi valmistatud toite. Toidud, mis vajavad keetmist või praadimist, keedetakse malmpadades või kateldes; praadimiseks tarvitatakse raudplekist panne.

Toidud tuuakse lauale, mis asetseb harilikult eeskambris, üldistes anumates. Söömine toimub kolmel viisil: igal sööjal on omaette taldrikud, tassid jne.; teisel juhul on supi jaoks igal sööjal omaette taldrik või savikauss, samuti on tee või kohvi jaoks tass või kruus; putru süüakse ühisest anumast, samuti kartuleid ja kastmeid. Viimane moodus on kõige enam levinud. Perekondlikel pidustustel ja võõraste vastuvõtul on laud enamasti kaetud laudlinaga ja siis on igal sööjal taldrik, nuga, kahvel, lusikas, tass omaette; külalistele kaetakse laud vahel tagatuppa.

Söömaegasid on harilikult 3: hommikul kella 8—9, lõunasöök umbes kella 2—3 ajal ja õhtusöök kella 8—9. Neis aegades võib ka muudatusi esineda; nii nihkub keskhommik talvel vähe varemale ajale (kella 7—8), lõuna püsib üldiselt omal ajal; õhtusöök kõigub kõige laiemais piires, suvel võib ta nihkuda isegi kella 10—11 peale, talvel on ta üldiselt varemalt.

Suvel, kui päevad (ka tööpäev) pikem, tuleb neile kolmele söömaajale juurde 1—2 uut. Hommikul võetakse hommikueinet kella 6—7 paiku, õhtupoolikul võetakse jällegi kella 6—7 paiku õhtuoodet. Paljudes kohtades õhtuoodet üldse ei anta. Need on kerged lissasöömaajad; nende ajal tuuakse töökohale leiba ja mingisugust leivakõrvast (võid, suitsuliha, piima).

Suvel, alates heinaajaga ja lõpetades rukkilõikusega, on peale keskhommikut 1 tund puhkeaega, peale lõunat 2-tunnine lõunapuhkus. Neid puhkeaegu kasutatakse puhkamiseks ja tehakse väike uinak, enamasti väljas kuskil vilus kohas.

Hilissügisel, linategemis-hooajal on linategijatel üks lissasöömaeg kella 1—2 öösi.

Hommikusöögiks (keskhommikuks) antakse harilikult õhtusi toite ülessoojendatult või piima, leiba, võid, sinki, harva teed või kohvi selle kõrvale. Vahel (sügisepoole) on hommikusöögiks ka supp keedetud (kartulisupp, tangudega või juureviljaga, kapsasupp, klimbisupp jne.) või kooritud või koorega kartulid mõnesuguse kastmega. Õhtuks on kas siis mõni supp või puder (tangu-, tatra-tangu-, kartulipuder jne.). Leib ei puudu üheltki söömaajalt. Toitude valmistamises mingit kindlat reeglipärasust ei ole. Toitu valmistatakse neist aineist, mis on teatud hooajal olemas, näit. piimatoidud kevadel, suvel ja sügisel, lihatoitud rohkem talvel, aedviljad sügisel, samuti lambaliha jne. Tartumaal ei peeta kinni ka kindlaist pudrupäevadest nagu Lääne-Eestis (kesknädal ja laupäev pudrupäevad).

Üksikuiks tähtpäevadeks siiski on mõned eritoidud; nii keedetakse vastlapäeval tingimata kartuli- või tanguputru, ka seajalad on vastlapäevatoit; odrakülvi ajaks keedetakse seasaba, tönisepäeval seakõrv kapsastega, heinategemise lõpuks ja viljakoristamise lõpuks on lõppepuder, Jõuluku on sealiha kapsastega, vorstid, Lihavõtteks keedetakse suuremal hulgal mune jne.

Joogiks tarvitatakse peamiselt vett, siin-seal ka kalja ja taari, kevadel ka kasemahla.

Maaelanikkude toitlusest saame arvulise ülevaate tabelist nr. 15, mis on koostatud Eesti Põllumajanduse statistiliste aastaraamatute andmete järgi (Kirjand. nr. 5). Tabeli esimeses lahtris on toodud toiduainete hulk kilogrammides 1 täistarvitaja kohta aastas (kõikides lahtrites on toodud 5 aasta keskmised arvud), teises lahtris on need toorkaloriteks ja kolmandas puhaskaloriteks

ümber arvatatud, neljandas lahtris on üksikute toiduainete puhaskalorite protsent, viiendas nende ainete hinnad kroonides ja kuueendas hinnad protsentides.

Tabel 15.

	kg.	toor- kaloreid	puhas- kaloreid	%	hind kr.	%
Rukkijahu	181,85	638 293	583 375	30,3	34,98	15,23
Nisujahu	57,76	206 839	187 085	9,6	18,83	8,20
Odrajahu	16,91	61 028	55 482	2,8	3,58	1,56
Odratangud ja kruubid	25,54	91 689	84 384	4,3	6,86	2,99
Odralinnased	7,58	27 212	25 044	1,2	1,56	0,68
Kaerajahud ja tangud .	2,75	10 868	10 274	0,5	0,46	0,20
Muud jahud	2,06	72 210	6 592	0,3	0,59	0,26
Kaunviljad	5,40	19 602	17 496	0,9	1,36	0,59
Kartulid	392,93	369 747	359 138	18,6	16,55	7,21
Puuvili	2,21	0,96
Keeduvili	6,35	2,76
Piim	267,58	172 589	164 829	8,5	25,66	11,17
Kooritud piim	157,69	59 291	57 084	3,0	3,64	1,58
Või	5,42	42 964	41 034	2,1	11,18	4,87
Sealiha	60,99	241 215	226 700	11,7	54,26	23,63
Vasika- ja loomaliha .	10,78	15 900	15 092	0,7	4,75	2,07
Lambaliha	7,66	26 297	24 719	1,2	4,42	1,92
Kodulinnuliha, tükki . .	0,87	1 700	1 600	0,0	0,94	0,41
Kanamunad, tükki . . .	91,25	7 392	7 078	0,3	5,18	2,26
Mesi	0,41	1 634	1 590	0,0	0,71	0,31
Kalad	18,63	16 767	15 835	0,8	8,04	3,50
Suhkur	26,14	104 142	102 051	5,4	9,21	4,01
Riis, manna	2,62	9 225	8 719	0,5	1,44	0,63
Alkohoolsed joogid	0,40	0,17
Vürtsid	0,14	0,06
Maitseained	2,54	1,10
Mitmesugust	3,83	1,67
Päevas ühe täistarvitaja kohta		5 840	5 215		0,63	

Kuigi need arvud on üleriiklikud keskmised, võime neid kasutada ka Tartumaa kohta, sest Tartumaa arvud ei tohiks oluliselt erineda üleriiklikest arvudest.

Näeme, et toiduainetest hulga poolest silma torkavad kartul, täis- ja kooritud piim, rukki- ja nisujahu ning sealiha. Kaloorilise väärtuse järgi kujuneb järjekord vähe teisiti: rukkijahu, kartul, sealiha, nisujahu, piim, suhkur jne. Ümberarvutatult raha peale muutub järjekord: sealiha, rukkijahu, piim, nisujahu, kartul, või, suhkur jne.

Ühe täistarvitaja peale tuli keskm. 5 840 toor- või 5 215 puhaskalorit. Ühe täistarvitaja toitlustamiskulu toiduainete näol oli 63 senti päevas.

Rasedusaeg ei too Tartumaal, niisama kui teisteski Eesti maakondades, raseda naise eluviisise peaaegu mingeid muutusi: nad teevad oma harilikku tööd edasi ja seda peaaegu kuni väituste alguseni. Võib tähele panna, et raseduse ajal hoitakse põrutusist, raskemaist tõstmistest ja osalt ka raskemaist tõist. Jõukamad ja rohkem arenenud naised piirduvad paar nädalat enne sünnitust kerge koduse talitusega. Mis puutub suguelundite ja nisade eest hoolitsemisse, siis sellele peaaegu mingit rõhku ei panda. Ainult mõned üksikud käivad enne sünnitust sagedamini saunas ja pesuvad väliseid suguelundeid. Kõhusidemete kandmine on võrdlemisi haruldane, neid kannavad ainult üksikud.

Raseduse eest hoidumisi tuleb väga sagedasti ette ja sünnitatakse lapsi ainult sel arvul, nagu seda soovitakse. Sagedaimaks rasedusest hoidumise viisiks on coitus interruptus. Harvemini tarvitavad mehed selleks otstarbeks kondoomi ja naised pessaare. Mõnel pool arvatakse sel viisil rasedusest hoiduda võivat, kui eelmist last kaua imetatakse, isegi kaks kuni kolm aastat.

Sünnitusabiandmise viiside kohta on meil kõlblikud arvilised andmed ainult 1922.—27. a. kohta; kahjuks ei olnud võimalik hankida üksikasjalisi andmeid viimaste aastate kohta, ent kättesaadavad andmed (Stat. Keskbüroo väljaanded jne.) on õige katkendilised.

L. Volmer'i andmete järgi umbes $\frac{1}{4}$ sünnitajaist kasutab haiglate abi (Ülikooli Naistekliinik, Eesti ja Mellini Erakliinik), arstide abi sünnitustel näitab väikest tõusu, arsti ja ämmaemandat kasutatakse koos väga harva ja seda peamiselt raskemal juhtudel; ämmaemandate abi tarvitamine on vähe sagedam kui arstiabi tarvitamine. Üldiselt võib 1922.—27. a. suhtes täheldada, et arstliku personaali poole pöördumine sünnituste puhul sageneb, kuid vaatamata sellele toimusid ligi pooled kõigist sünnitustest ilma arstliku personaali abita. Pilt muutub veelgi maa kahjuks, kui arvesse võtame, et ülaltoodud arvud on maa ja linna kohta võetud ja et linnas on arstliku personaali abi tarvitamine märksa sagedam. Võime julges-

ti oletada, et maal toimub suur osa sünnitustest arstliku personali abita.

Põhjused võiksid olla mitmesugused: kehvemad ei pöördu arstide ja ämmaemandate poole rahavähesuse tõttu, mõned ei tee seda piinlikkusest, kuna arstid ja ämmaemandad nõuavad ruumide puhtust, puhast pesu sünnitajale ja vastsündinule jne.; peale selle on rahval suur usaldus külaeitede vastu ja nendega tunnevad nad endid kodusemalt; pealegi ei maksa see peaaegu mitte midagi, vähemalt mitte rahas. Suusõnaliste järelepärimiste põhjal on selgunud, et arstliku personali abi tarvitavad eeskätt jõukamad ja haritumad inimesed (mitte kõik), muud ainult siis, kui on tegemist raskema sünnitusega või komplikatsiooniga sünnituskäigus, kus külaeitede abi enam ei aita. Viimaseil aastail näib siiski, et külaeitdest hakatakse ikka enam ja enam loobuma, osalt sellepärast, et vanemad külaeidid, kes sünnituste juures käisid, osalt ära on surnud; nooremad naisterahvad aga „ametit“ ei õpi, osalt aga jõutakse ikka enam arusaamisele korraliku sünnitusabi tähtsusest.

Siinkohal vaatleksime, kuidas toimub sünnitus külaeitede abiga (arstliku personali abiandmine on harilik). Sünnituspaigana eelistati varem aegadel sauna, ent saunas sünnitatakse praegugi küllalt. Sünnitust peetakse ikkagi „ropuks“ toiminguks eluruumide jaoks; siis on eluruumides palju inimesi ja elumaja ei saada nii soojaks kütta, kui seda sünnituse jaoks kohaseks peetakse. Viimasel ajal sünnitatakse ikka enam ja enam eluruumides.

Sünnitamine toimub põrandal õlgedest asemel, enamasti põlviliseisus. Kui voodis sünnitatakse, siis võetakse puhtamad linad alt ära ja pannakse alla vanemaid rõivaid. Et sünnitus kergemini toimuks, selleks püütakse mõnel pool kõht ja ristluud soojalt kinni mähkida või jälle viiakse sünnitaja mehe sülle, ka see kergendavat sünnitust; samuti lastakse sünnituskäigu kiirendamiseks sünnitajat ülespoole hüpata või jälle madalalt pingilt maha hüpata; vene babkad tarvitavad sünnituse kergendamiseks ka tunglateri. Valude vastu antakse ka viina, külait ise võtab muidugi kaasa.

Külaeitede tegevus sünnituse juures on mitmesugune. Paljud on veendunud, et loode alati seisab pea ülalpool, ja nende esimeseks mureks on „loote õigesse asendisse seadmine“; samuti arvavad nad, et laps on viltu või puusanuki taga kinni. Läbikatsumisi koratakse iga natukese aja tagant ja ikka mustade kätega, — need pühitakse põlles „puhtaks“. Kui aga kõigile pööramistele vaatamata sünnib kõigepealt käsi või jalg, siis kutsutakse arst. Kui see jõuab kohale, siis on enamasti juba hilja.

Sünnitaja on harilikelt rõivais, undruk seljas. See võetakse maha peale sünnitamist. Kui nüüd loode on korralikult sündinud, siis seotakse nabavars punase villase lõnga ja linase niidiga kinni ja lõigatakse kääridega või noaga läbi. Nabavädi teine ots antakse

sünnitanu kätte kinnihoidmiseks või kinnitatakse ema reie külge, et puhastus (platsenta) rinde alla ei läheks. Vahepeal vaadeldakse vastsündinut ja otsustatakse, kelle nägu ta on; siis pestakse teda sooja veega nuustiku abil, sest muidu kuivab „must“ külge ja laps peab eluaeg naha kõõmenduse all kannatama; seepeale pannakse vastsündinu räti sisse ning kaalutakse päsmri või muu kaaluga.

Kui päramised ehk puhastus küllalt kiirelt välja ei tule, siis pannakse sünnitanu ämbri peale, milles on kuum vesi või kuumad söed, või lastakse pudelisse puhuda; ka juuksekarvu aetakse kurku, et okserefleksi põhjustada.

Mõned külanaised armastavad ka nabanöörist tõmmata. Alles siis, kui päramisedki on sündinud, lastakse sünnitanu voodisse.

Päramistega on seotud terve rida ebausukombeid. Nii pestakse mõnel pool platsenta puhtaks, mähitakse puhta valge riidetüki sisse ja maetakse rehetoa põranda alla, et laps mitte kärna ei läheks. Teisal asetatakse päramised villase suka sisse ja maetakse toalaele liiva sisse; kui siis päramised on hästi alal hoidunud, ei löö lapse ihule ükski vistrik. Vahel maetakse päramised loomasõnnikusse; ka võib päramisi matta sahvripõranda alla või maa sisse vastu hommikupäikest. Enne mahamatmist pannakse nende juurde veel hõberaha või kaabitakse vähe hõbedat peale. Päramisi kasutatakse vahel ka ravimiseks: kui lapsele mingisugune „plekk“ ihule lööb, võetakse päramised välja ja vajutatakse nendega seda kohta kolm korda; plekk kaduvat siis kiirelt ära; langetõbe võidavat samuti päramistega arstida: haigele söödetakse päramisi leivaga, aga nii, et haige seda ise ei tea.

Peale sünnitust juuakse tervisviina, — muidu läheb vastsündinu „vanaks“ (vana näoga). Muidugi saab ka sünnitaja viina; sellesse peab mõnel pool võid sisse sulatama, mõnel pool antakse sünnitanule võiga praetud rukkileiba või praetud mune. Edaspidi toidetakse sünnitajat harilikult, ainult titekatsel käijate poolt toodud toiduained toovad sellesse muutust.

Titekatsel käimine on peaaegu üldiselt levinud; hakatakse käima juba järgmisel päeval peale sünnitamist. Öeldakse, et visatagu kasvõi kiviga, aga titekatsel peab minema. Peamine titekatsel käimine toimub aga sünnitusele järgneval pühapäeval. Kaasa viiakse munakooke, pannkooke, pirukaid ja mitmesuguseid muid toiduaineid; peale selle viina, veini, mõdu või limonaadi. Pühapäevane titekatsel käimine kujuneb mõnikord pidulikuks koosviibimiseks.

Lapsevoodi kestus on enamasti lühike; kui mingeid komplikatsioone vahele ei tule, siis kestab see 3—9 päeva.

Vastsündinu kohta on mitmesugused ennustused ja nende tulevikku püütakse mõjustada mitmesuguste võtetega. Vastsündinu mähitakse vana pesu sisse, siis ei saa tast pillajat, tütarlaps tuleb mähkida isa särki, siis saab ruttu mehele, poisslaps ema särki, siis

saab ta ruttu naise; ka tähendavat see õnne. Kui vastsündinul jäävad loote kestad pähe, siis tähendab ka see õnne. Laps, kes sünnib päikesetõusu ajal, saab ilus; pühapäevased lapsed saavad õnnelikud või edasipüüdjad, esmaspäevastel on edu tööil, teisipäevased on tegevad, kesknädalased kogujad, neljapäevased nägusad, reededes on rikkad või ristise eluga, laupäevased lahked ja ladusad. Venelased masseerivad vastsündinu pead või seovad ta rätiga kinni, et pea parema vormi omandaks.

Imikut pestakse kahel esimesel kuul enamasti igal päeval, hiljemini harvemini. Esimesel pesemisel ei tohi pesuvesi soendamisel keema minna, — muidu löövat „ihu välja“. Imiku rõivastuseks armastatakse ikka veel tarvitada vööd, millega imik tugevasti kinni tõmmatakse, käed rinnale või küljele. Viimaseil aegadel tarvatakse ka pehmemaid mähkmeid. Pealirõivaiks on särk ja jakike. Magamisasemeks on enamasti kastikesekujulised kiigid või hällid; enamasti on nad nii ehitatud, et neid saab liigutada ja õõtsutada. Kõige sagedamini kasutatakse kiikesid, mis ripuvad laepalgi külge kinnitatud kasevibu või metallvedru küljes, ka puuvedrud on tarvitusel. Hällid asetsevad põrandal, asetsevad metallvedrudel või liiguvad vastava raamistiku vahel või kumerail puujalaseil. Lapsevankrid on ainult väheseil jõukamail ja ainult üksikud tarvitavad lapse magamiskohana voodit.

Imikuid toidetakse enamasti emarinnaga, kas senikaua, kui rinnas piima on (keskmiselt 1 aasta), või mõnel pool isegi kuni 2—3 aastani; sellega loodetakse ära hoida uut kontseptsiooni. Enamasti ei peeta imetamisel kinni kindlatest aegadest, vaid imetatakse siis, kui aega on või kui imik nutab. Üsna varakult hakatakse juurde toitma, eeskätt lehmapiimaga, mida antakse pudelist kumminisa abil. Muud toitu hakatakse andma isegi 2—3 kuu vanustele, kas saiapudi, munaputru või mõnd muud pehmemat toitu, nämmu andmise mood on kadumisel.

Rahustamiseks antakse imikuile kummiluttu imeda või jälle nutsu, s. o. riidetüki sisse pandud leiba, suhkrut või mett. Üldiselt jätab imikute toitmine ja nende eest hoolitsemine maal palju soovida; sellega ongi seletatav võrdlemisi kõrge imikute suremus maal (vt. ka ptk. Rahvatervishoid).

On imik haige, siis kas tuuakse otsekohe arst või oodatakse, seni kui haigus raskemaks läheb või imik paraneb või sureb; haigeid ja haiglasi imikuid püütakse ka kiirelt ristida lasta lootuses, et siis laps rahulikumaks jääb või paranema hakkab; hädaristsed toimuvad siiski rohkem usulistel motiividel. Krampide puhul antakse „krambitilku“, kõhulahtisuse puhul mustikakeedist ilma suhkru-ruta, kui imikul on „ussiviga“ (pööritab silmi ja vinskleb), siis antakse talle sisse ussituhka või pestakse veega, millesse on pandud ussi kest; koerahaiguse puhul (nuutsumine) antakse sisse põletatud

koerakarvu või asetatakse imik ukse lävele ja lastakse koer temast üle hüpata; naba või selgroo sööja puhul pannakse haigele kohale viina või terpentini. Üldiselt tarvitatakse imikute haiguste puhul arstiabi väga vähe.

Kui imikute eest veel kuidagiviisi hoolitsetakse, siis väikelaste eest hoolitsetakse äärmiselt vähe; need jäetakse kas siis täiesti omapead või suuremate laste või mõne vanainimese hoole alla. Väikelapsed elavad üsna omaette, roomavad ja mängivad mustal põrandal või õuel, nende rõivastis on enamasti puudulik ning must, näod ja ihu pesemata ja kasimata, magamisase tehakse neile tihti põrandale. On ka neid, kes laste eest hästi ja rahuldavalt hoolitsevad. Alles kooli-ikka jõudmisega paraneb olukord märksa; siis saavad lapsed korralikuma pesu ja pealisrõivad, ka puhtuse peale pannakse rohkem rõhku (sest seda nõuavad kooliõpetajad ja pealegi ei taheta ju teistest halvemad olla). Koduses majapidamises hakatakse lapsi juba õige varakult kasutama, 5 kuni 6-aastaselt saadetakse nad karja kas siis iseseisvalt või esialgu ametit õppima vanemalt õelt või vennalt. Kel oma karja ei ole, need annavad lapsed taludesse karjaseks. 12 kuni 13-aastaselt hakkavad lapsed ka muudest töödest jõudu mööda osa võtma; seda teevad nad hea meelega, sest seega pääsevad nad „alandavast“ karjaseseisusest ja omandavad teataval määral täiskasvanu õigused. Täiskasvanud käituvad nüüd nendega ka märksa paremini, sest laps kujutab nüüd enesest juba raha ja vara peale ümberarvutatavat isikut.

E b a u s k ja rahvameditsiin. Ebaisu kombeid leidub veel siin ja seal, kuid suuremat neist siiski kinni ei peeta; enamik noorsoost on neist täitsa võõrdunud, mõned vanemad siiski usuvad üht ja teist, kurja silma, äratagemist, nõidumist jne.

Rahvameditsiin käib samuti ununemise rada; kui vanad rahva-arstid surevad, siis nende „ametitele“ enam järehtulijat ei leidu. Rahvameditsiinilisi teadmisi on kõige enam säilinud kultuurilisist keskusist (ja kultuurist enesest) kaugemal asuvais nurkades, kus on asulastik hõre ja liiklemisvõimalused puudulikud. Olulist kahju inimeste tervisele rahvameditsiinilised võtted praegu enam ei tee, täitsa eitada seda siiski ei saa. Rahvameditsiinilised ravimisviisid pakuvad peamiselt arstiteaduslik-ajaloolist ja võib-olla rahvaluulelist huvi, mispärast siin nende juures pikemalt peatuma ei hakka; pealegi on mul kavatsus seda küsimust eritöös lähemalt käsitleda.

Rahvatervishoid.

Hygiène publique. — Öffentliches Gesundheitswesen.

Rahva kui terviku tervise-seisukorra kohta saame pildi, kui vaatleme kõiki rahva eluavaldusi, analüüsime kõigekülgselt ühetaluste nähtuste rida, nende põhjusi, muutuvust ja üksteisest sõltuvust. Seda kõike võimaldab meile korralikult ja otstarbekohaselt kogutud statistiline materjal.

Neiks rahva eluavaldusiks on näit. sündimus, abiellumus, suremus, haigumus, vigasus, pärvus, konstitutsioon ja elupikkus.

Siinkohal leiavad käsitlust ainult Tartumaa kohta käivad andmed, kusjuures võrdluseks on toodud andmeid eeskätt Tartu linna ning kogu Eesti kohta ja osalt ka välismaade sellekohaseid andmeid. Osalt on andmed Tartumaa ja Tartu linna kohta koos võetud.

Olemasolevad statistilised andmed ei ole kõik täitsa ühesugused, sest statistiliste andmete kogumist on paaril korral muudetud (vt. selle kohta üksikute andmete juures vastavad märkused).

Sündimus on Tartumaal, nii kui kogu Eestiski, õige madal ja kõigub viimaseil aastail 17 ümber. Üleriiklik sündimus on näidanud kahe viimase aastakümne kestel õige tunduvat langust (1910/13. a. oli üleriikl. sündim. 25,1, maailmasõja-aastail oli järsk langus kuni 16,9-ni, siis väike tõus 1921. ja 1922. a. kuni 20,2, siis jälle langus kuni 1935. a. 15,4 peale). Tartumaa kohta ei ole sündimuse käiku võimalik olnud nii pika aja jooksul jälgida.

Umbkaudse üldise pildi siiski saame. Sündimus Tartumaal (koos Tartu linnaga) näitab vaadeldaval ajajärgul pidevat langust kuni 1934. a., langedes kuni 14,5-ni. Sündimus Tartu linnas näitab vaadeldava aja jooksul õige suurt langust, nii absoluutselt, eriti aga ka suhteliselt. 1922. a. oli Tartu linnas sündimus 13,8, 1934. a. aga ainult 10,1. Maakond (linnata) annab märksa suuremad sündimuse arvud 16,6—19,6 ja sündimus näib enam-vähem ühtlasel kõrgusel püsivat, viimaseil aastail võib siiski teatavat langust täheldada.

Tabel 16. Sündimus Tartumaal 1927.—1935.
Naissances en arrond. de Tartu en 1927—1935. — Geburtsziffern im Kreise Tartu 1927—1935.

	1927			1928			1929		
	P. G.	T. F.	Kokku Total	P. G.	T. F.	Kokku Total	P. G.	T. F.	Kokku Total
Tartumaa <i>Arrond.</i>	1580	1490	3070	1596	1453	3049	1473	1436	2909
Tartu linn <i>Ville de Tartu</i>	325	318	643	364	341	705	337	343	680
Maakond linnata <i>Arrond. sans ville</i>	1255	1172	2427	1232	1112	2344	1136	1093	2229
Üleriiklik	10198	9507	19705	10221	9843	20064	9764	9346	19110
	1930			1931			1932		
Tartumaa <i>Arrond.</i>	1621	1516	3137	1564	1473	3037	1527	1459	2986
Tartu linn <i>Ville de Tartu</i>	368	365	733	341	321	662	302	319	621
Maakond linnata <i>Arrond. sans ville</i>	1253	1151	2404	1223	1152	2375	1225	1140	2365
Üleriiklik	10052	9419	19471	9937	9572	19509	10121	9621	19742
	1933			1934			1935		
Tartumaa <i>Arrond.</i>	1416	1395	2811	1342	1279	2621	1474	1324	2798
Tartu linn <i>Ville de Tartu</i>	297	295	592	314	280	594	349	304	653
Maakond linnata <i>Arrond. sans ville</i>	1119	1100	2219	1028	999	2027	1125	1020	2145
Üleriiklik	9439	8769	18208	8959	8346	17305	9290	8601	17891

Tabel 17. Sündimus Tartumaal 1927.—1935.
Naissances en arrond. de Tartu en 1927—1935. — Geburtsziffern im Kreise Tartu 1927—1935.

	Sündimus 1000 elaniku kohta <i>Pour 1000 de la population</i>				
	1927	1928	1929	1930	1931
Tartumaa <i>Arrond.</i>	17,2	17,1	16,2	17,5	16,9
Tartu linn <i>Ville de Tartu</i>	11,9	12,9	12,3	13,1	11,7
Maakond linnata <i>Arrond. sans ville</i>	19,6	18,9	18,0	19,5	19,3
Üleriiklik	17,7	18,0	17,1	17,4	17,4

	1932	1933	1934	1935
Tartumaa				
<i>Arrond.</i>	16,5	15,5	14,5	15,4
Tartu linn				
<i>Ville de Tartu</i>	10,8	10,2	10,1	11,3
Maakond linnata				
<i>Arrond. sans ville</i>	19,3	18,2	16,6	17,5
Üleriiklik	17,6	16,2	15,4	15,9

Võrdluseks toome andmeid madalama sündimusega Euroopa riikide ja kolme naaberrigi kohta:

Tabel 18.

	1921.—25. a.	1926.—30. a. (kirjand. nr. 17)	1932. a. (kirjand. nr. 20)	1934. a.
Rootsi	19,1	15,9	14,5	16,2
Inglismaa	19,5	17,2	15,8	15,3
Šveits	19,4	17,6	16,7	16,2
Austria	22,2	17,6	15,2	13,5
Prantsusmaa	19,6	18,2	17,3	16,1
Belgia	20,5	18,6	17,7	15,9
Saksamaa	22,1	18,4	15,1	18,0
Norra	22,6	18,0	16,3	14,8
Läti	...	20,7	19,4	17,1
Leedu	...	28,1	27,2	24,7
Soome	23,2	22,5	19,8	17,4

Väljaspool abielu sündinud laste (vallaslaste) protsent näitas 1927.—33. a. üleriiklikult tunduvat tõusu, nimelt 8,1%-lt 10,5%-le, Tartu maakonnas (linnata) oli nende protsent üldiselt võrdne üleriiklikuga ja näitas ligikaudu samasugust tõusu, Tartu linnas oli vallaslaste protsent keskmiselt 3% võrra kõrgem kui maakonnas. Vallaslaste protsent kõikus Euroopa riikides õige laialdastes piirides (Prinzing. 1919—22. a. 2,1—22,2%).

Tabel 19.

Väljaspool abielu sündinud lapsed.

Naissances illégitime. — Aussereheliche Kinder.

	Absoluutarvud — <i>Chiffres absolus</i>							
	1927	1928	1929	1930	1931	1932	1933	1934
Tartumaa	283	289	271	319	298	333	304	260
<i>Arrond.</i>								
Tartu linn	79	79	79	85	80	85	79	65
<i>Ville de Tartu</i>								
Maakond linnata	204	210	192	234	218	248	225	195
<i>Arrond. sans ville</i>								
Üleriiklik	1605	1655	1588	1758	1869	2040	1909	1685
	100 sündinu kohta — <i>Par 100 nés-vivants</i>							
	1927	1928	1929	1930	1931	1932	1933	1934
Tartumaa	9,4	9,5	9,3	10,2	9,8	11,2	10,8	9,9
<i>Arrond.</i>								
Tartu linn	12,3	11,2	11,6	11,6	12,1	13,7	13,3	10,9
<i>Ville de Tartu</i>								
Maakond linnata	8,4	9,0	8,6	9,7	9,2	10,5	10,1	9,6
<i>Arrond. sans ville</i>								
Üleriiklik	8,1	8,2	8,3	9,0	9,6	10,3	10,5	9,7

Surnultsündimus on niisama kui rinnalaste suremuski üsna tundlikuks indeksiks majanduslikkude tingimuste ja üldise tervishoiulise seisukorra näitamiseks, samuti oleneb ta tunduvalt sünnitusabi andmisest, ämmaemandate arendamisest ja nende võrgu loomisest, arstide võrgu täienemisest ja arstlikkude teadmiste tõusust, eriti mis puutub sünnitusabi tehnikasse.

Tabel 20.

Surnultsündimus Tartumaal 1927.—1934.

Mortinatalité en arrond. de Tartu. — Totgeborene im Kreise Tartu.

	Absoluutarvud — <i>Chiffres absolus</i>							
	1927	1928	1929	1930	1931	1932	1933	1934
Tartumaa	49	50	45	56	48	74	31	38
<i>Arrond.</i>								
Tartu linn	10	10	9	9	5	16	6	9
<i>Ville de Tartu</i>								
Maakond linnata	39	40	36	47	43	58	25	29
<i>Arrond. sans ville</i>								
Üleriiklik	366	395	367	412	427	400	343	375

	1000 elussündinu kohta — <i>Par 1000 nés-vivants</i>								
	1927	1928	1929	1930	1931	1932	1933	1934	Keskml. <i>Moyenne</i>
Tartumaa	16,3	16,4	15,5	17,8	15,8	24,8	14,6	14,5	17,0
<i>Arrond.</i>									
Tartu linn	15,5	14,2	13,2	12,3	7,6	25,8	10,2	15,2	14,2
<i>Ville de Tartu</i>									
Maakond linnata	16,1	17,1	16,2	19,6	18,1	24,5	11,2	14,3	17,1
<i>Arrond. sans ville</i>									
Üleriiklik	18,6	19,7	19,2	21,1	21,9	20,3	18,8	21,7	20,2

Kui vaatleme tabelit surnultsündimuse kohta, siis võime näha, et surnultsündimus on vaadeldavas ajavahemikus püsinud enam-vähem ühel tasemel nii üleriiklikult kui ka Tartumaal ja Tartu linnas. Surnultsündimus Tartumaa valdades ühes alevite ja alevikudega on üleriiklikust üldiselt vähe madalam, Tartu linnas märksa väiksem; see on ka arusaadav, sest Tartu linna elanikud on sünnitusabi saamise suhtes üsna soodsas olukorras (Naistekliinik, 2 erakliinikut, palju arste ja ämmaemandaid, nõuandepunktid, selgitavad loengud jne.). Tartu madal surnultsündimus mõjustab ka ülemaa-kondlikku surnultsündimuse koeffitsienti, mis on üleriiklikust madalam.

Kui võrrelda Eesti surnultsündimust välismaade vastavate arvudega, siis näeme, et ta on võrdlemisi madal. Seda võrdlust peab käsitlema ettevaatlikult, sest välisriikide kohta toodud arvud on 1914.—23. aastast ja ei ole seega meie 1927.—34. a. keskmisega võrreldavad.

Surnultsündimus 1914.—23. a. mõnedes riikides 100 elussündinu kohta:

Belgia	4,7	Soome	2,6
Prantsusmaa	4,5	Hispaania	2,7
Itaalia	4,3	Ungari	2,5
Holland	3,8	Rootsi	2,3
Austria	3,3	Norra	2,1
Saksamaa	3,1	Eesti 1927—34	2,0
Šveits	2,9		

Belgia, Prantsuse ja Hollandi arvud on seepärast suured, et seal surnultsündinute hulka arvatakse ka neid lapsi, kes on surnud enne registreerimist (registreerima peab kolme päeva jooksul peale sündimist).

Mis puutub surnultsündinute soosse, siis sureb meil poeglapsi rohkem kui tütarlapsi, iga 100 tütarlapse kohta 125—130 poissi, nagu mujalgi. Selle nähtuse põhjused ei ole selged ja seda ei saa seletada poeglaste suurema kaaluga ja suurusega (küll neil juhtudel, kus loode sureb sünnitamise ajal), sest ka varasünnituste puhul on surnultsündinud poiste arv suurem, olgugi et siin arvesse ei saa tulla lapse pea suurus. Igatahes on see nii järjekindel nähtus, et seda tuleb harilikuks pidada.

Surnultsündimuse põhjuste kohta ei kõnele meie avaldatud statistilised andmed midagi, nende registreerimine on õieti puudulik, siin võiksid arvesse tulla ema haigused, varasünnitus (eluvõimetu loote sünnitamine), loote haigused ja arenemise anomaaliad, päramiste anomaaliad, vaagna anomaaliad, ebasoodus looteseis, nabanööri väljalange ja pitsumine jne.

Kokkuvõetult: surnultsündimus ei ole Eestis suurem kui enamikus Euroopa riiges, Tartumaa ja eriti Tartu linna surnultsündimus on vähem üleriiklikust.

Tabel 21.

1 000 tüdruku kohta sündis poisse.

Nombre des garçons par 1 000 filles. — Zahl der Knaben auf 1 000 Mädchen.

	1927	1928	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935
Tartumaa	1060	1098	1026	1069	1062	1047	1015	1049	1113
<i>Arrond.</i>									
Tartu linn	1022	1071	982	1008	1062	947	1007	1121	1115
<i>Ville de Tartu</i>									
Maakond linnata	1071	1107	1039	1089	1062	1075	1017	1029	1103
<i>Arrond. sans ville</i>									
Üleriiklik	1073	1039	1045	1067	1038	1052	1076	1073	1080

Poeglapsi sünnib Eestis, nagu üle maailmagi, rohkem kui tütarlapsi.

Kui sündimus Eestis ja samuti ka Tartumaal oli võrreldult teiste Euroopa riikidega võrdlemisi madal, siis suremuse kohta ei saa seda kahjuks ütelda. Suremus on suurem olnud kui enamikus Euroopa kultuurriiges. Tartu linnas on vaadeldaval ajavahemikul suremus olnud sama kõrge kui üleriigiline suremus, maakonnas aga suurem. Suremuses selget langustendentsi ei ole näha.

Tabel 22.

Suremus Tartumaal 1927.—1935., absol. ja 1 000 elaniku kohta.
Mortalité en arrond. de Tartu en 1927—35. Sterblichkeit 1927—35.

	1927			1928			1929		
	M.H.	N.F.	K.T.	M.H.	N.F.	K.T.	M.H.	N.F.	K.T.
Tartumaa	1654	1547	3201	1510	1381	2891	1659	1584	3243
<i>Arrond.</i>			18,0			16,2			18,1
Tartu linn	489	483	972	402	425	827	473	511	984
<i>Ville de Tartu</i>			18,1			15,1			17,8
Maakond linnata	1165	1064	2229	1108	956	2064	1186	1073	2259
<i>Arrond. sans ville</i>			17,9			16,6			18,2
Üleriiklik	10155	9201	19356	9345	8440	17785	10520	9658	20178
			17,3			15,9			18,1

	1930			1931			1932		
	M.H.	N.F.	K.T.	M.H.	N.F.	K.T.	M.H.	N.F.	K.T.
Tartumaa	1411	1326	2737	1551	1383	2934	1428	1345	2773
<i>Arrond.</i>			15,2			16,3			15,4
Tartu linn	385	418	803	417	473	892	412	446	858
<i>Ville de Tartu</i>			14,3			15,7			14,9
Maakond linnata	1026	908	1934	1132	910	2042	1016	899	1915
<i>Arrond. sans ville</i>			15,6			16,6			15,6
Üleriiklik	8702	7908	16610	9377	8700	18077	8643	7998	16641
			14,9			16,2			14,8

	1933			1934			1935		
	M.H.	N.F.	K.T.	M.H.	N.F.	K.T.	M.H.	N.F.	K.T.
Tartumaa	1389	1345	2734	1350	1282	2632	1419	1428	2847
<i>Arrond.</i>			15,1			14,5			15,7
Tartu linn	400	399	799	398	377	775	420	493	913
<i>Ville de Tartu</i>			13,7			13,4			15,5
Maakond linnata	989	946	1935	952	905	1857	999	935	1934
<i>Arrond. sans ville</i>			15,8			15,2			15,8
Üleriiklik	8563	7909	16472	8346	7507	15853	8733	8131	16864
			14,7			14,1			14,9

Tartumaal (linnata) on suremus üldiselt vähe suurem kui Tartu linnas, kuid see on ainult näiline, sest nagu H. Reiman (vt kirj. E. Stat. nr. 181, 1936. 611) näitab, olid keskmised suremuskoeffitsiendid, standardides ehk ühtlustades linna- ja maarahvastikku ealise koostise suhtes (suurema suremusega imikuid ja rauke on maal rohkem kui linnades), 1930.—34. a. linnades 15,4 ja maal 15,5⁰/₀₀, standardimata käsitusviisil aga vastavalt 13,7 ja 15,5⁰/₀₀. Seega, ütleb H. Reimann, võrdub Eestis linnarahva suremus üldiselt maarahva suremusega.

Võrdluseks andmeid suremuse kohta mõnedes Euroopa riikides:

	1926.—30. a. (kirjand. nr. 17)	1932. a. (kirjand. nr. 20)	1934. a.
Madalmaad	9,9	9,0	8,4
Norra	11,0	10,7	9,8
Saksamaa	11,8	10,8	10,9
Inglismaa	12,3	12,3	12,0
Šveits	12,1	12,1	11,3
Läti	14,8	13,6	13,9
Leedu	16,2	15,2	14,5
Soome	14,8	13,3	12,9
Prantsusmaa	16,8	15,8	15,1
Poola	16,8	15,0	14,5
Itaalia	16,0	14,6	13,1
Ungari	17,0	17,9	14,4
Tšehhoslov.	15,3	14,1	13,2

Nagu näeme, on suures osas Euroopa riigest suremus märksa madalam kui Eestis.

Kui võrrelda sündimuse ja suremuse arve, siis saame pildi rahva loomulikust juurdekasvust.

Tabel 23. Rahva loomulik juurdekasv Tartumaal.

Accroissement natur. de la population de l'arrond. de Tartu.
Natürlicher Zuwachs d. Bevölkerung.

	Rahva loomulik juurdekasv absoluutarvudes				
	<i>Chiffres absolus</i>				
	1927	1928	1929	1930	1931
Tartumaa	—131	+168	—334	+400	+103
<i>Arrond.</i>					
Tartu linn	—329	—122	—304	—70	—230
<i>Ville de Tartu</i>					
Maakond linnata	+198	+280	—30	+470	+333
<i>Arrond. sans ville</i>					
Üleriiklik	+349	+2279	—1068	+2861	+1432
	1932	1933	1934	1935	
Tartumaa	+213	+77	—11	—49	
<i>Arrond.</i>					
Tartu linn	—237	—207	—181	—260	
<i>Ville de Tartu</i>					
Maakond linnata	+450	+284	+170	+211	
<i>Arrond. sans ville</i>					
Üleriiklik	+3101	+1736	+1452	+1027	

Tabelist näeme, et maakonnas on kõikidel aastatel (peale 1929. a.) väike sündimuse ülekaal, Tartu linnas aga tunduv alakaal (vaatamata sellele tõuseb Tartu elanikkude arv kiires tempos, seda loomulikult maa arvel).

Tabel 24.

Abiellumus Tartumaal, absol.* ja 1 000 elaniku kohta.**

Nuptialité en arrond. de Tartu. — Heiraten im Kreise Tartu.

	1921	1922	1923	1924	1925	1926	1927	1928
Tartumaa	1709	1490	1482	1366	1263	1335	1381	1387
<i>Arrond.</i>	8,2	8,5	8,4	7,0	7,0	7,3	7,7	7,8
Tartu linn	689	647	528	455	454	460	505	547
<i>Ville de Tartu</i>	13,0	12,0	12,9	11,8	11,5	10,2	9,4	10,0
Maakond linnata	1020	843	887	782	705	742	875	840
<i>Arrond. sans ville</i>	8,2	6,8	6,3	5,7	4,9	5,9	7,0	6,8
Üleriiklik	10719	9644	9494	8761	8207	8550	8660	8801
	9,9	8,7	8,6	7,9	7,3	7,7	7,8	7,9
	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935	
Tartumaa	1449	1476	1372	1451	1302	1449	1501	
<i>Arrond.</i>	8,1	8,2	7,6	8,0	7,2	8,0	8,3	
Tartu linn	587	564	504	548	441	608	628	
<i>Ville de Tartu</i>	10,6	10,1	8,9	9,5	7,6	10,3	10,5	
Maakond linnata	862	912	868	903	861	841	873	
<i>Arrond. sans ville</i>	7,0	7,4	7,0	7,4	7,0	6,9	7,1	
Üleriiklik	8807	8897	8778	8800	8425	8873	9254	
	7,9	8,0	7,8	7,8	7,5	7,9	8,2	

*) Tartumaa üldarvud 1921.—26. a. on registreerimiskoha järgi, linna ja maakonna arvud alalise elukoha järgi. Üldsumma vahe on tingitud puuduvatest kaartidest. 1927.—35. a. arvud on peigmehe alalise elukoha järgi võetud.

**) Koeffitsiente Tartu linna ja maakonna kohta eraldi tuleb võtta teatava ettevaatusega, sest et osa kaarte kuni 1927. a. jäi saamata.

Imikute suremisstatistika on viimaseil aegadel arenenud omaette eriliseks statistikaks, kuid kahjuks ei ole siin mingeid rahvusvaheliselt kindlaid norme ja aluseid üles seatud. Nii ei saa me otsekohe võrrelda oma andmeid teiste riikide andmetega, kui teada ei ole, mida mõistetakse võrreldavates riikides imikute suremuse all. Nii näit. Prantsusmaal, Belgias ja Hollandis loetakse last imikuku registreerimismomendist (registreerima peab kolme päeva jooksul); kui mõni laps on surnud peale sündimist, kuid enne registreerimist, siis loetakse ta juba surnultsündinute hulka. Meil mõistetakse rinnalapse all last sündimismomendist 1. eluaasta lõpuni.

Tabel 25.

Imikute suremus Tartumaal absoluut ja 100 elusaltsündinu kohta.

Mortalité des nourrissons en arrond. de Tartu.

Sterblichkeit der 0—1 jährigen.

	1927			1928			1929		
	P. G.	T. F.	K. T.	P. G.	T. F.	K. T.	P. G.	T. F.	K. T.
Tartumaa	187	157	344	181	140	321	156	117	273
<i>Arrond.</i>	11,8	10,5	11,7	11,3	9,7	10,5	10,6	8,1	9,4
Tartu linn	46	32	78	25	29	54	27	23	50
<i>Ville de Tartu</i>	14,2	10,1	12,1	6,9	8,5	7,7	8,0	6,7	7,4
Maakond linnata	141	125	266	156	111	267	129	94	223
<i>Arrond. sans ville</i>	11,2	10,1	12,1	6,9	8,5	7,7	8,0	6,7	7,4
Üleriiklik	1296	983	2259	1190	889	2079	1181	930	2111
	12,7	10,5	11,6	11,6	9,0	10,4	12,1	10,0	11,1

	1930			1931			1932	1933
	P. G.	T. F.	K. T.	P. G.	T. F.	K. T.	K. T.	K. T.
Tartumaa	160	121	281	167	130	297	299	247
<i>Arrond.</i>	9,9	8,0	9,0	10,7	8,8	9,8	10,0	8,8
Tartu linn	25	13	38	26	31	57	56	54
<i>Ville de Tartu</i>	6,8	3,7	5,2	7,6	9,7	8,6	9,0	9,1
Maakond linnata	135	108	243	141	99	240	243	193
<i>Arrond. sans ville</i>	6,8	3,7	5,2	7,6	9,7	8,6	9,0	9,1
Üleriiklik	1099	851	1950	1087	919	2006	1911	1711
	10,9	9,0	10,0	10,9	9,6	10,3	9,7	9,4

Meil kannatas suremusestatistika enne uue perekonnaseaduse maksmahakkamist (1. VII 26.), ebatäpsuse all, sest iga aasta jäi teatud protsent teatelehti sisse andmata; seepärast on tõelikud arvud oletatavasti suuremad kui registreeritud arvud.

Suur tähelepanu imikute suremusele ei ole mitte asjata, ta on vägagi õigustatav, sest suur imikute suremus tähendab asjatut rah-

va eluenergia kulutust (rasedus, sünnitus, hool imiku eest ja kõik see siiski asjata, kui imik sureb).

Imikute suremus püsib üleriiklikult vaadeldaval ajavahemikul enam-vähem ühel tasemel (kui mitte arvestada 1922. a. vähem usutavaid arve), s. o. 10—11% ümber; Tartu maakonna (linnata) arvud on ligikaudu niisama kõrged, Tartu linnas aga 2—3% vähem (siin torkab silma 1927. a. kõrge arv).

Tabel 26.

Imikute surma põhjused Tartumaal, absol. ja 1 000 elusaltsündinu kohta.

Causes des décès des nourrissons. — Todesursachen der 0—1 jähr.

	Tartumaa — Arrond. sans ville									
	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929	1930	1931	
Kaasasündinud nõrkus ja kehaved	71	58	63	42	54	55	31	22	30	
<i>Débilité congénitale et vices de la conform. congénitaux</i>	24,7	20,6	19,3	14,2	12,4	14,9	9,4	6,6	8,4	
Nakkushaigused	70	20	22	65	61	55	59	41	33	
<i>Maladies infectieuses</i>	22,5	7,2	7,4	23,9	19,8	16,6	20,6	13,3	10,5	
Hingamiseldundite haigused	53	17	24	32	36	40	34	54	48	
<i>Aff. de l'appareil respiratoire</i>	17,8	5,3	6,4	7,8	9,1	12,8	9,9	19,6	12,6	
Enneaegne sünnitus või sünnituse tagajärjel								11	13	
<i>Expulsion prématuré ou au cours de la parturition</i>								2,9	4,2	
Seede-elundite haigused	24	33	25	32	37	20	41	44	40	
<i>Aff. de l'appareil digestif</i>	8,9	11,5	9,2	8,7	12,4	7,2	14,8	16,6	13,9	
Krambid	82	86	69	50	84	54	51	54	55	
<i>Convulsions</i>	30,9	38,9	31,7	22,0	30,1	22,2	21,1	26,6	22,3	
Muud haigused	2	37	23	24	30	23	18	23	37	
<i>Autres maladies</i>	0,4	12,5	8,7	10,5	9,1	8,5	6,7	7,9	11,0	
Tundmata haigused ja teadmata	2	19	24	62	37	72	38	28	36	
<i>Maladies non spécifiées</i>	0,4	7,2	10,1	26,6	15,2	31,1	17,0	11,6	14,3	
Õnnetu surm, vägivald	1	1	2	—	5	2	1	4	5	
<i>Mort accident., violence</i>			0,5		1,6	0,4	0,4	0,8	1,7	

	Tartu linn — Ville de Tartu									
	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929	1930	1931	
Kaasasündinud nõrkus ja kehaved	15	15	21	11	24	30	10	6	10	
<i>Débilité congenitale et vices de la conform. congénitaux</i>	17,9	20,4	27,7	16,3	37,3	28,4	14,7	8,2	15,1	
Nakkushaigused	19	5	6	13	13	16	13	9	8	
<i>Maladies infectieuses</i>	22,6	6,8	7,9	19,3	20,2	22,7	19,1	12,3	12,1	
Hingamiselundite haigused	13	6	10	15	14	10	12	7	13	
<i>Aff. de l'appareil respiratoire</i>	15,5	8,2	13,2	21,3	21,8	14,2	18,5	9,5	19,6	
Enneaegne sünnitus või sünnituse ta- gajärjel								4	3	
<i>Expulsion prématuré ou au cours de la parturition</i>								5,5	4,5	
Seede-elundite haigused	4	9	5	13	7	3	8	4	7	
<i>Aff. de l'appareil digestif</i>	4,8	12,2	6,6	19,3	10,9	4,3	11,8	5,5	10,6	
Krambid	12	5	—	2	11	2	4	2	2	
<i>Convulsions</i>	14,3	6,8	—	3,0	17,1	2,8	5,9	2,8	3,0	
Muud haigused	1	11	4	1	8	2	3	4	11	
<i>Autres maladies</i>	1,2	14,9	5,3	1,5	14,0	2,8	4,4	5,5	16,6	
Tundmata haigused ja teadmata	1	4	2	4	3	—	—	—	2	
<i>Maladies non spécifiées</i>	1,2	5,5	2,7	6,0	4,6	—	—	—	3,0	
Õnnetu surm, vägivald	1	1	1	—	1	1	—	2	1	
<i>Mort accident., violence</i>	1,2	1,3	1,3	—	1,4	1,4	—	2,8	1,5	

Võrdluseks toome arvused imikute suremuse kohta mõnedes Euroopa riikides Prinzingi (1925.—28. a.) ja Rapp epid. 1933. a. järgi:

	1926.—1928. a.	1932. a.
Norra	5,0	...
Šveits	5,6	5,1
Madalmaad	5,6	4,6
Rootsi	6,0	...
Inglismaa	6,8	6,5
Taani	8,4	...
Prantsusmaa	9,0	7,6
Soome	9,2	...
Saksamaa	9,6	7,9
Läti	...	9,1

Toodud arvudest näeme, et kõikides kõrge kultuuriga Euroopa riikides on imikute suremus võrdlemisi madal; eriti torkavad silma Norra, Šveits, Madalmaad, Rootsi ja Inglismaa. Naaberriikidest oli Soomes ja Lätis imikute suremus vähe madalam Eesti omast, Leedus aga suurem (1931. a. 14,6%).

Tabel 27. Imikute suremus ema perekonnaseisu järgi.

(a = abiel., légit.; v = vallaslaps, illégit.)

*Mortalité des nourriss. selon d'état matrimonial de la mère.**Sterblichkeit der 0—1 jährigen nach dem Familienstande d. Mutter.*

	1000 elusaltsündinu kohta — <i>Par 1000 nés-vivants</i>							
	1927		1928		1929		1930	
	A.	V.	A.	V.	A.	V.	A.	V.
Tartumaa	104,1	191,0	95,3	200,7	90,6	125,5	79,5	175,5
<i>Arrond.</i>								
Tartu linn	102,8	253,2	73,5	101,3	71,5	88,6	49,4	70,6
<i>Ville de Tartu</i>								
Maakond linnata	104,4	166,7	101,7	238,1	96,2	140,6	88,9	213,7
<i>Arrond. sans ville</i>								
Üleriiklik	109,3	174,5	96,8	178,8	104,1	180,7	96,7	134,7
	1000 elusaltsündinu kohta — <i>Par 1000 nés-vivants</i>							
	1931		1932		1933			
	A.	V.	A.	V.	A.	V.		
Tartumaa	92,7	144,3	92,7	159,2	80,5	148,0		
<i>Arrond.</i>								
Tartu linn	79,0	137,5	74,6	184,2	70,2	227,8		
<i>Ville de Tartu</i>								
Maakond linnata	96,4	146,8	97,3	149,2	83,2	120,0		
<i>Arrond. sans ville</i>								
Üleriiklik	96,7	160,5	91,1	146,6	87,4	150,3		
	Absoluutarvudes — <i>Chiffres absolus</i>							
	1927		1928		1929		1930	
	A.	V.	A.	V.	A.	V.	A.	V.
Tartumaa	290	54	263	58	239	34	225	56
<i>Arrond.</i>								
Tartu linn	58	20	46	8	43	7	32	6
<i>Ville de Tartu</i>								
Maakond linnata	232	34	217	50	196	27	193	50
<i>Arrond. sans ville</i>								
Üleriiklik	1799	280	1783	296	1824	287	1713	237
	Absoluutarvudes — <i>Chiffres absolus</i>							
	1931		1932		1933			
	A.	V.	A.	V.	A.	V.		
Tartumaa	254	43	246	53	202	45		
<i>Arrond.</i>								
Tartu linn	46	11	40	16	36	18		
<i>Ville de Tartu</i>								
Maakond linnata	208	32	206	37	166	27		
<i>Arrond. sans ville</i>								
Üleriiklik	1706	300	1612	299	1424	287		

Kui vaadelda imikute surma põhjusi, siis maal moodustavad suurema rühma krambid; siin peaks tegemist olema osalt puudulikult määratud surmapõhjusega, peale selle on puudulikult määratud või üldse määramata surmapõhjuste rühm üsna suur. Kaasasündinud nõrkus ja kehavedad surmapõhjusena näitavad suurt langust; kas ka selles rühmas varemate aastate arvud ei sisalda puudulikult määratud surmapõhjust, seda ei saa ilma lähema analüüsimiseta ütelda. Nakkushaiguste rühma arvud näitavad suuri kõikumisi üksikute aastate järgi, samuti hingamis- ja seede-elundite haigused.

Tartu linnas on sagedamini märgitud surmapõhjusteks kaasasündinud nõrkus ja kehavedad, nakkushaigused, hingamis- ja seede-elundite haigused.

Kui vaadelda imikute suremust soo järgi, siis näeme meil nagu mujalgi, et poeglase suremus on suurem. Samuti on vallaslaste suremus märksa suurem abielus sündinud laste suremusest; siin on tegemist mitme teguri mõjuga, puudulik hoolitsemine on siiski peapõhjuseks.

Nagu eespool nägime, on imikute suremus maal tunduvalt suurem kui linnas, olgugi et maal on rinnaga toitmine rohkem levinud, see-eest jätab maal vägagi soovida imikute eest hoolitsemine (puhustus, otstarbekohane toitmine, rõivastamine, haigete rinnalaste ravimine jne); seepärast on tingimata vajalik vähemalt kõikides alevites ja suuremates alevikkudes emade ja laste nõuandepunktide asutamine; seesugused nõuandepunktid võiksid ka rändavad olla. Samuti on vajalik igal viisil tõsta maaelanikkude üldtervishoiulisi teadmisi (vastav propaganda, kõnekoosolekud, kursused jne.).

Surmapõhjuste kohta on meil andmeid olemas 1922. a. (linnades 1919. a. peale; need on küll kuni 1926. a. teise pooleni üsna puudulikud (Kirjand. nr. 9), missuguse ajani surmapõhjusti registreeriti veneaegse perekonnaseisu-seaduse järgi. Uue perekonnaseisu-seaduse maksmahakkamisega (1. VII 1926. a.) on surmapõhjuste registreerimine märksa paranenud. 1923.—1929. a. liigitati surmapõhjusti Stat. Keskbüroo poolt väljatöötatud nomenklatuuri järgi, mille rühmad (15) vastasid rahvusvahelise nomenklatuuri rühmadele. 1930. a. võeti tarvitusele uus nomenklatuur (Kirjand. nr. 41). Uus nomenklatuur erineb vanast nii mõneski punktis ja seepärast ei saa andmeid enne 1930. a. hästi võrrelda 1930. ja 1931. a. andmetega, kuigi oluliselt suuri vahesid ei ole; seepärast ei ole ka 1922. (õieti 1923.) kuni 1935. a. keskmisi arvutatud.

Tabel 28. Surmapõhjused. — Causes des décès. — Todesursachen.

		Maakond linnata				— Arr. sans ville				
		1927	1928	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935
Epiideem., endem. ja nakkushaigused.	abs.	565	438	550	354	302	291	306	277	277
<i>Morbi infectiosi et parasitarii:</i> (1—44) *)	0/000	45,4	35,3	44,4	28,7	24,5	23,7	24,9	22,6	22,7
Organismi üld. haigused. Vähk ja teised kasvavad. <i>Cancer et alia neoplasmata:</i> (45—55)**)	abs.	104	132	75	117**)	101	103	115	136	132
	0/000	8,4	10,6	6,1	9,5	8,2	8,4	9,4	11,1	10,8
Reumaatil., toitumuse, sisesekr. ja teised üld. haig. <i>Morbi rheumaticae, nutritionis, secretionis internae et alii morbi universales:</i> (56—69)	abs.				15	18	12	13	22	15
	0/000				1,2	1,5	1,0	1,1	1,8	1,2
Vere- ja vereloome-elundite haigused. <i>Morbi sanguinis et organorum haematopoëticorum:</i> (70—74)	abs.				4	6	5	5	3	4
	0/000				0,3	0,5	0,4	0,4	0,2	0,3
Kroonilised mürgistus. ja teised intoksikatsioonid. <i>Intoxicaciones chronicae et acutae:</i> (75—77)	abs.					1	0	0	1	3
	0/000					0,1			0,1	0,2
Närvikava ja meeleanorganite haigused. <i>Morbi systematis nervosi et sensuum:</i> (78—89)	abs.	247	235	205	206	228	223	208	191	215
	0/000	19,9	18,9	16,6	16,7	18,5	18,1	17,0	15,5	17,6
Vereringvoolu-organite haigused. <i>Morbi organorum circulationis:</i> (90—103)	abs.	145	116	168	182	217	200	190	188	204
	0/000	11,7	9,3	13,6	14,7	17,6	12,6	15,5	15,4	16,7
Hingamisorg. haigused. <i>Morbi organorum respirationis:</i> (104—114)	abs.	207	185	188	141	143	116	107	114	133
	0/000	16,6	14,8	15,2	11,4	11,6	9,4	8,7	9,3	10,9
Seedimiselund. haigused. <i>Morbi organorum digestionis:</i> (115—129)	abs.	117	92	116	122	133	116	102	89	91
	0/000	9,4	7,4	9,4	9,9	10,8	9,4	8,3	7,3	7,5
Mitteveenereilised kuse-suguorg. ja nende manuste haigused. <i>Morbi organorum uropoëticorum:</i> (130—139)	abs.	43	54	46	44	48	43	41	41	53
	0/000	3,5	4,4	3,7	3,6	3,9	3,5	3,3	3,3	4,3
Sünnituspuhune seisund. <i>Morbi graviditatis, partus et morbi puerperales:</i> (140—150)	abs.	4	15	10	11	6	10	4	10	6
	0/000	0,3	1,2	0,8	0,9	0,5	0,8	0,3	0,8	0,5
Naha ja naha aluskoe haig. <i>Morbi cutis et subcutis:</i> (151—153)	abs.	3	2	6	2	1	0	1	4	2
	0/000	0,2	0,2	0,5	0,2	0,1		0,1	0,3	0,2
Luu- ja liigesehaigused. <i>Morbi ossium et articulationum:</i> (154—156)	abs.	5	5	3	2	6	1	1	0	2
	0/000	0,4	0,4	0,2	0,2	0,5	0,1	0,1		0,2
Kehaehitusvead. <i>Anomaliae congenitae:</i> (157)	abs.	1	1	3	1	2	4	0	0	0
	0/000	0,1	0,1	0,2	0,1	0,2	0,3			

*) Klambrites esinevad arvud näitavad haiguste järjekorranumbreid uue nomenklatuuri järgi, mis kehtima hakkas alates 1930. a.

**) vähk, 1930. a. peale vähk ja teised kasvavad.

		Maakond linnata — Arr. sans ville									
		1927	1928	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935	
Vastsündinute haigused. <i>Morbi neonatorum</i> : (158—161)	abs. ‰	29 2,3	34 2,7	19 1,5	22 1,8	28 2,3	36 2,9	17 1,4	45 3,7	23 1,9	
Vanadus. <i>Senilitas</i> : (162)	abs. ‰	441 35,5	442 35,6	534 43,1	378 30,6	462 37,5	423 34,4	474 38,6	417 34,1	481 39,4	
Väliseil põhjusil tekkinud surmajuhud. <i>Mors violenta et accidentalis</i> : (163—198)	abs. ‰	74 6,0	72 5,8	81 6,5	82 6,6	78 6,3	88 7,2	71 5,8	83 6,8	67 5,5	
Raskesti määratavad surmapõhjust. <i>Causae mortis incertae</i> : (199—200)	abs. ‰	244 19,6	241 19,4	225 18,2	239 19,3	262 21,3	244 19,9	280 22,8	236 19,3	226 18,5	
Kokku Total		2229	2064	2259	1934	2042	1915	1935	1857	1934	

		Tartu linn — Ville de Tartu									
		1927	1928	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935	
Epidem., endem. ja nakkushaigused. <i>Morbi infectiosi et parasitarii</i> : (1—44) *	abs. ‰	216 40,1	167 30,6	249 45,0	175 31,2	171 30,1	184 32,0	191 32,8	158 26,8	170 28,5	
Organismi üld. haigused. Vähk ja teised kasvavad. <i>Cauler et alia neoplasmata</i> : (45—55)**	abs. ‰	119 22,1	121 22,2	115 20,8	108** 19,3	100 17,6	122 21,2	99 17,0	120 20,4	130 21,6	
Reumaatil., toitumuse, sisesekr. ja teised üld. haig. <i>Morbi rheumaticae, nutritionis, secretionis internae et alii morbi universales</i> : (56—69)	abs. ‰				4 0,7	15 2,6	13 2,3	5 0,9	3 0,5	1 1,0	
Vere- ja vereloome-elundite haigused. <i>Morbi sanguinis et organorum haematopoëticorum</i> : (70—74)	abs. ‰				5 0,9	6 1,1	2 0,3	8 1,4	7 1,2	1 1,0	
Kroonilised mürgistus. ja teised intoksikatsioonid. <i>Intoxicaciones chronicae et acutae</i> : (75—77)	abs. ‰					1 0,2	1 0,2	1 0,2	4 0,7	4 0,7	
Närvikava ja meeleorganite haigused. <i>Morbi systematis nervosi et sensuum</i> : (78—89)	abs. ‰	118 21,9	93 17,0	103 18,6	79 14,1	89 15,7	97 16,9	102 17,5	98 16,6	117 19,0	
Vereringvoolu-organite haigused. <i>Morbi organorum circulationis</i> : (90—103)	abs. ‰	131 24,3	101 18,5	133 24,0	158 28,2	176 30,0	153 26,6	122 21,0	144 24,5	190 32,0	
Hingamisorg. haigused. <i>Morbi organorum respirationis</i> : (104—114)	abs. ‰	104 19,3	93 17,0	115 20,8	93 16,6	95 17,6	94 16,4	71 12,2	55 9,3	9 15,0	
Seedimiselund. haigused. <i>Morbi organorum digestionis</i> : (115—129)	abs. ‰	39 7,2	20 3,7	44 8,0	41 7,3	44 7,8	53 9,2	45 7,7	40 6,8	4 7,0	

		Tartu linn — Ville de Tartu									
		1927	1928	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935	
Mitteveneerilised kuse-suguorg. ja nende manuste haigused. <i>Morbi organorum uropoëticorum</i> : (130—139)	abs. 0/1000	17 3,2	27 4,9	26 4,7	20 3,6	21 3,7	18 3,1	16 2,8	9 1,5	14 2,3	
Sünnituspuhune seisund. <i>Morbi graviditatis, partus et morbi puerperales</i> : (140—150)	abs. 0/1000	4 0,7	3 0,5	7 1,3	4 0,7	5 0,9	3 0,5	5 0,9	3 0,5	4 0,7	
Naha ja naha aluskoe haig. <i>Morbi cutis et subcutis</i> : (151—153)	abs. 0/1000	5 0,9	1 0,2	5 0,9	3 0,5	4 0,7	2 0,3	2 0,3	2 0,3	1 0,2	
Luu- ja liigesahaigused. <i>Morbi ossium et articulationum</i> : (154—156)	abs. 0/1000	5 0,9	1 0,2		1 0,2	4 0,7	4 0,7	1 0,2	1 0,2	0	
Kehaehitusvead. <i>Anomaliae congenitae</i> : (157)	abs. 0/1000	1 0,2	4 0,7	1 0,2			1 0,2	1 0,2	3 0,5	2 0,3	
Vastsündinute haigused. <i>Morbi neonatorum</i> : (158—161)	abs. 0/1000	23 4,3	17 3,1	9 1,6	11 2,0	17 3,0	16 2,8	13 2,2	12 2,0	17 2,9	
Vanadus. <i>Senilitas</i> : (162)	abs. 0/1000	98 18,2	96 17,6	79 14,5	43 7,7	63 11,1	39 6,8	59 10,1	63 10,7	50 8,4	
Väliseil põhjusil tekkinud surmajuhud. <i>Mors violenta et accidentalis</i> : (163—198)	abs. 0/1000	54 10,0	49 9,0	53 9,6	48 8,6	62 10,9	46 8,0	52 8,9	46 7,8	40 6,7	
Raskesti määratavad surmapõhjused. <i>Causae mortis incertae</i> : (199—200)	abs. 0/1000	38 7,1	34 6,2	45 8,1	10 1,8	19 3,3	10 1,7	6 1,0	7 1,2	14 2,3	
Kokku Total		972	827	984	803	892	858	799	775	913	

Tabelis märgitud surmapõhjused Tartumaa ja linna kohta ei ole omadusilt kaugeltki mitte samaväärsed; maal ei ole nõutav arsti poolt väljaantud surmatunnistus ja seepärast on maal ainult kuni 18,8% (üleriikl. 1935. a. kohta) surmapõhjusi arsti poolt kindlaks määratud, linnades seevastu kuni 93,3% (üleriikl. 1934. a. kohta). Kui arstide poolt kindlaksmääratud surmapõhjused tihti ekslikeks osutuvad, mis siis rääkida omaste ja muude isikute täheldatud surmapõhjuste kohta. Iseenesest ei ole meil Eestis surmapõhjuste registreerimine sugugi halvemal järjel kui paljudes Euroopa riikides.

Ülaltoodut arvestades võib ütelda, et Tartumaal (linnata), niisama kui teisteski Eesti maakondades, on surmapõhjuste registreerimine üsna puudulikul järjel ja tabelis toodud andmed on päris jämedajoonelised. Eeskätt torkab silma maakonna surmapõhjuste seas vanadus (30,6—43,1^{0/1000}) ja raskesti määratavad surmapõhjused (18,2—22,8^{0/1000}); Tartu linnas, kus arstid surma põhjuse kindlaks määravad, olid vastavad arvud hoopis vähemad (vastavalt 6,8—

18,2⁰/₀₀₀ ja 1,0—8,6⁰/₀₀₀). Muidugi mõjustab see tublisti üksikute surmapõhjuste arve, nimelt vähendab neid.

Kõige suurema suremuse annavad nii maal kui linnas epideemiased, endeemilised ja nakkushaigused, suurema osatähtsusega on mõlemal pool tuberkuloos. Maa arvud on linna omadest suuremad ja tõelikult võiksid nad ehk veelgi suuremad olla. Maal elavad nakkushaiged ei saa kaugeltki mitte selle hoole osaliseks nagu linnas elavad nakkushaiged (interneerimine haiglaise, paremad arstiabisamise võimalused, tervishoiuline propaganda epideemiaste puhul, paremad korteriolud jne.).

Järgmise rühma (organismi üldised haigused, uue nomenklatuuri nr. 45—77) arvud on linnas üle kahe korra suuremad kui maal. Siia rühma kuuluvad haigused ongi raskelt diagnoositavad (kasvajad, reumaat. haigused jne.) ja arvatavasti suurelt jaolt vanaduse nime alla märgitud. Närvikava ja meeleeelundite haigusi on surma põhjusena registreeritud maal rohkem kui linnas, vereringvooluelundite haigusi linnas rohkem. Hingamis- ja seede-elundite haigusi on märgitud ligikaudu ühepalju, samuti muid harvemini esinevaid haigusi.

Tartumaa oli 1919. a. jaotatud 16 tervishoiu-jaoskonnaks. Sel ajal korralikku arstiabiandmist siiski veel ei olnud, sest veel jaanuarikuul olid enamlaste väed Tartumaal ja pooled jaoskonnad olid arstita, sest palju arste oli sõjaväes. Veel 1920. a. tundus arstidest puudust ja 4 jaoskonnas täitsid jaoskonnaarsti ülesandeid arstiteaduse üliõpilased. Esimestel iseseisvusaastatel olid aga töötingimused eriti rasked: tuli võidelda tähnilise soetõve, verise kõhutõve ja muude nakkushaiguste vastu, arstid pidid peale muu töö ööpäeva jooksul kuni 3—4 väljasõitu tegema.

Et mõned jaoskonnad olid liiga suured (näit. Kodavere jsk. oli 1921. a. 13 900 elanikku), siis oli paratamatu uute jaoskondade asutamine. 1937. a. oli arstijaoskondade arv tõusnud 23-le. Enamikus jaoskondades kõikus elanikkude arv 4 000 ja 6 000 vahel.

Maavalitsus on võimaluse järgi parandanud jaoskonna-arstide elujärge, on ehitanud ja omandanud jsk.-arstele elumaju. Peale kindla palga saavad arstid kütteraha ning vähemaid summasid kantselei- ja muude kulude katteks.

Tabel 29. Arstijaoskonnad Tartumaal 1. jaanuariks 1937. a.
*Districts des médecins en arrond. de Tartu. — Ärztliche
 Distrikte im Kreise Tartu.*

1	2	Jaosk. maa-ala suurus km ² <i>Superficie du district en km²</i>	Elanikude arv <i>Nombre des habit.</i>	Jaosk. lähim ja kaugeim piiripunkt arsti asukohest km. — <i>Rayon. max. et minim. du district en km.</i>	Jaoskonnaarsti asukoht <i>Domicile du médecin</i>	Muu vabalt praktiseeriv tervishoiu-personaal
1. Tartu:	Haaslava, Luunja, Raadi, Ropka, Tammistu, Tähtvere, Vorbuse v. ja Laeva valla Kärevere osa	525	12235	5—25	Tartu	3 ämma- emandat— Haaslava, Ropka ja Luunja vallas; 3 õde Ropka vallas, 1 hoolekan- deõde Tartus 1 ämma- emand Saadjärve vallas
2. Voldi:	Elistvere v. ilma Välgi küлата, Saadjärve ja Sootaga vald	383	7416	4—18	Saad- järve v.	1 ämma- emand Saadjärve vallas
3. Maarja- Magda- leena	Elistvere valla Välgi küla, Kudina ja Saare vald	276,5		4—24	Kudina vald	
4. Pala- muse	Kaarepere, Kuremaa vald, Roela valla osa, mis asub lõuna pool Palamuse-Roela ja Vasseevere-Veia teed, Laiuse vallast Kivijärve küla ja asundus, Saksamaa, Aliküla, Teilma ja Kandeküla küla, Semuvere as. ja Kivijärve kool	266,5			Kuremaa vald	1 ämma- emand Kaarepere vallas 1 arst Kure- maa vallas

1	2	3	4	5	6	7
5. Kursi:	Härjanurme v., Laeva v. ilma Kärevere osata, Puurmani v.	379,5	4775	8—30	Puurmani vald	1 ämmaemand Puurmani vallas
6. Jõgeva:	Jõgeva v., Laiuse valla Lupe, Kasevere, Raaduvere, Altvälja, Sootaga küla, Kirikuvalla as., Vilina, Alavere, Lehtmetsa, Rava, Kasvandiku, Vanatänava, Mõisa ja Kiriku küla, Mõra as., Laiuse ja Mõisavälja kool, Vaimastvere v. ja Jõgeva alev			8—25	Jõgeva alev	2 arsti Jõgeva al. 2 ämmaemandat Jõgeval, 1 hambaarst Jõgeval, 1 hambatehnik Jõgeval
7. Laius-Tähkvere:	Laius-Tähkvere v. ja Laiuse vallast Kantküla, Litsemaa, Otiaru, Ristimetsa, Igavere, Palupera ja Kääravälja küla ja Kantküla kool.	257,2			Laius-Tähkvere vald	
8. Torma:	Roela vallast osa, mis asub põhja pool Palamuse-Roela ja Vassevere-Veia teed, ja Torma v.	169,8		8—20		
9. Avinurme:	Avinurme v.	248	4712	5—17	Avinurme vald	
10. Mustvee:	Kasepää ja Lohusuu vald, Ranna valla Omedu küla, Mustvee alev	71,7		3—14	Mustvee alev	2 arsti Mustvees, 1 arst Lohusuu vallas, 2 ämmaemandat—Lohusuu v. ja Mustvee alev
11. Pala:	Kokora, Pala, Ranna v. ilma Omedu külast, Kallaste alev	217,5	4665	6—16	Pala vald	1 arst Kallaste al.
12. Koosa:	Alatskivi, Kavastu v. ilma Varnja külast ja Vara v.	369,5	6022		Kavastu vald Koosa küla	1 arst Kavastu as.

1	2	3	4	5	6	7
13. Kolkja:	Kavastu valla Varnja küla, Peipsiääre v.	10,5	4341	0,5—7,5	Peipsiääre v.	1 ämmaemand Kavastu v. Varnja küla
14. Võnnu:	Kastre-Võnnu v. ilma Piirisaareta ja Peravallata, Mäksa v. ja Haaslava Sillaotsa kool	338	4918	2—25	Kastre-Võnnu v.	1 ämmaemand Kastre-Võnnu v.
15. Ahja:	Ahja v. ilma Pedaspää külast, Rasina ja Vastse-Kuuste v.	341	6296	6—14	Ahja v.	
16. Mehi-koorma:	Kastre-Võnnu vallast Piirisaar ja Peravalla osa, Ahja valla Pedaspää küla, Meeksi v.	146	3620	5—23	Meeksi v.	1 öde Piirisaarel
17. Kambja:	Kambja, Kodijärve, Vana-Kuuste ja Luke vald	301,5	5656	8—12	Kambja vald	
18. Veski:	Krüüdneri ja Vastse-Otepää vald, Võrumaalt Kõlleste ja Karilatsi vald ja Valgjärve vallast Krootuse ja Kooraste kooliringkond		6605	8—12	Krüüdneri vald Veski as.	
19. Rõngu:	Aakre, Hellenurme, Kirepi, Rõngu ja Valguta v.	295,5	6322	3—15	Rõngu v.	1 arst Rõngu vallas, 1 öde Rõngu vallas
20. Otepää:	Palupera, Pilkuse, Päidla, Pühajärve ja Vana-Otepää v.	308	6415	6—17	Otepää linn	1 ämmaemand Palupera vallas
21. Elva:	Aru, Meeri, Pangodi ja Uderna v.	166,5		2—17	Elva alev	1 arst Meeri vallas
22. Puhja:	Kavilda, Konguta ja Ulila vald	224	4838	4—16	Kavilda vald	
23. Rannu:	Rannu v.	170	2286		Rannu	

1937. a. 1. jaanuaril töötasid Tartumaal 13 ämmaemandat. Ämmaemandate arvu pole suurendada tahtnud, seepärast näitab nende arv langust.

1937. a. oli Tartumaal registreeritud 34 arsti, neist 23 jsk.-arsti (neist 1 ühtlasi Otepää linnaarst ja 1 Elva aleviarst), 8 va-

balt praktiseerivat arsti ja 4 mitmesugustel kohtadel teenivat arsti (Mustvee emade ja laste nõuandepunkt, Kavastu vanadekodu, Meeri lastekodu, Jõgeva aleviarst). Maa-arsti asukoht on Tartus.

Peale selle töötasid Tartumaal 3 hambaarsti, 5 õde, 1 masseerija.

Tervishoiuasutisi oli 1937. a. 4: Tartu Tiisikuse vastu Võitlemise Seltsi tiisikuse ravila Ropka vallas, Tartu üldhaigekassa, Ulila ambulatorium ja 2 emade ja laste nõuandekohta (Mustvees ja Otepääl).

Apteeke oli 28, neist 4 esimese järgu apteeki.

Nakkushaigustest on erilist muret tekitanud iga-aastane tüüfuse (*Typhus abdominalis* ja *Paratyphus*) esinemine, eriti Tartu linnas. Suuremate epideemiate esinemine on küll suudetud ära hoida sellega, et vähemad kolded on võimalikult peatselt kontrolli alla võetud. Tüüfus on enamasti esinenud üksikjuhtudena ja väikeste epideemiatena.

Tüüfuse levimine on toimunud kokkupuute (kontakti) teel, nakatatud piima, toiduainete ning vee ja batsillikandjate kaudu; ei tule alahinnata ka kärbeste tähtsust tüüfuse levitamisel.

Halvimaks aastaks tüüfuse suhtes oli 1933. a., mil Tartu linnas registreeriti 192 tüüfuse- ja 6 paratüüfusejuhtu ja Tartumaal 119 tüüfuse- ning 5 paratüüfusejuhtu. Samal aastal registreeriti üle riigi 689 tüüfuse- ja paratüüfusejuhtu.

Energilisema tüüfusevastase töö tõttu on suudetud 1936. aastaks tüüfusejuhtude arvu tunduvalt kahandada.

Tähniline tüüfus (*Typhus exanthematicus*) toodi Eestisse Venemaalt taganevate loodearmeelaste poolt. Tartumaal esines tähniline tüüfus 1919. ja 1920. a. peamiselt Jõgeva ümbruses, kuhu oli toodud loodearmeelasi metsatöödele. 1922. a. esines vähem arvuline tähnilise tüüfuse epideemia Kudina valla Pataste külas.

Energiliste abinõude tarvituselevõtuga suudeti tähniline tüüfus lokaliseerida, ja nii on see haigus Tartu linnast ja Tartumaalt niisama kui kogu Eestistki võrdlemisi kiiresti kadunud. Tartu linnas pole peale 1923. a. ja Tartumaal peale 1924. a. enam ühtegi tähnilise tüüfuse juhtu registreeritud. Tähnilise tüüfuse esinemist tuleb panna erakorraliste sõja-aegade ja võõra elemendi arvele. Eeldused tähnilise tüüfuse edasipüsimiseks või epideemiliseks levimiseks Eestis puuduvad, sest eesti rahva puhtus on selleks küllaldane, et vältida riidetäide — kui tähnilise tüüfuse levitajate — esinemist.

1920. ja 1921. a. registreeriti Tartumaal ka mõned korduva palaviku juhud. Ka see täide kaudu leviv nakkushaigus on sellest ajast peale täitsa kadunud.

1919. kuni 1922. a. registreeriti Tartumaal ja Tartu linnas hulk rõugehaigusejuhte. See on seletatav sellega, et Vene ajal,

Tabel 30. Tartumaal registreeritud nakkushaigused 1919.—1936.
Maladies infectieuses enregistrées en 1919—36. — Infektionskrankheiten 1919—36.

	Tartu linn — Ville de Tartu								
	1919	1920	1921	1922	1923	1924	1925	1926	1927
Kõhutüüfus — <i>Typhus abdominalis</i>	46	75	65	48	38	65	65	58	73
Paratüüfus — <i>Paratyphus</i>	2	1	5	5	8	7	14	18	18
Tähniline tüüfus — <i>Typh. exanth.</i>	61	85	3	12	6	—	—	—	—
Korduv palavik - <i>Typhus recurrens</i>	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Rõuged — <i>Variola</i>	11	18	12	2	—	—	—	—	—
Leetrid — <i>Morbilli</i>	274	50	312	151	449	10	4	42	765
Sarlakid — <i>Scarlatina</i>	263	143	63	24	39	61	84	399	379
Difteeria — <i>Diphtheria</i>	62	102	94	45	57	44	35	32	21
Verine kõhutõbi — <i>Dysenteria</i>	267	581	24	52	3	37	7	1	—
Pidalitõbi — <i>Lepra</i>	3	3	6	6	2	1	3	—	—
Ep. ajukelmepõletik	—	—	—	1	—	—	3	1	—
<i>Meningitis cerebrospin. epidemica</i>									
Silmamarjad — <i>Trachoma</i>	—	—	—	2	—	1	1	1	—
Soopalavik — <i>Malaria</i>	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Unitõbi — <i>Encephalitis lethargica</i>	—	—	—	—	10	—	—	—	—
Lapsevoodi-palavik <i>Febr. puerperal.</i>	—
Läkakõha — <i>Pertussis</i>	13
Siberi katk — <i>Anthrax</i>
Marutõbi — <i>Lyssa</i>
Kokku Total	989	1058	584	348	612	226	229	552	1256

	Tartu linn — Ville de Tartu								
	1928	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936
Kõhutüüfus — <i>Typhus abdominalis</i>	52	68	66	45	131	192	104	92	23
Paratüüfus — <i>Paratyphus</i>	13	37	45	8	18	6	40	36	25
Tähniline tüüfus — <i>Typh. exanth.</i>	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Korduv palavik - <i>Typhus recurrens</i>	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Rõuged — <i>Variola</i>	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Leetrid — <i>Morbilli</i>	10	45	955	6	1	3	805	345	2
Sarlakid — <i>Scarlatina</i>	210	258	141	85	61	130	150	118	167
Difteeria — <i>Diphtheria</i>	9	12	103	123	38	74	72	77	67
Verine kõhutõbi — <i>Dysenteria</i>	—	—	—	14	—	—	—	—	—
Pidalitõbi — <i>Lepra</i>	1	1	1	—	—	—	1	—	—
Ep. ajukelmepõletik	4	1	2	3	—	—	3	—	—
<i>Meningitis cerebrospin. epidemica</i>									
Silmamarjad — <i>Trachoma</i>	—	—	—	—	—	—	88	26	23
Soopalavik — <i>Malaria</i>	—	—	—	—	—	—	1	—	—
Unitõbi — <i>Encephalitis lethargica</i>	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Lapsevoodi-palavik <i>Febr. puerperal.</i>
Läkakõha — <i>Pertussis</i>
Siberi katk — <i>Anthrax</i>	—	—
Marutõbi — <i>Lyssa</i>	—	—
Kokku Total	299	522	1313	284	249	405	1264	694	307

Maakond Tartu linnata. *Arr. de Tartu sans ville.*

	Maakond Tartu linnata <i>Arr. de Tartu sans ville</i>								
	1919	1920	1921	1922	1923	1924	1925	1926	1927
Kõhutüüfus — <i>Typhus abdominalis</i>	39	49	81	44	61	91	55	40	34
Paratüüfus — <i>Paratyphus</i>	—	1	—	3	1	1	28	13	11
Tähniline tüüfus — <i>Typh. exanth.</i>	68	67	5	17	—	1	—	—	—
Korduv palavik - <i>Typhus recurrens</i>	—	10	1	—	—	—	—	—	—
Rõuged — <i>Variola</i>	51	25	3	5	—	—	—	—	—
Leetrid — <i>Morbilli</i>	78	313	220	485	245	36	4	65	808
Sarlakid — <i>Scarlatina</i>	343	320	64	38	34	19	12	203	553
Difteeria — <i>Diphtheria</i>	81	174	95	89	52	64	75	80	64
Verine kõhutõbi — <i>Dysenteria</i>	279	438	103	52	4	19	1	2	—
Pidalitõbi — <i>Lepra</i>	—	1	8	5	6	2	2	—	—
Ep ajukelmepõletik	2	—	—	2	1	1
<i>Meningitis cerebrospin. epidemica</i>									
Silmamarjad — <i>Trachoma</i>	5	47	73	44	74	87	88	73	57
Soopalavik — <i>Malaria</i>	1	—	—	1	—	—	—
Unitõbi — <i>Encephalitis lethargica</i>	1	—	3	—	—	—	..
Lapsevoodi-palavik <i>Febr. puerperal.</i>	8	7	1	—	4	3	..
Läkakõha — <i>Pertussis</i>	17	34	51	119	199	7	—	127	..
Siberi katk — <i>Anthrax</i>	—	1	1	—	1	2	—	—	—
Marutõbi — <i>Lyssa</i>	—	1	—	—	—	—	—	—	—
Kokku Total	961	1481	715	910	681	330	271	607	1528

	Maakond Tartu linnata <i>Arr. de Tartu sans ville</i>								
	1928	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936
Kõhutüüfus — <i>Typhus abdominalis</i>	39	38	51	12	29	119	89	70	20
Paratüüfus — <i>Paratyphus</i>	16	17	18	4	4	5	14	24	17
Tähniline tüüfus — <i>Typh. exanth.</i>	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Korduv palavik - <i>Typhus recurrens</i>	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Rõuged — <i>Variola</i>	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Leetrid — <i>Morbilli</i>	57	35	845	9	2	1	350	610	6
Sarlakid — <i>Scarlatina</i>	372	255	124	106	78	129	286	258	182
Difteeria — <i>Diphtheria</i>	63	43	60	91	55	31	64	99	63
Verine kõhutõbi — <i>Dysenteria</i>	—	—	—	—	—	—	3	—	—
Pidalitõbi — <i>Lepra</i>	—	3	—	2	—	—	—	—	1
Ep. ajukelmepõletik	6	5	7	1	3	7	1	1	6
<i>Meningitis cerebrospin. epidemica</i>									
Silmamarjad — <i>Trachoma</i>	61	36	25	25	14	21	114	47	42
Soopalavik — <i>Malaria</i>	—	—	—	—	—	..	—	—	—
Lapsevoodi-palavik <i>Febr. puerperal.</i>	—	1	—	—
Läkakõha — <i>Pertussis</i>
Siberi katk — <i>Anthrax</i>
Unitõbi — <i>Encephalitis lethargica</i>	—	—	—	—	—
Marutõbi — <i>Lyssa</i>	—	—	—	—	—
Kokku Total	614	432	1130	250	185	313	923	1136	337

MÄRKIDE SELETUS: — = juhtusid pole registreeritud.

.. = haigust pole sunduslikult registreeritud.

eriti maailmasõja lõpu aastail, jättis rõugepanek mitmeti soovida — paljud jäid rõugete vastu hoopis pookimata. Et leidus immuniseerimata inimesi, siis oli ka pind olemas rõugete levimiseks.

Rõugeohu tõttu võeti ette 1920. a. Võnnu ja Nõo jaoskonnas üldine rõugepanek, samuti võideldi muul viisil rõugete levimise vastu. 1922. a-st peale pole Tartumaal ega Tartu linnas ühtegi rõugehaiguse-juhtu enam registreeritud.

Eesti iseseisvuse algaastail jättis rõugepanek oma läbiviimise ja korralduse poolest mitmeti soovida. Mitmel pool olid rõugepanemis-kohustuslike laste nimekirjad puudulikud, paljud vanemad ei toonud lapsi üldse rõugepanemisele ja rõugelima osutus mõnel juhul alaväärtuslikuks. Näit. 1920. ja 1921. a. jäid 53,7 ja 49,6% kõigist poogetest tagajärjetuiks, hiljemini oli tagajärjeta pookeid enamasti alla 20%; alla 4. a. laste vaksineerimisel on viimasel ajal tagajärjega poogete arv kõikunud 96,5 ja 99,5% vahel.

Profülaktiline immuniseerimine rõugete vastu näitab, et meie rahva seas on üldine immuniseerimine mõne nakkushaiguse vastu täielikult läbiviidav ja seepärast ei tohiks erilisi raskusi tekitada laialisemat profülaktilist immuniseerimist ka mõne muu nakkushaiguse vastu kasutusele võtta (difteeria jt.).

Leetrid on esinenud suuremate epideemiatena nii Tartumaal kui ka Tartu linnas 1927., 1930., 1934. ja 1935. a. Kahel viimasel aastal esinenud leetrijuhud moodustavad ühe ainsa epideemia.

Sarlakid on esinenud kogu vaadeldaval ajavahemikul. Järsu-piirilisi suuri epideemiaid ei saa siin täheldada, sest ettevõetud vastuabinõud on takistanud kogu vastuvõtliku elemendi ühtaegset läbitaudistumist ja see toimub nii mitmel üksteisele järgneval aastal.

Iga-aastane registreeritud difteeria-juhtude arv näitab võrdlemisi väikesi kõikumisi. Difteeriavastane töö suudab küll ära hoida suuremate difteeriaepideemiate tekkimise, kuid ei ole suuteline haigustumist difteeriasse allapoole viima. Aktiivset immuniseerimist pole tänini nimetamisväärses ulatuses läbi viidud.

Suurem verise kõhutõve epideemia möllas Eesti alal 1895.—1896. a., nõudes ka Tartumaal palju ohvreid. Maailmasõja lõpul 1918. a. puhkes Eestis lahti kõhutõve suur epideemia. Tartus ja Tartumaal puhkes kõhutõve epideemia 1919. a. suve lõpul, levis enam-vähem üle kogu maakonna ja rauges novembrikuul. 1919. a. registreeriti maakonnas 279 ja Tartu linnas 267 juhtu. Järgmisel, 1920. a. võttis taud õige ähvardava ilme ja sundis tarvitusele võtma erakordseid abinõusid; sel aastal registreeriti maakonnas 438 ja Tartu linnas 581 juhtu.

Energiline võitlus kõhutõve vastu ja selgitustöö rahva seas andis tulemusi ja järgnevail aastail registreeritud kõhutõve-juhtude

arv oli juba märksa väiksem. 1927. a. oli Tartumaa ja Tartu linn vaba düsenteeriast. Kõhutõbi esines veel 1931. a. Tartu linnas, kus vanadekodus „Betaania's" ja selle lähemas ümbruses registreeriti 14 juhtu, ja 1934. a. registreeriti Tartumaal veel 3 juhtu. Mõelmal korral läks korda haigust otsekohe summutada.

Pidalitõve-juhte on registreeritud 1919.—1936. a. Tartumaal kokku 30 ja Tartu linnas 28. Pidalitõbi on nii Tartumaal kui ka Tartu linnas kadumas; 1926.—1936. a. vahemikus on uusi juhte registreeritud maal 6 ja linnas 4 juhtu.

Epideemilist ajukelmepõletikku on registreeritud mõned üksikud juhud aastas.

Silmamarjahaigust on 1934. aastani puudulikult registreeritud; sellega ongi seletatav, et Tartu linnas 1919.—33. a. oli registreeritud ainult 5 juhtu, ka maal pole kõiki uusi juhte registreeritud. 1934. a. pööras statistika keskbüroo arstide tähelepanu silmamarjahaiguse registreerimise vajalikkusele ja sellega ongi seletatavad 1934. a. suured arvud (Tartu linnas 88 ja maakonnas 114 juhtu); mingit järsku silmamarjahaiguse sagenemist ei ole olnud, küll jääb arstide arvates see haigus aasta-aastalt vähemaks.

Soopalavik, unitõbi, siberi katk ja marutõbi ei ole vaadeldaval ajal olulist osa etendanud, pole ke eeldusi nende suuremaks levimiseks. Lapsevoodi-palavikku on registreeritud ainult mõne aasta jooksul ja sedagi on vististi tehtud puudulikult. Tuulerõugeid, lastehalvatustõbe, läkakõha ja grippi pole enamikul aastatel registreeritud. Kolme viimast haigust peaks nende epidemioloogilise tähtsuse tõttu siiski korralikult registreeritama. Suremus läkakõhasse esimestel eluaastatel on küllaltki kõrge ja läkakõha kui nakkushaigus pole sugugi vähema tähtsusega kui korralikult registreeritud leetrihaigus. Samuti on lugu gripiga. Senikaua kui läkakõha ja grippi korralikult ei registreerita, on nende haiguste vastu võitlemine vaid pimedas kobamine. Mis puutub lastehalvatustõppe, siis seda on senini tõeliselt esinenud vähe, aga et see haigus Lääne-Euroopa maades üha suuremat levimist näitab, siis peaks ka Eestis valvel oldama. 1935. a. näit. registreeriti lastehalvatustõve-juhte: Rootsisis 1036, Saksamaal 2080, Inglismaal 700, Prantsusmaal 502, Taanis 398 (1934. a. 4711), Soomes 191 (1934. a. 438).

Et tuberkuloosi alal töötav eripersonaal on väike, siis ei ole tuberkuloosi statistika praeguse ajani kuigi täielik. 1923.—36. a. on Tartumaal iga aasta registreeritud keskmiselt 266 uut tuberkuloosijuhtu, aga on kindel, et palju tuberkuloosihaigeid üldse registreerimata jäävad. Dr. E. Lasberg'i andmeil oli tuberkuloosi surnute seas Tartu maakonnas 1921.—28. a. 2348 seesugust, kes üldse tuberkuloosihaigena registreeritud ei olnud, Tartu linnas oli samal ajavahemikul seesuguseid 663.

Tabel 31.

Tartumaal registreeritud tuberkuloos.

Cas de tuberculose. — Tuberkulose.

	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936
Tartumaa <i>Arrondiss.</i>	273	428	285	283	293	182	232	230	203	257	276	277	253	247
Tartu linn <i>Ville de Tartu</i>	134	81	53	65	54	25	83	74	50	89	97	130	115	94
Maakond <i>Arr. sans ville</i>	139	347	232	218	239	157	139	156	153	168	179	147	138	153

Tuberkuloosihaigete registreerimata jätmine oleneb suurel määral sellest, et paljud algava või kergekujulise tuberkuloosiga isikud (sageli ka rasked tuberkuloosihaiged) üldse ei pöördu arsti poole. Ka arstid jätavad osa tuberkuloosihaiged registreerimata, sest et eriti jaoskonna-arstel puuduvad kindlamad tuberkuloosi diagnoosimise vahendid. Et saada kõiki tuberkuloosihaigedid kontrolli alla, tuleb täiendada visiteerivate ödede võrku, kes kohapeal uusi juhtusid üles otsiksid. Sel alal on senini kahtlemata üsna palju ära teinud Tartus töötav Tartu maa ja linna tiisikuse nõuandla, kuid teha jääb veel enam.

Vaadeldaval ajavahemikul registreeriti maakonnas 46 (1924. a.) kuni 238 (1930. a.) gonorröajuhtu aastas ja 9 (1924. a.) kuni 102 (1929. a.) süüfilisejuhtu. Nii gonorröa kui süüfilise esinemine tõusis maakonnas kuni 1929. ja 1930. aastani; sellest peale võib väikest tagasiminekut märgata. Tartu linnas registreeriti aastas 245 (1926. a.) kuni 497 (1928. a.) uut gonorröajuhtu. Süüfilis näitab aga Tartu linnas viimaseil aastail tagasiminekut; 1930. a. registreeriti 195 uut süüfilisejuhtu, hiljemini alla saja juhu aastas. Pehmet šankrit on registreeritud ainult üksikud juhud ja viimaseil aastail on see haigus kadumas.

Suguhaiguste-arstide arvates on süüfilis kaheldamata langemas ja registreeritavad uued juhud on enamasti hilisemasse staadiumi kuuluvad, värsket süüfilist esinevat harva; nende arvates püsib gonorröa ühtlasel tasemel ja pehme šanker olevat muutunud haruldiseks.

Tabel 32.

Tartumaa registreeritud suguhaigused.
*Cas des maladies vénériennes déclarées. — Venerische
 Krankheiten.*

Aasta <i>Année</i>	Tartumaa <i>Arrondiss.</i>				Tartu linn <i>Ville de Tartu</i>				Maakond <i>Arr. sans ville</i>			
	Gonorrhoea	Lues	Ulcus molle	Kokku <i>Total</i>	Gonorrhoea	Lues	Ulcus molle	Kokku <i>Total</i>	Gonorrhoea	Lues	Ulcus molle	Kokku <i>Total</i>
1923	453	119	6	578	405	106	5	516	48	13	1	62
1924	441	107	6	554	395	98	6	499	46	9	—	55
1925	428	129	7	564	350	96	5	451	78	33	2	113
1926	353	121	5	479	245	82	3	330	108	39	2	149
1927	484	134	8	626	373	96	3	472	111	38	5	154
1928	706	232	5	943	497	140	1	638	209	92	4	305
1929	722	219	2	943	488	117	1	606	234	102	1	337
1930	724	280	5	1009	486	195	3	684	238	85	2	325
1931	671	124	2	797	483	85	—	568	188	39	2	229
1932	613	74	1	688	424	29	—	453	189	45	1	235
1933	651	86	1	738	464	40	1	505	187	46	—	233
1934	712	57	—	769	486	40	—	526	226	17	—	243
1935	735	500	213	22	—	235

Tabel 33.

Koduloomade arv Tartumaal (kirjand. nr. 6.).

Effectif du betail. — Zahl der Haustiere.

Loomaliik	1927	1928	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935
Hobuseid <i>Espèce chevaline</i>	32600	32480	30717	30090	30920	31630	31800	31770	33330
Veiseid <i>Espèce bovine</i>	96310	97120	95391	99280	105490	109110	106260	106700	116320
Sigu <i>Espèce porcine</i>	67160	62920	56345	55270	59130	54380	49490	50490	52820
Lambaid <i>Espèce ovine</i>	87840	87070	80848	81890	84590	87510	91070	92030	101360
Sulgloomi <i>Volaille</i>	118100	122480	143334	147820	156100	168150	168780	166520	170630
Mesilastepesid <i>Essaims d'abeilles</i>	6073	6850	7473	7830	8340	8640	8640	8810	8900

Taudijuhte registreeriti 1927.—31. a. järgmiselt (kirjand. nr. 11, 14, 15) (on toodud ainult tähtsamad loomataudid):

Tabel 34.

Taudijuhud Tartumaal.

Cas d'épizooties. — Tier-Krankheiten.

	1927	1928	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936
Põrnataud — <i>Anthrax</i>	4	7	9	1	3	—	—	1	2	—
Sigade kopsitaud — <i>Septicaem.</i> <i>haemorrh. porcell.</i>	2	22	—	—	—
Marutaud — <i>Lyssa</i>	29	51	87	13	2	8	10	78	9	4
Sigade punataud — <i>Erysip. suis</i>	88	73	105	242	345	389	568	1241	971	1015
Kärnataud — <i>Scabies</i>	13	21	28	14	16	25	15	7	—	—
Pügaja sammaspool — <i>Herpes</i> Nõlg — <i>Adenitis equorum</i> . . .	107	61	5	26	13	377	284	27	43	74
<i>tonsurans</i>	58	55	2	29	12	8	10	57	5	6
Hobuste influentsa <i>Infl. equorum</i>	1	1	—	9	—	1	—	—	—	—
Veiste pahaloomuline peataud — <i>Coryza gangren. bovim</i>	31	29	29	31	26	18	37	52	45	55
Ilmne tiisikus — <i>Tuberc. ouverte</i>	171	190	181	255	112	67	63	77	101	93

	1927	1928	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936
Kinnine tiisik. — <i>Tuberc. fermée</i>	491	2107	1376	929	807	925
Kangestus — <i>Tetanus</i>	10	5	17	19	12	20	29	21	18	29
Nakkuv nurisünnitus — <i>Abortus enzoot.</i>	3	8	8	45	4	56	124	226	198	102
Kiirikseentõbi — <i>Actinomycois</i>	4	3	7	7	4	10	5	—	—	1
Rõuged — <i>Variolae</i>	5	3	1	5	16	5	45	19	4	36
Põrsaste nakkuv maksapõletik <i>Hepatitis enzoot. porcellor.</i>	25	35	45	116	155	181	224			
Veiste punahaigus — <i>Piroplasma mosis bovim</i>	28	34	26	19	12	30	66	88	113	231
Lindude difteeria — <i>Diphtheria avium</i>	—	2	6	6	2	—	—	1	—	—
Hobuste kärnataud - <i>Dermatoph.</i>	—	5	13	2	2
Lubikärn — <i>Favus</i>	—	9	58	—	10	1
Koerte katk — <i>Febris catarrh. inf. et nervosa</i>	—	94	10	2	1	66	11	2	72	105
Sügelised — <i>Sarcoptes</i>	1	19	1	4					
Paratüüfus — <i>Paratyphus</i>	32	21	34	83	2	..	1	—	—

Põrnataudi esineb Tartumaal võrdlemisi vähe — (Harju-, Lääne- ja Saaremaal on üksikud põrnataudipesad olemas; Tartumaal oli 1922. a. üks väike pesa Puurmanis, paari aasta eest Luunjas, Kabinas ja Raadil väikesed pesad; ometi tuleb sellegi suhtes ettevaatlik olla ja püüda seda taudi lõplikult kaotada. Tatitaud on kogu Eestist kadunud, samuti sigade kopsutaud. Marutaudi esineb Tartumaal igal aastal ja igal aastal tuleb terve rida marutaudikahtlaste loomade (koerte) puretud isikuid Pasteur'i jaamas (Tartus) immuniseerida. Siin näib, et tarvitusele võetud abinõud marutaudi vastu ei ole küllaldased taudi kaotamiseks, kuigi määrus marutaudi vastu võitlemiseks on kaunis radikaalne. Mispärast see aga olulisi tulemusi ei anna, võiks oleneda kahest põhjusest: koerte arv on nii linnas kui maal väga suur ja marutaudikahtlaseks kuulutatud piirkondades ei täida osa elanikest ettenähtud korraldusi ja paljudel koertel on ikkagi võimalus vabalt ringi liikuda. Määruse läbiviimisel on vaja suuremat kontrolli ja järjekindlust.

Sigade punataudi esineb kõikides Eesti maakondades kaunis rohkesti. Kärnataudi ja pügajat sammaspoolt esineb võrdlemisi vähe. Nõlg näitab viimaseil aastail igal pool langust. Hobuste influentsa ja veiste pahaloomuline peataud olulist tähtsust ei oma.

Tähelepanu väärib veiste tuberkuloos. Keskmiselt tuleks iga 1 000 veise kohta 6,9—23,7 ilmse ja kinnise tuberkuloosi juhtu.

Arvatavasti on see arv veelgi suurem, sest registreeritud juhtude arv on kindlasti väiksem tõelisest. Et veiste tuberkuloos ka inimestele nakkav on, siis moodustab see küllalt suure hädaohu ka inimestele. Viimaseil aastail on küll veiste tuberkuliniseerimine jõudsasti edenenud (soovitavale kõrgusele ta siiski pole jõudnud) ja paljud arenenud karjapidajad on ainelisest seisukohast lähtudes püüdnud vabaneda tuberkuloosihaikeist veistest. Karjade kiirem ning põhjalik puhastamine tiisikusehaikeist veistest võib toimuda siis, kui lubatakse müüa 1. järgu piimana ainult täiesti tiisikusevabalt karjalt saadud piima. Siis võib tootleja oma piima eest ka pisut kõrgemat hinda saada. Ka nn. kohustuslepingud võivad anda soovitud tulemusi siis, kui karjapidaja saab oma kulude ja kahjude eest majanduslikku vastutasu. Kohustusleping, mis vastava vormulari järgi sõlmitakse karjapidaja ja loomaarsti vahel, taotleb täieulatuselist veistetiiisikuse tõrjet ja tiisikusevaba noorkarja üleskasvatamist. Lepingus on terve rida punkte tuberkuliniseerimise, haigete loomade eraldamise ja lüpsmise ning piimaga käitumise kohta.

Muudest loomataudidest oleks mainida veel nakkuvat nuri-sünnitust, mida tõeliselt märksa rohkem peaks olema, sest registreeritud on ainult need juhud, kus abort on olnud. Senini ei ole selle vastu suuremat ära tehtud, kuid põhjalikumate uurimiste tulemusena (Laja, Schlossmann) on siiski jõutud selleni, et Abortus Bangi vastu võitlemiseks on välja antud vastavad määrused (R. T. 53 — 1932), mis hiljemini asendati uue määrusega (R. T. 33 — 1934 ja 1936. lk. 507); selle viimase määruse muutmise määruse alusel toimubki praegu brutselloosi tõrje. Loomaarstide ringkonnad loodavad peatselt karjasid täielikult vabastada brutselloosist.

Üldiselt on loomaarstlik abiandmine üsna heal järjel, loomaarstijaoskondade võrk on võrdlemisi tihe, ainult 2 jaoskonda on liiga suured (Kastre-Võnnu ja Jõgeva). Jaoskonna-artistide elamisvõimalused on üldiselt rahuldavad, nad saavad Põllutöoministri-riiumilt 110 kr. kindlat palka kuus (1933. a.), peale selle Tartu maavalitsuselt korteri, kütte, valgustusrahasid ja veel mõned vähemad summad. Peale selle saavad nad abiandmise eest lisateenistust kindlaksmääravate (võrdlemisi madalate) takside alusel. Nende kohuseks on loomataudide vastu võitlemine, loomaarstlik abiandmine odavate taksidega, nad valvavad piimatalituste tegevuse üle, vaatavad järele loomatoorsaaduste ümbertöötamistööstusi, vedu jne. Mustvee, Elva, Otepää ja Jõgeva jsk. loomaarstidele kuulub veel liha järelevaatatus ja tapakohtade järelevalve.

Loomaravilaid on 3: Elvas, Otepääl (asut. Loomatervishoiu osakonna poolt) ja Palal (asut. Tartu Maavalitsuse poolt), peale selle kasutavad Tartu ümbruskonna loomapidajad üsna rohkesti ülikooli loomakliinikute abi.

Tartu linnatapamaja tegevus (kirjand. nr. 27).

Veiseid on tapamajas tapetud aastas 6 099 (1920. a.) kuni 10 694 (1932. a.) ja tapetult järelevaatusesele toodud 404 (1926.) kuni 1 536 (1920. a.); vasikaid — tapetud 5 280 (1920. a.) kuni 17 138 (1928.) ja järelv. tood. 2 569 (1924.) kuni 10 673 (1935. a.); lambaid ja kitsi on tapetud 3 149 (1921. a.) kuni 9 683 (1928. a.) ja järelv. toodud 2 451 (1932. a.) kuni 6 896 (1920. a.); sigu on tapamajas tapetud 487 (1920. a.) kuni 1 833 (1931. a.) ja tapetult järelevaatusesele toodud 10 395 (1928. a.) kuni 15 576 (1931. a.); hobuseid on tapetud 1 (1934. a.) kuni 54 (1920. a.) ja järelevaat. toodud ainult mõnel üksikul aastal, kõige enam 1920. a., nimelt 60; sinke on järelevaatusesele toodud 1920. a. 6 597 tükki, kuid järgnevatel aastatel on nende arv kõikunud ainult mõnesaja ümber.

Linnatapamajas on igal aastal konfiskeeritud ja hävitatud 29 910 (1935. a.) kuni 40 070 kg (1923. a.) haiglast liha ja steriliseeritud kuni 3 304,9 kg (1922. a.). Konfiskeerimise peapõhjuseks on nakkushaigused, invasioonihaigused ja muud põhjused. Nakkushaigustest on esinenud kõige sagedamini tuberkuloos, parasitaarsetest haigustest maksakaantõbi ($\frac{3}{4}$ kõigist tapetud veistest ja lammasdest), ehhinokokk jne. Linnatapamajas asub ka piimakontrollilaboratoorium, milles aastas tehakse üle 1 000 piima-, või- ja kooreanalüüsi.

Linna looma-arsti ülesandeks on lihapoodide ja -keldrite, vorstitehaste ja -äride, piimatööstuste ja -äride, liha- ja piimaturu, sissesõidu-hoovide, nahaladude ja -vabrikute järelevaatus. Peale selle teostab ta loomatervishoiulist kontrolli kõigil Tartus peetavatel hobuste- ja veistelaatadel.

Elva alev ja suvituskoht.

Bourg et station de villégiature de Elva. — Flecken und Sommerfrische Elwa.

Elva alev asetseb Tartumaa edelaosas. Enne Tapa—Tartu—Valga laiarööpmelise raudtee ehitamist (aastat 57 tagasi) ei olnud praeguse alevi kohal muud kui Uderna postijaam ja Kraavi ning Moonuse talu hooned. 1923. a. oli alevik juba niivõrd jõudsasti kasvanud, et talle anti 5. XI 1923. a. alevi õigused ja eraldati Uderna, Konguta ja Meeri valla maadest 506,82 ha maad.

Et Elva oma asukoha ja looduslike omaduste poolest (ilus männimets kuival liivasel pinnal, järved) omas mitmesuguseid soodsaid eeldusi, siis hakati sinna võrdlemisi varakult suvilaid ehitama ja Vabariigi Valitsuse otsusega 21. IV 1926. a. (vt. RT 1926., 40, 456) võeti suured alad alevi administratiiv-piirest suvituskohana tervishoiulise kaitse alla, ainult alevi keskosad kuuluvad nn. tööstusrajooni alla.

Elva alev asetseb Tartust raudteed pidi 25,3 km, maanteed pidi 26,7 km kaugusel. Raudteeühendus Tartuga on üsna sage ja mitmeti soodustatud (kuupiletid jne.). Alev asub liivasel pinnal. Elva jõgi on väljaspool alevi administratiivpiire. Alevi lõunaosas asetseb Väike- ehk Arbi järv ja sellest loodes Suur- ehk Verevi järv. Mõlemas on võimalik supelda. Elva tänavastik, mille kogupikkus ulatub 20 km-ni, on täiesti ebakorrapärane. Käidavamad tänavad on asfaltkattega, muud tänavad aga munakivi- või kruussillutisega või hoopis sillutamata.

Pinnavete ärajuhtimiseks on tänavate ääres kohati lahtised kraavid. Tähtsamaid tänavaid valgustatakse elektriga.

Elumaju oli Elvas 1922. a. 232 269 korteriga; 1934. a. aga oli Elvas juba 341 elumaja 554 korteriga. Nii on elumajade arv 12. a. jooksul suurenenud 109 võrra ehk 47,0% ja korterite arv 285 võrra ehk 106,0%. Elumajad on enamasti ühekordsed puumajad, tihti katusekordadega.

Elanikke oli Elvas rahvaloenduste andmeil 1922. a. 1 262 (593 meest ja 669 naist) ja 1934. a. 1 746 (789 meest ja 957 naist), seega juurdekasv 484 isikut ehk 38,3%. Suvitajaid on Elvas olnud viimaseil aastail ligi 1 500 isikut igal suvel.

Peale pikema-ajaliste suvitajate käib Elvas veel palju ühe- ja kahepäeva-suvitajaid, keda ei registreerita. Ühepäevasuvitajateks on eeskätt Tartu kaupmehed ja äriteenijad, kes ainult laupäeval saavad sõita oma Elvas suvitava perekonna juurde.

Elva oma pehme metsakliimaga on arstide poolt soovitatud ja väga kohane tervise parandamiseks nõrga tervisega ning kosumist vajavaile isikuile (nende seas kerged tuberkuloosihaiged, haigusist paranejad jne.).

Tervishoiuliselt on alevil linna õigused. Kortereid, kus elavad kahtlased haiged, eriti kõik nakkushaiged, nende seas ka tiisikusepõdejad, desinfitseeritakse alevi tervishoiuarsti korraldusel alevi desinfektori poolt. Suuremad pansioonid alluvad arstlikule järelevalvele. Alevi tervishoiukomisjonile on ülesandeks tehtud suvikortereid igal kevadel enne nende üürimist ülevaadata.

Väljakäigukohad on iga elumaja juures olemas, kas majaga ühes või elumajast eraldi, õues. Avalikke väljakäigukohti on alevis ainult 2 ja raudteejaamas asub kolmas. Mustuse veab välja eraettevõtja kas majaomaniku või naabri aiamaale. Saunu on Elvas 8, kõik erasaunad, mida saavad kasutada tasu eest ka võõrad. Pealeselle töötab siin vannasutis 5 numbritoaga, kus saab ka ekstraktivanne; et see asutis töötab aga ilma arstlike nõuanneteta, siis on tal rohkem üldhügieeniline tähtsus. Suvel pakuvad suplemis- ja pesemisvõimalusi Verevi ja Arbi järv ning Elva jõgi. Verevi järve (Suur-) vesi on Arbi (Väikse-) järve ja Elva jõe veest 1—2° võrra soojem, kuna siin puuduvad külma veega allikad. Suvel on järvevee keskmine soojus 16—17° C, kesksuvistel kuumematel aegadel tõuseb see kuni 22°-ni ja rohkem. Seepärast võivad siin supelda ka nõrga tervisega isikud. Verevijärve kaldale on ehitatud ujula (kabiinide ja einelauaga) ning ujula ja järve vahele on loodud liivarand. Ujulapoolne järveäär on kohaldatud nii suplemiseks kui ka veesportlisiks otstarbeiks (hüppetorn, ujumisbassein). Supelkoht on loodud ka Arbi järve kaldale.

Joogivee võtavad Elva elanikud võrdlemisi madalatest pump- ja raketega kaevudest. Avalikke kaeve on ainult üks, mis asetseb alevivalitsuse juures. Elva alevi vetest on uuritud 29.—31. VII 1933. a. 30. Uuritud vete sanitaarhinnang kujunes järgmiselt: vesi oli hea kahes, kahtlane 15-s ja halb 13-s veevõtmiskohas.

Suuremad tööstused alevis puuduvad. Väiksematest tööstustest oleksid mainitavad: piimatööstus (moodne, elektrijõul töötav), kudumisäri, värvikoda, tsemenditööstus, nahaparkimis-tööstus, mõned vorstitööstused, limonaaditehas, trükikoda j. t., eriti rohkesti aga juuksetööstusi. Kauplusi ja ärisid on Elvas üle 20. Toiduaineid müüakse ka turul, mis on ühtlasi laadaplatsiks. Turgu peetakse suvel igal äripäeval, talvel kolm korda nädalas: igal esmaspäeval, kesknädalal ja reedel. Turul kauplemine on normeeri-

tud määrustega. Toiduainete müügi ja valmistamise järelevalvet toimetab peamiselt aleviarst koos politsei, loomaarsti ja kolmest alevivolikogu liikmest koosneva tervishoiukomisjoniga. Restorane on 3.

Tervishoiuliselt on Elval tema administratiivpiires alates 1. VI 1931. a. samad õigused ja kohustused kui linnaomavalitsustel (RT 1931, 46, 620). Tervishoiuala tegelikuks korraldajaks on aleviarst ja tervishoiukomisjon. Peale aleviarsti praktiseerivad alaliselt Elvas veel 3 arsti. Muust tervishoiulisest personaalist töötavad siin 2 hambaarsti, 1 ämmaemand ja 1 loomaarst. Elvas pudub haigla, ainult jaoskonna tervishoiuarsti majas on olemas mõne voodiga ambulantsiruumid.

Muudest asutistest tuleks mainida luteri usu kirikut, raudteejaama, postkontorit, kõrgemat algkooli, tuletõrje seltsimaja. Alevi edelaosas asetseb ajakohane spordiväljak. Meelelahutusvõimalusist tuleb arvesse talvine suusaspord, suvel sportlikud mängud, suplus, paadisõit, matkad toredasse ümbrusse jne.

Kui kõike eeltoodut arvesse võtta, moodustab Elva tähtsa tulundusliku ja vaimse keskkoha Edela-Tartumaal. Suvituskohana ületab ta kõiki teisi Tartumaal asuvaid suvituskohti ja seepärast tuleb igati püüda teda välja arendada korralikuks suvitus-ravitsuskohaks. Selleks on vaja säilitada eeskätt maapinna puhtust, hoida teda edaspidise reostamise eest. Seda võimaldaks korralik reovetkanalisatsioon, mustuse-aukude betoneerimine, mustuse väljaveo korraldus; samuti tuleb hoolitseda tervishoiunõuetele vastava joogivee hankimise eest. Tänavate asfalteerimist tuleb jätkata, korteriolusid võimaluse järgi parandada jne. Ravimiskohaks oleks Elvale tarvilik üks korralik sanatoorium.

Jõgeva alev.

Bourg de Jõgeva. — Flecken Jõgeva.

Jõgeva alev asetseb Tartumaa loodeosas 54 km Tartust; ta on tähtsaks P.-Tartumaa ja Kirde-Viljandimaa liiklemiskeskuseks. Alev on tekkinud ühenduses laiarööpmelise raudtee ehitamisega Jõgeva raudteejaama lähedusse. Enne käesoleva sajandi algust oli siin vaid paar hoonet (hobustepostijaam, kõrts ja 1 kauplus). 1919. a. oli ta juba nii suureks kasvanud, et talle anti alevi õigused.

Alev võtab enda alla 56,460-ha-lise maa-ala, millest riigimaad 24,474 ha, eramaad 31,986 ha. Maa-ala on jagatud kruntidesse, kokku on 135 krunti, millede suurus kõigub 0,37 ja 0,74 ha vahel. Maa-alast on ehitiste all 13 ha, aedade all 36,460 ha, tänavate all 5 ha, platside ja puiestikkude all 2 ha.

Tänavate üldpikkus on 5 km, sellest killustiku ja munakividega sillutatud 3 km, ja nimelt Suur, Jõe, Jaama ja Vene tänav, sillutamata 2 km. Tänavate laius on 10—12 m, kõnniteed on olemas ainult Suure tänava ääres. Pinnavete äravoolamiseks on enamasti lahtised kraavid mõlemal tänavaäärel, ainult Suurel tänaval on maa-alust torustikku 100 m ulatuses. Reovete-kanalisatsiooni pole.

Tänavad on valgustatud pimedatel öödel pimedat tulekust alates kuni kella 24-ni elektrilampidega. Valgustuspunkte on 75.

1922. a. oli Jõgeval 117 elumaja 252 korteriga, neist 108 ühe-, 8 kahekordset ja 1 kolmekordne, 1934. a. oli 174 elumaja 401 korteriga. Sellega on elumajade arv 12 a. jooksul suurenenud 57 võrra ehk 48,7% ja korterite arv 148 võrra ehk 58,7%. Ehitustegevus on reguleeritud sellekohase määrusega 25. IX 30. a. (RT 1930, 90, 945). See ehitismäärustik on õige üksikasjaline (teistel Tartumaa alevitel puudub üldse ehitismäärustik) ja sisaldab õige mitmeid punkte, mis tähtsad tervishoiulisest seisukohast, nagu: mustuse, sõnniku ja reovee-aukude, klosettide kohta jne.; ka eluruumide minimaalkõrgus on ette nähtud (lähemalt vt. vastav määrus).

Elanikkude arv on Jõgeval 1922. a. kuni senini pidevalt kasvanud, nii oli elanikke 28. XII 1922. a. 910 (419 meest ja 491 naist), 1. III 1934. a. 1 144 (546 meest ja 598 naist), seega juurdekasv 12 a. jooksul 234 isikut ehk 25,7%.

Väljakäigukohad on iga elumaja juures, suuremalt osalt elumajaga ühise katuse all. Suurematel majadel on mitu kuiva, kütmata klosetti, enamasti aga on väljakäigukoht kogu maja elanikkude tarvis. Mustust väljakäigukohtadest ei tohi aedadesse laotada (RT 1924, 107, 623). Avalikke väljakäigukohti on 3. Prügi kogutakse kindla kaanega prügikastidesse ja veetakse välja. Jätiseid ja solki ei tohi kraavi ega tänavale visata. Alevis on 30 erasauna ja 1 makkuline avalik saun. Viimane on betoonehitis ja teda võib tervishoiuliselt rahuldavaks pidada. Supluseks kasustatakse Pedja jõge.

Joogivee võtavad Jõgeva elanikud umbes 100 erakaevust. Neist on raketega kaevusid umbes $\frac{1}{4}$, pumpkaeve 80 ja puurkaeve 4. Jõgeva kaevuvetest on uuritud 9.—11. VIII 1933. a. 24, milledest oli hea 6, kahtlasi 13 ja halbu 5.

Tööstusi on alevis üldse umbes 10 ümber. Kauplusi ja ärisid 35, neist toiduainetekauplusi 9. Toiduainetekaupluste järelevalvet teostab tervishoiukomisjon, mille koosseisu kuulub ka aleviarst.

Turupäevi on nädalas kaks. Turukord on ettenähtud RT 161, 162, 1920. a.

Liha järelevaatus on korraldatud vastava määrusega (RT 60, 1928. a.), vorsti- ja konservitööstuste kohta kehtib ka vastav määrus (RT 95, 1923. a.). Alevis on 2 söögimaja, 2 restorani, 1 kohvik ja 2 öömaja.

Tervishoiulisest personaalist töötavad alevis 2 arsti, 1 hambaarst, 1 ämmaemand, 1 loomaarst. Haiglaid praegu alevis ei ole. Apteeki on alevis 1, rohukauplusi 1.

Muudest asutistest oleksid mainida postkontor, raudteejaam, ühispank, 6-kl. algkool ja rahvamaja.

Kallaste alev.

Bourg de Kallaste. — Flecken Kallaste.

Kallaste alev asetseb kõrgel (kuni 9 m) pankrannikul Peipsi järve ääres. Ta oli kuni 1921. a. harilik kaluriküla ja tema maa-ala kuulus osalt Alatskivi, osalt Kokora valla piiresse. 1916.—17. a. Peipsiääre valla asutamisega kuulus ka Kallaste küla sinna, aga et tal orgaanilist ühtlust polnud teiste peipsiäärsete küladega, siis astuti samme Kallaste küla iseseisvaks administratiivseks ühikuks muutmiseks. 1. I 1921. a. peale loetakse Kallastet aleviks. Vaatamata aleviomavalitsuse saamisele on Kallaste jäänud ikkagi kalurikülaks ja ei erine oluliselt teistest peipsiäärsetest küladest (Varnja, Kolkja küla jne.).

Alev võtab enda alla 132,89-ha-lise maa-ala. Maa on alevile üle antud 1927. a. seaduse põhjal; eramaad on 0,12 ha. Hoonete all on umbes 9 ha, niisama palju ka tänavate all. Karjamaad on umbes 33 ha, ülejäänud maad kasutatakse põlluna. Kõlbmata maad on umbes 3 ha. Tänavate üldpikkus on 3,460 km, tänavad on eranditult kivisillutiseta, seetõttu suvel tolmused, vihmastel aegadel aga porised. Tänavate ääres puuduvad kõnniteed ja sellistena kasutatakse sõiduteed. Tänavatel puudub valgustus.

Kallastel oli 1922. a. rahvaloenduse andmeil 254 elumaja 322 korteriga ja 1934. a. 271 elumaja 347 korteriga, neist puumaju 238 (1922. a. 228), kivimaju 23 (17) ja segaehitisi 10 (7). Majadest oli ühekordseid 249, poolteise- ja kahekordseid 21 ja 1 kahe- ja poolekordne. Korteritest oli ühetoalisi 98 (265), kahetoalisi 141 (34), kolmetoalisi 74 (18) ja rohkema arvu tubadega kortereid 34 (5). Neist arvudest näeme, et ühetoaliste korterite arv on langenud ja suuremate korterite arv tõusnud. Korterid olid enamasti köökidega. Valgustuseks tarvitati ja tarvitatakse praegugi ainuüksi prootuleumilampe.

Elanikke oli 1922. a. 1 627 (734 meest ja 893 naist). Kuna muudes Tartumaa alevites on märgata elanikkude arvu tõusu, võib Kallastel täheldada väikest langust. Nii oli siin 1934. a. rahvaloendusel 1 605 elanikku (763 meest ja 842 naist). Kui vaadelda Kallaste elanikkude arvu kõikumist üksikute kuude viisi, siis näeme, nagu Mustveeski, et suvekuudel elanikkude arv langeb. Seda põh-

justab elanike ajutine elukoha muutmine: suvekuudel viiakse hulk lapsi taludesse karjusteks ja paljud täiskasvanud sõidavad põlluningehitustöödele.

Peaaegu iga elumaja juures on väljakäigukoht. Need on enamasti eluruumidest lahku ehitatud, kas õue või katusealusesse hoovi. Mustuseaukude kohta erikorraldusi ei ole ja nendeks tarvitatsegi lihtsaid maasse kaevatud vooderdamata auke. Mustus veetakse peamiselt aiamaale väetiseks. Saunad on enamasti 2—5 perekonna peale ühised.

Joogivee võtavad elanikud järvest ja umbes 50 erakaevust. Järvett eelistatakse eriti tee keetmiseks. Uuritud on 6 kaevu vett, mis kõik tunnistati kõlbmatuks. Peipsi järve kui lahtise veekogu vett tuleb kahtlaseks pidada. Hea vee saamiseks oleks vajalik puurida umbes 10 avalikku sügavat puurkaevu.

Suuremad tööstused alevis puuduvad. Kauplusi ja ärisid on Kallastel 10 ümber. Turgu peetakse kaks korda nädalas, igal kolmapäeval ja laupäeval. Turukord on fikseeritud vastava sundmäärusega (RT 1932, 53, 692); turul valvab korra järgi turu ülevaataja, kes muuseas võib võtta söögiainete maksuta proove läbivaatamiseks. 6 korda aastas peetakse laatu, kus kaubeldakse peamiselt loomadega.

Alevis on üks eratapamaja. Loomatapp toimub osalt ka kohalikkude lihunikkude juures ja kodus. Liha järelevaatatus (loomarstlik) puudub.

Söögimaju ei ole, teemaju 1, restorane 1, muid alkoholsete jookide müügikohti 1, öömaju ega võõrastemaju ei ole.

Tervishoiulisest personaalist töötab alevis 1 arst (aleviarst).

Muudest asutistest oleksid mainitavad: alevivalitsus, apteek, 2 seltsimaja, postkontor, vene kõrgem algkool, vanausuliste kirik.

Mustvee alev.

Bourg de Mustvee. — Flecken Mustvee.

Mustvee alev on vanim ja suurim Tartumaa aleviest. Juba möödunud sajandi keskpaigu oli Mustvees 371 elumaja 1953 elanikuga ja 1869. a. nimetati ta iseseisvaks vallaks. 1897. a. oli Mustvees juba 408 elumaja 3 215 elanikuga.

Mustvee asetseb Kirde-Tartumaal, Tartust 70 km kaugusel, Peipsi järve kaldal ja Mustvee jõesuudmel. Et siit läbi lähevad ning hargnevad mitmed teed, siis on Mustvee oma arengult ületanud kõik Peipsi ranniku külad. Liiklemine toimub peamiselt veeteel, s. o. Peipsi järvel ja Emajõel; laevaihendusi peetakse Tartu ja Vasknarvaga. Peale selle liiklevad Mustvee ja Tartu vahel lodjad ja paadid. Teiseks tähtsamaks liiklemisteeks on Mustveed läbiv Tartu—Narva maantee, millel toimub korrapärane omnibusühendus Tartu ja Mustvee vahel. Peale selle maantee tuleb arvesse veel Mustvee-Kallaste maantee, mis kulgeb peamiselt Peipsi randa mööda ja ühendab Peipsi äärseid rannakülasid. Raudteeühendus Sonda—Mustvee vahel (63 km) hõlbustab liiklemist ja kaubavedu suurel määral, siiski tundub tarvidust Mustvee—Jõgeva raudteeliini järgi.

Mustvee alev võtab enda alla 1 571,4-ha-lise maa-ala, millest ainult 41,8 ha on ehitiste, viljapuu- ja keeduvilja-aedade all, heinamaad on 943,3 ha, karjamaad 418 ha, põllumaad 50 ha ja kõlbmata maad 113,3 ha. Nii siis on ainult üks kuuendik maa-alast alevi kui niisuguse all. Krunte on 334.

Kolm peatänavat on kivisillutisega (Tartu ja Pihkva t. muna-kivisillutisega ja Petrogradi tänav osalt munakivi-, osalt kivisillutisega). Muud tänavad on enamasti lühikesed ja kõik sillutamata, seetõttu vihmasel ajal porised, kuival ajal tolmused.

Tänavatest on Tartu, Petrogradi ja Pihkva t. elektriga valgustatud.

Mustvees oli 1934. a. 565 (1922. a. 489) elumaja 705 (598) korteriga, seega on kahe rahvaloenduse vahelisel ajavahemikul (üle 11 aasta) elumajade arv suurenenud 76 võrra ehk 15,5% ja korterite arv 17,8%. Ehitusmaterjaliks oli 539-l elumajal puu-, 18-l kivi- ja 7-l segamaterjal. Elumajadest oli 483 ühekordset, 78 poolteise- ja

kahekordset, 4 kahe ja poole ja kolmekordset. Korteritest olid 1922. a. 455 (76,1%) ühetoalist, 84 kahe-, 34 kolme-, 15 nelja- ja 10 viie- ja enamatoalist; 1934. a. aga olid vastavad arvud 163 (23,1%), 247, 173, 87 ja 33. Nagu sellest näha, on Mustvees ühetoaliste korterite arv tublisti vähenenud ja sellele vastavalt kahe- ja enamatoaliste korterite arv suurenenud. Enamik korteritest olid köögiga. Kortereid valgustatakse enamasti petrooleumiga, kuna vähemas osas korteritest on elektrivalgustus.

Majad on väikesele maa-alale kokku surutud. Säärane tihe ehitusviis on eriti halb tulikahjude puhul. Nii põleski 1918. a. tervelt 102 maja korraga maha. Tartu tänava ümbruses, kus elavad peamiselt eestlased, asetsevad elumajad harvemalt ja oma ehituselt ei erine need muude alevite ehitistest. Üldiselt tundub suurt vajadust korraliku ehitismäärustiku järele, kus puht-ehitustehniliste küsimuste kõrval lahendust leiaksid ka tervishoiulised küsimused.

1897. a. oli Mustvees 3215 elanikku. 1918. a. suure tulikahju järel vähenes elanikkude arv tublisti, sest et osa peavarjuta jäänud elanikest asus mujale. 1922. a. oli alevis 2745 elanikku ja 1934. a. 2841 elanikku (1340 meest ja 1501 naist). Nagu sellest näha, on Mustvee elanikkude juurdekasv sel ajavahemikul olnud võige väike, ainult 96 isikut ehk 3,5%. Suvekuudel registreeritud elanike arv on umbes 200 isiku võrra väiksem kui talvekuudel, sest suvekuudel lähevad paljud lapsed maale karja ja suur hulk täiskasvanud mehi ja naised siirdub sisemaale ehitustöödele, põllu- ja muudele juhusliku ilmega töödele. See arv võib tegelikult veelgi suurem olla, sest et kõiki isikuid ei registreeritagi välja (kes lühemaks ajaks lahkuvad).

Ligi kaks kolmandikku Mustvee elanikest on venelased, üle ühe kolmandiku eestlased; venelaste arv näitab üldiselt langust ja eestlaste arv tõusu. Nii oli 1934. a. venelasi 1784, eestlasi 1006 ja sakslasi 20, 1922. a. aga vastavalt 1937, 803 ja 1.

Väljakäigukohti ei ole kõikide elumajade juures; kus väljakäigukohad olemas, seal on nad majaga koos ehitatud või jälle katusse all hoovis, või ka lahtisel hoovil. Turu ääres on üks avalik väljakäigukoht. Saunu on alevis 100 ümber, s. o. iga 2—5 maja elanikonna tarvis üks ühine saun. Suvel on Mustvee elanikel üsna head suplusvõimalused Mustvee jões ja Peipsi järves.

Joogivee võtab suur osa alevielanikest Peipsi järvest, kuna paljud (umbes üks kolmandik elanikest) tarvitavad Mustvee jõe vett. Kaevu on vähe ja nad annavad enamasti halba vett, sest kaevud on madalad ja maapind õige tublisti reostatud. 7 kaevu joogivett on analüüsitud ja kõik need osutusid füüsikaliste ja keemiliste omaduste poolest kõlbmatuks. Peipsi järve ja Mustvee jõe kui lahtiste pinnaveekogude vett tuleb üldiselt kahtlaseks tunnistada. Oleks vaja alevi kulul ehitada umbes 10 avalikku puurkaevu. Alevi tihedat asulastikku arvesse võttes oleks sellest esialgu küllalt.

Tööstustest Mustvees võiks nimetada 2 lauavabrikut, jahuveskit, 3 nahaparkimistööstust ja limonaaditehast.

Kauplusi ja ärisid on Mustvees 38, neist toiduainetekauplusi 17. Toiduainetekaupluste puhtuse ja korra kohta on olemas vastav sundmäärus (RT 1925, 179/180, 1043), mis üldjoonis sarnaneb Elva alevi sellekohase sundmäärusega. Toiduaineid müüakse ka lahtiselt turul. Turgu peetakse 3 korda nädalas: igal teisip., neljap. ja laupäeval. Turupiirkonnaks on Tartu t. maja nr. 52-st kuni 89-ni. Puhuse ja korra üle turul valvab turuülevaataja. Lihamüügi kohta on erikorraldus (RT 1925, 117/18, 809), mille järgi loomatapp peab toimuma alevitapamajas, kus loomaarst liha üle vaatab ja on ühtlasi tapamaja üldjuhatajaks; ka tapetult müügile toodav liha peab tapamajas järele vaadatud ja tembeldatud olema.

Söögi- ega öömaju alevis ei ole, teemaju 1, restorane 1.

Tervishoiulistest asutistest töötab alevis emade ja laste nõuandepunkt, kus vaesemaile rohud ka tasuta antakse. Haiglat Mustvees ei ole, aga vajadus selle järele oleks. Suvel, kui liiklemisolud võrdlemisi head, ei ole olukord nii halb, talvel aga on raskete haigete transporteerimine väga raske. Lähemaks tulevikuküsimuseks peaks olema 5- kuni 6-voodilise haigla asutamine. Diagnostilised laboratooriumid puuduvad, desinfektsiooniks puuduvad kohapeal abinõud; desinfektsiooni teeb maavalitsuse desinfektor, muidugi saab see toimuda suure hilinemisega. Tervishoiulist personaali on Mustvees: 3 arsti, 2 ämmaemandat, 1 loomaarst. Apteeki on 1 eraapteek. Mitmesugustest asutistest oleksid mainitavad: 5 kirikut (1 luteriusul., 2 ap.-õigeusul., 1 ainu- ja 1 vanausuliste kirik), 2 kõrgemat algkooli (1 vene ja 1 eesti), tuletõrje seltsimaja, haridusseltsi seltsimaja, alevivalitsus, postkontor, rahukohus, 2 pank.

Meelelahutusvõimalused on üldiselt kaunis vähesed; seltsimajas peetakse piduõhtuid. Alevis on spordiväljak. Organisatsioonest oleksid mainida: Mustvee eesti haridusselts „Ühendus“, Vene Haridusselts, samariitlaste kolonn, kaitseliidu rühm, kooperatiiv.

Alevikud.

Petit bourgs. — Kleine Flecken.

Avinurme alevik on tekkinud Avinurme valla samanimelise raudteejaama juurde. 1934. a. rahvaloenduse andmeil oli seal 46 elumaja 70 korteriga ja 242 elanikku.

Kambja alevik asetseb Kambja vallas; alevikus oli 1934. a. 24 elumaja 30 korteriga ja 97 elanikku.

Kastre-Võnnu alevik asetseb 24 km Tartust kagu pool, Kastre-Võnnu vallas. Elumaju oli alevikus 1922. a. 22 ja 1934. a. 56 ning elanikke 1922. a. 141 ja 1934. a. 231.

Koosa alevikus, mis asetseb Kavastu vallas, oli 1934. a. 46 elumaja 68 korteriga ja 229 elanikku.

Laiuse alevik asetseb P.-Tartumaal Laiuse vallas. Aleviku maa-ala on taluperemeeste oma ja ei ole planeeritud ega ehituskruuntideks jagatud. Alevikus on 60 elumaja, neist suur osa talumaju. Elanikke oli alevikus 1934. a. 282, kes tööalalt on enamasti põllumehed ja käsitöölised.

Lullikatku alevik asetseb Torma vallas. Alevikku läbib Jõgeva-Mustvee I klassi maantee (Torma-Jõgeva 25 km, Torma-Mustvee 15 km). Alevikualune maa-ala on eramaa ja kuulub Lullikatku küla 22 peremehele. Elumaju oli 1922. a. 57 66 korteriga. Elumajade juurdekasvu ei ole, sest et kohalikud taluperemehed ehituskruuntideks maad ei müü. Elanikke oli 1922. a. 257, peamiselt põllumehed, osalt käsitöölised ja ametnikud.

Maarja-Magdaleena alevik asetseb Tartust 31 km põhja pool, Kudina vallas. Alevik võtab enda alla 25-ha-lise maa-ala, millest 20 ha on riigi- ja 5 ha eramaad. Maa-ala on tükeldatud 33 ehituskruundiks. Alevikus oli 1922. a. 30 elumaja 38 korteriga; elanikke oli 135, enamasti käsitöölised ja põllumehed.

Mehikoorma alevik asetseb Tartumaa kagusopis, Meeksi vallas. 1922. a. oli Mehikoormas 113 elumaja 148 korteriga, 1934. a. 114 elumaja 133 korteriga. Elanikke oli alevikus 1934. a. 525 (1922. a. 632).

Nõo alevik asetseb Nõo raudteejaama juures, Meeri vallas. Alevik võtab enda alla umbes 60-ha-lise maa-ala, mis enamasti on eramaa. Elumaju oli 1934. a. 67, 108 korteriga (1922. a. 53, 88 korteriga) ja elanikke 340 (272).

Palamuse alevikus Kuremaa vallas oli 1934. a. 41 elumaja 62 korteriga ja 242 elanikku.

Palupera alevik asetseb samanimelises vallas. Elumaju oli seal 1934. a. 15, kortereid 22 ja elanikke 78.

Pikasilla alevikus, mis asetseb Aakre vallas, oli 27 elumaja 35 korteriga ja 127 elanikku.

Puhja alevik asetseb 27 km Tartust lääne pool, Tartu—Oiu—Viljandi maantee ääres, Kavilda vallas. Elumaju oli alevikus 1934. a. 53, kortereid 74 ja elanikke 291.

Rannu alevikus samanimelises vallas oli 1934. a. 13 elumaja 23 korteriga ja 67 elanikku.

Rõngu alevik asetseb Tartumaa edelaosas, Rõngu vallas, Tartu—Pikasilla—Viljandi maantee ääres. Rõngus oli 1922. a. 34 elumaja 80 korteriga ja 1934. a. 62 elumaja 103 korteriga. Elanikke oli alevikus 1934. a. 305 (1922. a. 260).

Vastse-Kuuste alevikus, mis asetseb Vastse-Kuuste vallas, oli 1934. a. 22 elumaja 32 korteriga; elanikke oli 141.

Veneküla alevik asetseb Lohusuu vallas, 14 km Mustvee alevist põhja pool. 1934. a. oli alevikus 105 elumaja 127 korteriga. Elanikke oli 1922. a. 178 ja 1934. a. 534.

Voldi alevik asetseb Saadjärve vallas Tabivere raudteejaama juures. Alevikus oli 1922. a. 31 elumaja 54 korteriga ja 236 elanikku, 1934. a. 30 elumaja 51 korteriga ja 153 elanikku.

Tartumaal asetsevate alevikkude tekkelugu on samane kui muudeski maakondades. Nad on enamikus kujunenud kohapealseteks seltskondlikeks, kultuurilisiks ja tulunduslikeks keskkohadeks. Alevikesse on koondunud seltsimajad, vallamajad, apteegid ja tööstused. Tavaliselt on ka algkoolide asukohaks valitud alevikud; samuti on neisse koondunud enamik seltskondlikest ja muusuguseist organisatsioonest. Ka suur osa maal asuvaist kauplusist ja muist ärilistest ettevõttest on koondunud alevikesse.

Et on ette näha alevikkude enam-vähem püsivamat edasiarenemist, siis on vajalik valmistada kõikide alevikkude planeerimiskavad, vastasel korral on hiljemini raske muuta ebakorrapäraselt väljakujunenud tänavastikku ja ehituslikku ilmet. Alevikkude planeerimiskavade valmistamisel tuleb ette näha veevärkide ja reovee-kanalisatsiooni ehitamise, pinnavete ärajuhtimise võimalus jne.

Suvituskohad.

Stations de villégiature. — Sommerfrischen.

Kabina suvituskoht asetseb Emajõe vasemal kaldal, Luunja vallas, Luunja tee ääres väikeses metsatukas. Kaugus Tartust Emajõe pidi 11 km, maanteed pidi 9,6 km. Võtab enda alla umbes 30-ha-lise maa-ala. Siin suvitab igal suvel umbes 30 inimest.

Kabina on tervishoiukaitse alla võetud Vabariigi Valitsuse otsusel 23. IX 1929. a. (RT 1929, 88, 598).

Suvituselu on vähe korraldatud ja esialgu suuremaid väljavaateid edaspidiseks arenguks ei ole.

Kurepalu suvituskoht asetseb Haaslava vallas, umbes 1,5 km Emajõe eemal, kõrgemal kuuse- ja männimetsaga kaetud kohal. Liiklemisteena kasustatakse Emajõe, kus peetakse korrapäraselt laevaväihendust. Laeva peatuskohast suvituskohani on 1,5 km. Autode ja muude liiklemisvahenditega tuleb sõita üle Haaslava parve (Tartust 12 km). Kavatsusel on maantee ehitamine Emajõe paremale kaldale üle Reola soo; siis lüheneks kaugus Tartust 7 km peale.

Suvituskoht võtab enda alla umbes 30-ha-lise maa-ala; umbes pool sellest on riigi- ja pool talumaad. Maa-ala on enamasti kõik kaetud kuuse- ja männimetsaga. Suvilad asuvad metsa sees, 2 suvila juurde on rajatud juurvilja-aiad. Maa-ala on jagatud 15 ehituskruudiks, millede suurus on umbes 0,5—1 ha. Neist on ehistamata 4 krundi, mis asetsevad tee ääres ja on suvilate ehitamiseks vähe kõlblikud.

1933. a. oli Kurepalus 5 suvilat, kõik ühekordsed puumajad ärklitubadega. Väljakäigukohad on iga suvila juures, samuti on iga suvila juures kaevud; kaevudes on vesi soomaiguga, seepärast võetakse joogivett peamiselt lähedasest allikast. Saunu on 2.

1933. a. oli alalisi elanikke 24, suvitajaid oli 1933. a. suvel umbes 20 isikut, varemail aastail ligikaudu niisama palju.

Suvituselu ei korralda keegi, kuivõrt seda ei tee suvilate omanikud. Supluseks kasustatakse lähedast oja.

Kurepalu on suvituskohana tervishoiukaitse alla võetud Vabariigi Valitsuse otsusel 23. IX 29. a. (RT 1931, 47, 630).

Suuremaid väljavaateid Kurepalu edaspidiseks väljaarenemiseks pole.

Peedu suvituskoht (Nutu alevik) asetseb Tartust edela pool (raudteed pidi 24 km, maanteed mööda 25 km) Tapa—Tartu—Valga laiarööpmelise raudtee ääres, Pangodi valla loodenurgas. Peedu nimetus on enamtarvitatud, ametlikuks nimeks on jäänud Nutu alevik. Liiklemisteena kasustatakse peamiselt raudteed. Raudteeühendus Tartuga on igati soodus, nii rongide sageduse kui rongiliiklemise suhtes. Suvel on võimalik raudteel ka bagaazi saata.

Suvituskoht võtab enda alla 40-ha-lise maa-ala, mis on peamiselt männi- ja kuusemetsaga kaetud, osalt põllumaa. Looduslikult on Peedu asukoht õnnestunud. Suvituskoht ise asetseb Elva jõe paremal kaldal künklikul ja vahelduval maa-alal. Läheduses on terve rida looduslikult huvitavaid kohti, milledest mainimist väärib Kabelimägi, Vapramägi, Lokutaja mets, Pirnako, Vissi ja Viisjaagu järv jne. Maa-ala on jagatud 46 krundiks, millede suurus kõigub 0,2-st 1,0 ha-ni, peale selle on planeeritud 3 avalikku parki. Kogu maaalast on umbes 10% tänavate, umbes 25% aiamaa all ja ülejäänud osa on säilinud park-metsana. Tänavastik on üldiselt korrapärane ja kaunis tihe. Tänavad sillutatud ei ole ja selleks ei ole ka erilist tarvidust, ainult turuplatsi juurde viivad teed võiksid sillutatud olla. Kõnniteed kui niisugused puuduvad ja sellistena kasustatakse rohunud tänavaid ja metsaalust. Seal, kus maapind on madaluse tõttu niiske, on osalt krundiomanikkude, osalt Peedu suvituskoha korraldusseltsi poolt kuivenduskraavid kaevatud (umbes 1,5 km pikkuses).

1934. a. oli Peedul elumaju 28, 30 korteriga; need on enamasti kerged puuehitised (suvilad) sõrestik- ja ristpalk-ehitusviisiga. Elumajad on enamasti krohvitud või laudadega vooderdatud. Mõned suvilad on oma ehituselt õige nägusad. Suur enamik suvilaist (82%) on püstitatud kümne viimase aasta jooksul, kuna alles 1925. a. suuremal määral ehituskrunte jagati.

Saunu oli 1933. a. 6, neist üks raudteelaste oma. Saunad on harilikku maatüüpi, lahtise kerisega. Saunadest puudust ei tunta, sest suur osa Peedu elanikest on ajutiselt (suvel) kohalviibijad ja need eelistavad suplust jões. Supluskohana on ette nähtud jõeosa allpool Peedu veskit; vesi on seal võrdlemisi madal, jõepõhi liivane ja kivine, seetõttu suplemiseks eriti kohane lastele ja neile, kes ujuda ei oska. Osalt supeldakse ka ülalpool Peedu veskit, kus on vett rohkem ja kus saab vabamalt ujuda.

Peaegu kõilide elumajade juures (õieti sees) on betoneeritud mustuseaukudega väljakäigukohad. Määrusi nende ehitamise kohta ei ole. Väljakäigukohast tundub puudust Peedu raudteepeatuskohas, nii et selle puudumisel peatuskoha ümbrust väljaheidetega reostatakse.

Elanikud võtavad oma vee 18-st enamasti betoonraketega kaevust ja osalt Elva jõest. Kaevude sügavus kõigub 4 ja 15 m vahel.

Alalisi elanikke oli 1934. a. 81, neist 34 meest ja 47 naist; need teotsevad peamiselt ehitustöödega, suvilate korrashoiuga jne. Suvitajate arv on näidanud aasta-aastalt kasvamist. Nii oli suvitajaid:

1926. a. —	130	1930. a. —	376
1927. a. —	180	1931. a. —	302
1928. a. —	200	1932. a. —	406
1929. a. —	237		

Suvitajaiks on peamiselt Tartu linna haritlased oma perekondadega, enamasti on nad ka suvilate omanikud. Suvitajate arvu poolest on Peedu Tartumaa suvituskohtadest teisel kohal peale Elva.

Tööstusi suvituskoha piires ei ole, küll aga on läheduses ühel ja samal paisul Peedu villavabrik ning jahuveski ja Nuti jahuveski ning laastulõikus. Need pole suvituselule mingil viisil koormavad ega tülitavad, ennemini vastupidi. Suvitushooajal (1. juunist 1. septembrini) peetakse turgu ja nimelt kolmel päeval nädalas.

Meelelahutuse-võimalusteks oleksid suplus Elva jões, jalutuskäigud lähemas ümbruses (Vapramäe rahvapark, Lokutaja laas on lugu peetud marja- ja seenekorjajate poolt jne.), 3-s pargis sportlikud mängud kohapeal (eriti armastatakse võrkpallimängu). Seltskondliku lõbustuskohana kasustatakse Elva asutisi (Suvekasiinot, Tuletõrje-seltsimaja jne.), sest Elva asetseb vaid 2—3 km kaugusel.

Arstiabi saavad Peedu elanikud Elva arstidelt, suvitushooajal aga kohapealt, sest igal suvel suvitavad Peedul 4—5 arsti Tartust.

Suvituskoha korraldamisel ja väljaarendamisel on palju korda saatnud Peedu suvituskoha korralduse selts. Mainitud selts püüab igati säilitada ümbruskonna looduslikku kaunidust. Lähemateks tulevikukavadeks on: laiemate teede (tänavate) lehtpuudega ilustamine, korraliku maantee ehitamine Peedult maanteele ja Elva, Uhuta soo kuivendamine, ümbruskonna talumetsade ja Lokutaja metsa teravhoiukaitse alla võtmine, õngespordivõimaluste loomine Elva jões jne. 1931. a. 3. VI peale on Peedu suvituskoht Vabariigi Valitsuse otsusel tervishoiukaitse alla võetud.

Kõige sellega on Peedu kujunenud eelistatavamaks suvituskohaks Tartumaal; ta ei pretendeeri küll kuurordi nimele, kuid heaks ja rahulikuks puhkepaigaks on ta nagu loodud.

P ü h a j ä r v e suvituskoht asetseb Vastse-Otepää vallas, umbes 1,5 km Otepää linnast lõuna poole. Ta on rohkem turistide kokkuvoolamiskohaks kui suvituskohaks. Siin puuduvad suvilad täiesti, küll on suvitajail võimalik korterit saada Pühajärve ümbruses olevates talumajades, kus paljudes on 1—2 tuba suvitajaile väljaandmiseks; samuti leiavad suvitajad korterit Pühajärve lossis ja Turistide kodus. Pühajärvel on autobusühendus Tartu ja Paluperaga. Suvitajaid on olnud 1924.—31. a. 17—108. Neid arve ei saa päris kindlalt võtta, sest suvitajate registreerimine on siin alati puudulik ol-

nud, nagu Kurepalus ja Kabinaski. Kahel viimasel aastal on suvitajate arv jälle langema hakanud. Nimelt on siin suvitanud kalapüügi-armastajad inimesed; et aga Pühajärves kalu röövpüügi tagajärjel vähe on, siis jäävad ka suvitajad eemale.

Keegi pole ka tõsiselt püüdnud Pühajärve suvituskohaks välja arendada. Ainult Eesti Turistide Ühing on mõndagi teinud Pühajärve ilu säilitamiseks kui ka Pühajärve ümbruse eest hoolitsemiseks. Möödunud suvel ehitati Pühajärve kaldale liivarand, edaspidi kavatsetakse ka supelmaja ehitada.

Otepää linn kavatseb tulevikus Pühajärve äärde aedlinna asutada ja Pühajärve ümbrust suvi- ja talikuurordiks välja arendada.

Pühajärve suvitukoht ühes Pühajärve veekogu ja saarestikuga on Vabariigi Valitsuse otsusel 23. IX 1929. a. tervishoiukaitse alla võetud.

Peale ülalmainitud kohtade on tervishoiukaitse alla võetud veel terve rida kohti, nii: 23. IX 1929. a. (RT 1928, 88, lk. 598) Kuremaa v. Kuremaa mõisa osad, Meeri v. Vapramägi (mida kasustatakse väljasõidukohana, rahvapargina jne.), Alatskivi v. Alatskivi mõisa, Rõngu v. Rõngu mõisa park, Haaslava v. Luua mõisa park, 15. VII 1930. a. (RT 1930, 61, lk. 751) Mäksa v. Mäksa mõisa osad, Kaagvere, Elistvere v. Elistvere mõisa park ning ümbrus ja 3. VI 1931. a. (RT 1931, 47, lk. 630) Kaarepere v. Kaarepere asundus, Saare v. Saare mõisa park ja Saaremõisa järv ühes ümbrusega.

Need kohad on peamiselt sellepärast tervishoiukaitse alla võetud, et säilitada nende kohtade looduslikku ilu.

Suvituskohaks on kujunemas Taevaskoda. Et Taevaskojast ainult väike osa kuulub Tartumaa piiresse, siis siinkohal tema juures lähemalt meie peatuma ei hakka.

Otepää linn.

Ville de Otepää. — Stadt Otepää.

Otepää (end. Nuustaku alev) asetseb Lõuna-Tartumaal Otepää kõrgustiku alal, 42 km Tartust. Praegune linn on tekkinud vanast ajaloolisest Otepääst, Otepää maalinnast, umbes 0,5 km lääne poole. Läänud sajandi lõpuks oli alev juba üsna suur ja seal toimus õige intensiivne seltskondlik tegevus. 1919. a. antakse Nuustakule alevi õigused ja 1922. a. nimetatakse ta ümber Otepääks. Riigivanema otsusega 29. I 1936. a. muudetakse Otepää alev linnaks, arvates 1. IV 1936. a. (RT 1936, 10, lk. 202). Ühendus Tartuga toimub peamiselt raudtee kaudu. Lähima raudteejaama, Palupera ja Otepää vahel (15 km) on omnibusühendus.

Linn võtab enda alla 399,954-ha-lise maa-ala, millest riigimaad 389,890 ha, eramaad 10,064 ha. Maa-alast on ehitusmaad 118,826 ha, tänavate all 24,981 ha, parkide ja metsade all 132,169 ha, veekogu all 0,513 ha, aia- ja põllumaad 35,388 ha, heinamaa all 42,241 ha, karjamaa all 29,758 ha, kruusa-auke 2,360 ha, ehituste all 13,718 ha.

Linna tihedam tänavastik ja hoonestik on kolmenurkse turuväljaku ümber, kuhu kulgevad kõik tähtsamad maanteed. Tähtsamad tänavad (Pärnu, Aleksandri ja Võru t.) ja turuplats on sillutatud munakividega. Tänavate üldpikkus on 14,470 km, neist munakividega sillutatud 1,820 km, sillutamata 12,650 km. Tänavate laius on 10—12 m. Kõnniteed on ainult tähtsamate tänavate ääres, osa kõnniteist on munakividega, osa tsemendiga ja telliskividega sillutatud.

Otepääl oli 1922. a. 292 elumaja 597 korteriga ning 1934. a. 385 elumaja 711 korteriga. Seega on elumajade arv sel ajavahemikul (üle 11 aasta) suurenenud 93 elumaja võrra ehk 31,8% ja korterite arv 114 võrra ehk 19,1%. See suurenemine ei ole tingitud üksi uute elumajade juurdeehitamisest, vaid terve rida varemni ehitatud elumajadest on linna piiridesse sattunud piiride laiendamise teel (RT 1924, 75/76, lk. 480 ja RT 1930, 39, lk. 439). Suur enamik elumajadest on puuehitised; nimelt oli 1934. a. puumaju 355, kivimaju 20 ja segaehitisi 10. Majakordade järgi oli 300 ühekordset ja 85 poolteise- ja kahekordset elumaja. Korteritest oli ühetoalisi 257 (1922. a. 427), kahetoalisi 205 (123), kolmetoalisi 160 (29), neljatoalisi 61 (16) ning 5- ja enamatoalisi 27 (2). Nagu ettetoodust selgub, on

Otepääl ühetoaliste korterite arv tublisti vähenenud, suurenenud on aga eriti 3- ja enamatoaliste korterite arv. Korteriid on enamasti köökidega. Omaette väljakäigukoht on 145 korteril, kuna see puudub 562-l, peamiselt ühe- kuni kolmetoalistel korteritel.

Elanikkude arv oli Otepääl 1922. a. 1 777 (769 meest ja 1 008 naist). 1934. aastaks oli elanike arv tõusnud 2 015-le (868 meest ja 1 147 naist), s. o. 13,4% ehk 238 isiku võrra.

Tänavate puhastamine ja korrashoid on reguleeritud vastava sundmäärusega (RT 1923, 101, lk. 727).

Joogivee võtavad elanikud eranditult kaevudest. Need on olemas peaaegu kõikide elumajade juures. Enamik kaevudest on lahti- sed raketega kaevud, puurkaeve on vähe.

Tööstuslikke ettevõtteid on 8, kauplusi ja ärisid 32, neist toidu- ainetekauplusi 8.

Väljakäigukohad on iga maja juures olemas. Nende kohta on kehtimas ainult kaks nõuet: nad peavad olema korras ning puhtad ja nende isteaugud kaanega kaetud. Prügi jaoks peavad hoovidel olema kindlad kaanega kastid, mida peab ka puhastama. Saunu on Otepääl umbes 50 erasauna ja 2 avalikku sauna. Saunad on puust ehitatud. Avalikud saunad on rahuldavas seisukorras.

Turgu peetakse Otepääl linnas esmaspäeviti, kolmapäeviti ja reedeti. Turukord on avaldatud RT nr. 176, 1928. a. Laata peetakse üks kord kuus.

Võõrastemaju on 1 ja restorane 1.

Tervishoiuala üldkorraldajaks on linnaarst. Arstlikku personali on 2 arsti, 1 hambaarst, 1 ämmaemand ja 1 loomaarst. Siin töötab emade ja laste nõuandekoht. Loomakliinikut juhatab jaoskonna-loomaarst. Linnas on üks apteek ja kaks rohukauplust.

Koole on 2: Otepääl Haridusseltsi poolt ülevalpeetav humani- taargümnaasium ja Otepääl linna 6-kl. algkool.

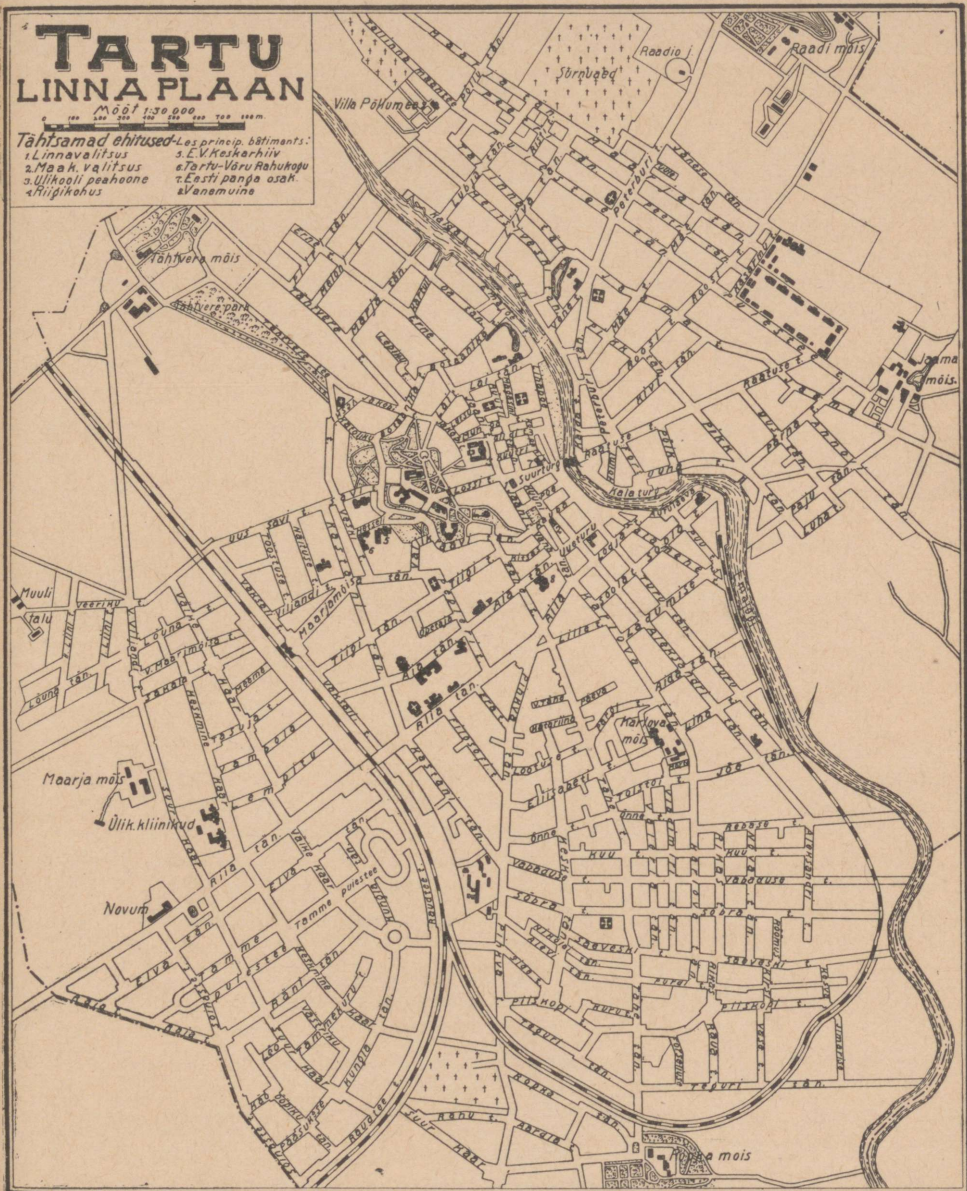
Seltsimaju on 2, nimelt Otepääl Haridusseltsil ja Otepääl Vaba- tahtlikul Tuletõrje Ühingul. Linnas on üks postkontor. Otepääl ki- rik asub linna piiril. Spordiväljakuid ei ole. Talvel harrastatakse palju suusaspordi, mida võimaldab Otepääl suurepärase mägimaastik.

TARTU LINNA PIAAN

M 001 1:30,000

Tähtsamad ehitused - Les principaux bâtiments:

1. Linnavalitsus	5. EV Keskrahv
2. Maak. valitsus	6. Toimivõime Rahukogu
3. Ülikooli peahoone	7. Eesti põnga osak
4. Riigikohus	8. Vanemuine

Tartu linn.

Ville de Tartu. — Stadt Tartu.

Maakonna tähtsamaks ja suurimaks asulaks on Tartu, mille asend on 26° 43' ja 26° 46' Greenwichi idapikkuse ning 58° 22' ja 58° 24' põhjalaiuse vahel. Tartu asetseb Emajõe ürgoru lammil, veerudel ja pervil, 71,3 km jõe mööda Võrtsjärvest ja 45,7 km Peipisist. Sanitaartopograafiliselt võib Tartu 2 ossa jagada: jõeäärne madal linnaosa ja ürgoru veerud pervedega. Orulammil on põhjavesi maapinna ligidal 0,5—1,0 m, tõuseb aga vihmasel ajal maapinnani. Arusaadav on seepärast vee valgumine keldritesse, mustuseaukudesse ja joogikaevude rüvetamine.

Põhjavesi valgub kaugemalt ja vastas prof. C. Schmidt'i uurimiste järgi tervishoiuliselt heale joogiveele. Ent vanas kesklinnas sisaldasid kaevuved puhta põhjaveega segatud, aastasadade jooksul kogunenud orgaaniliste jätete lahust. Esialgne põhjavee soolade-sisaldus tõuseb reostatud aladel (C. Schmidt'i järgi) üldiselt kuni 9-kordseks, eriti aga kaalisisaldus kuni 64-, naatriumi 88- ja kloorisisaldus kuni 95-kordseks. Nüüd ei vasta tervishoiu nõuetele enamik kaevuvedest ka uuemais linnaosades.

Tartu aluspõhjaks on keskdevooni ladestikku kuuluv vana punane liivakivi „Old red“, punase, roosaka, halli või kohati kollase värvusega, peeneteraline. Devooni liivakivi sisaldab kvartsiteri, põldpagu, valget kaaliumi ning magneesiumi-valgukivi ja küüne-kivi; punane värvus on olnud rauaoksüüdist. Vahekihtidena leidub merglit, punast ja halli savi ning dolomiidikihte. Devoonikihtide paksus on sügavas Emajõe orus 71 m, Tähtvere mõisa kohal 135 m. Devooni all olevate siluurikihtide lang suundub põhjast lõunasse ning põhjavesi on seal suure surve all. Nii tõuseb vesi Emajõe lammil siluuri ulatuvates puurkaevudes üle maapinna taseme, pervedel aga mitte nii kõrgele.

Devoonil lasuvad kihitatud liiv ja kruus (fluvioglatsiaalsed kihid) ning kihitumata põhimoreeni rühksavi ja rändrahnud. Mooreen-savi on kohapeal tekkinud.

Orulammil lasuvad fluvioglatsiaalseil kihtidel ja moreensavil peenikese halli või kollaka liiva võötmed, mille paksus kõrgemal lammialal kuni 2—3 m, jõe pool veel paksem. Neil uhtliiva-kihtidel

asuvad orulammil kohati kuni 4 m paksused muda-, kriidi- ja turba- kihid. Kesklinnas lasuvad looduslikel kihitistel kuni 8 m paksused kultuur-rusu kihid.

Madalikul on sanitaarolud üldse halvad, eriti aga II ja III lin- najao jõeäärseis madalamais osades, mis esinevad meil endeemilise tüüfuse pesadena. Viimastega võistleb tüüfuse rohkuse suhtes Kar- lova eeslinn. Sanitaartopograafilised tingimused on head Emajõe paremal kaldal Gustav-Adolfi (end. Jakobi), Veski ja Kindral Põdra (end. Pepleri) ja vasakul Puiestee uulitsast alates kuni linna piirini, paremal kaldal linna keskosas ja Toomimäel.

1921. a. alul oli Tartu linna administratiiv-piires 808,23 ha maad, ehk linn tegelikult küll palju suurem oli linna piiri äärde tekkinud eeslinnade tõttu. Alles Eesti iseseisvuse ajal avanes või- malus linna piire tarviliselt laiendada ja linna ümbrust ajakohaselt planeerida, arvestades kanalisatsiooni, veevärgi ja trammi ehitamise vajadust.

1934. a. oli Tartu linna maa-ala suurus 2 149,00 ha, millest enda alla võtsid majad, hoovid ja aiad 833,06 ha, tänavad, platsid, kalda- teed jne. 180,64 ha, turud 5,47 ha, raudteed 54,40 ha, pargid, avalikud aiad ja puisteed 48,68 ha, mängu- ja spordiplatsid 8,42 ha, põllu-, aasa- ja karjamaad 873,04 ha, lennuväli 43,36 ha, 11 kalmistut 41,98 ha (peale selle väljaspool linna piire baptisti kalmistu 0,453 ha), veekogud 49,00 ha, kruusa- ja saviaugud 10,95 ha. 1936. a. 1. april- licks oli linnas 4 341 krunti (neist obroki- või päriskrunte 3 369) ko- gupindalaga 952,18 ha, sellest linna administratiiv-piires 833,06 ha ja väljaspool linna administratiiv-piire (Ropka aianduslinnaosa) 119,12 ha.

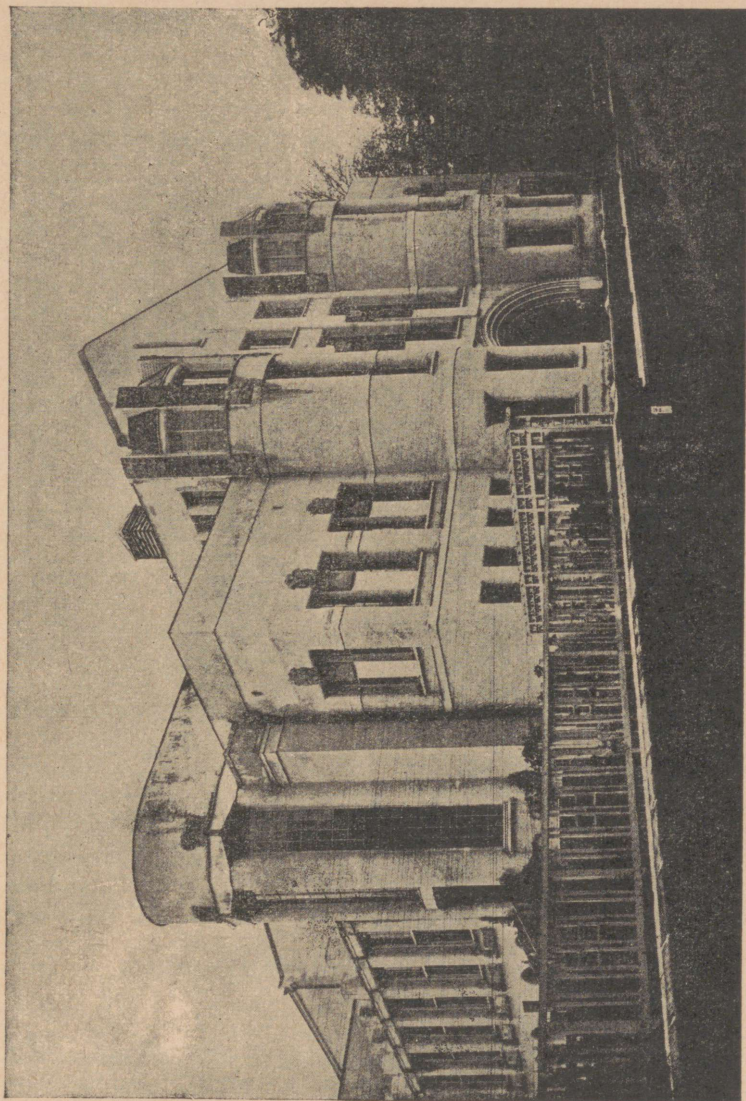
Tartu linnal on praegu 5 mõisa: Jaamamõis, Annemõis, Ulila, Kaagvere ja Saduküla. Ulila ja Kaagvere mõis on riigilt renditud, teised on linna omad.

Tartu linna administratiiv-piirkonda kuuluvatest veeväljakutest on tähtsamad Emajõgi, Meltsi tiik, Jaamamõisa tiik ja Raadi pargis asuv järv.

Talvel annab linnavalitsus soovijaile Emajõelt jäälöikusplatse, millest saadi 1932./33. a. tulu 618 krooni. Kaitseabinõuna peab iga jäälöikusplatsi piirama hoiatustara.

Mootorpaate ei tohi ilma kutseõigusliku paadijuhita võõrastele välja üürida. Samuti on keelatud soovijatele purjepaatide või -jah- tide väljäuürimine ilma purjepaadi juhtimises vilunud isikut kaasa andmata. Aeru- ehk sõudepaatide väljaandmine lastele alla 14 aasta on keelatud.

Tartu on rikas puistikkudest ja aedadest. Tähtsamaist parki- dest Tartus võiks nimetada järgmisi: Toomimägi 15,56 ha; Raadi park 10,2 ha; Tähtvere park 7,0 ha; Karlova park 3,47 ha; Ropka

Vanemuise teater. — Théâtre de Vanemuine à Tartu. — Theater Wanemuine.

park 6,14 ha; Tamme spordiplats 6,025 ha; Vabadusepuiestik 1,764 ha; Tervishoiu Muuseumi plats 0,183 ha.

Laste mänguplatse on 6; puiesteedega uulitsaid 17. 1931.—33. a. korraldati ringpoodide esisel ja Postijaamaplatstil ning 1935. a. — Politseiplatsil uued rohelised platsid. 1933. a. suurenes lilleplatside pind 5 korda, võrreldes eelmise aastaga. 1936. a. istutati puiestik Maarjamõisa kliinikute ette ning 1937. a. loodi muruplats Emajõe vasakule kaldale endise kino „Metropoli“ (Illusioni) platsile Kivisilla lähedale.

Spordiväljakuid on Tartus 3: staadion Tamme väljakul, endisel laulupeoplatsil, Tallinna tänaval olev spordiplats ja Karlova staadion.

1928. a. asutati Emajõe vasemale kaldale linna ujula, mille üldine pind on umbes 3 000 m², sellest üldise ujula liivaranda 1 500 m², naisbasseini pinda ühes veepinnaga 625 m². Kabiine on ujulas 170, sportlaste ruume 50 isikule, meeste üldrõivastusruum 350 isikule ja naiste rõivastusruum 70 isikule. Kabiini kasutamine maksab 10 senti, üldruum 5 senti isikult. 1936. a. külastas ujulat 67 357 isikut. Uppumisjuhtude vältimiseks teostas EPR-i Tartu Samariitlaskoondise vetelpääste-kolonn igapäev kella 11 kuni 19 alatist tasuta valvet. Valvest võtsid osa umbes 25 vetelpääste-kursuse lõpetanud sportlast. 1932. a. muretseti ujulasse arstiabikapp esmaabiks vajalike arstimite ja arstiriistadega. Ujula külastajate meelelahutuseks on kasutada käsipall, meditsiinipall, koroonalaud ning mitmesugused teised mänguvahendid. Iga päev anti 4—5 tunni jooksul raadio-ja grammofonimuusikat häälekõvendaja kaudu. Ujula vett reostab teataval määral ülalpool ujulat jõkke suubuv A. Le Coq'i õllevabriku reovete kraav. Tarvilik oleks seda jõkke juhtida allpool ujulat, — siis saaks ujula puhta jõevee.

Tartu linnas on sõiduteede ja tänavate üldpikkus 125,30 km, millest 1935. a. lõpuks oli 73,545 km sillutatud, kuna aga 51,755 km oli sillutamata. Katmata sõiduteega tänavad on peamiselt uutes (Tamme, Ropka, Piiskopi) linnaosades. Sillutatud tänavast oli 1935. a. kaetud munakivisillutisega 49 628 jooksvat meetrit, alusega killustik-kattega (vesimakadam) 8 110 j. m., bituumendatud makadamiga 7 034 j. m., parkettkivi-sillutisega 3 738 j. m., asfaltbetooniga 3 218, alusega kruusakattega 1 140 ning bituumen-makadamiga 677 jooksvat meetrit.

Siseühenduste pidamiseks on Tartus 3 autobusiliini: Peetri kirik — raudteejaam; Jaama tänav — raudteejaam ja Suurturg — Maarjamõisa kliinikud. Välisühenduste pidamine toimub Tartul raudteel, maanteed ja veeteede kaudu. Tartul on järgmised raudteeühendused: Tartu—Tapa—Tallinn (190 km); Tartu—Tapa—Narva (254 km); Tartu—Valga (85 km) ja Tartu—Petseri (88 km). Tartust kulgevad järgmised maanteed: Tartu—Järva-Jaani—

Tallinn (205 km); Tartu—Mustvee—Narva (191 km); Tartu—Oiu—Viljandi (81 km); Tartu—Valga (85 km); Tartu—Võru (72 km); Tartu—Räpina—Petseri (110 km).

1936. a. töötasid järgmised autobuseliinid: Tartu—Võnnu (27 km); Tartu—Oiu—Viljandi (81 km); Tartu—Mustvee (69 km); Tartu—Mustvee—Lohusuu (84 km); Tartu—Pala (61 km); Tartu—Räpina (75 km); Tartu—Pärnu (191 km); Tartu—Narva-Jõesuu (200 km); Tartu—Põltsamaa (68 km); Tartu—Kanepi (50 km); Tartu—Otepää (44 km). Veeteel ühenduse pidamiseks on Tartul järgmised laevaliinid: Tartu—Vasknarva, Tartu—Kolkja—Piirisaare, Tartu—Kolkja—Mustvee, Tartu—Võõpsu, Tartu—Värskä, Tartu—Budovitsi, Tartu—Rannu Jõesuu, Tartu—Oiu—Tarvastu, Tartu—Tarvastu—Suislepa, Tartu—Lääniste ja Tartu—Kaagvere.

Suuremaks tervishoiuliseks paheks on Tartus tolmu, mille vastu on püütud mitmesuguste abinõudega võidelda. Tolmu tekkimise põhjustest on olulisemad sillutamiseviisi, maapinna iseloom, rohke liiva- ja kruusavedu, suurearvuline mainimete sõidukite liiklemine, vähene kaevuveega kastmine vähearenenud veevärgi tõttu.

Viimasel ajal on katsetamisel Eesti kiviõlivabrikutes valmistatud tolmusidumisvahendid. Krediidide puudusel ei ole suudetud teostada tänavate kastmiseks kavatsatud auto ostu.

Tänavate valgustamiseks oli Tartus valgustuspunkte 1902. a. 520 (gaas 450, petrooleum 70), 1914. a. 587 (gaas 536, petrooleum 51); 1915. a. langeb valgustuspunktide arv 398-le (gaas 176, petrool 222), kuna 1916. a. on jäänud ainult veel 245 petrooli-valgustuspunkti. 1919. a. oli 201 valgustuspunkti (elekter 1, gaas 200) ja 1926. a. 550 (elekter 233, gaas 317). 1926. a. omandas Tartu linn Ulila elektri-jaama, millega ühenduses võidi hakata tänavavalgustuse-võrku rohkem laiendama, nii et 1933. aastaks tõusis valgustuspunktide arv 767-le (elekter 458 ja gaas 309).

Elumaju oli Tartus 1. III 1934. a. rahvaloenduse andmeil 4 741; neis oli kortereid 18 106 ja eluruume 43 889. Elumajadest oli ühekordseid 2 426, kahekordseid 2 084, kolmekordseid 203, neljakordseid 25, viie- ja enamakordseid 3.

Elanikega kortereid oli 18 037, neist 1-toalisi 7 592; 2-toalisi 3 855; 3-toalisi 2 780; 4-toalisi 1 656; 5-toalisi 981 ning 6- ja enamatoalisi 1 173.

Elanikke tuli Tartus ühe maja kohta 12,4; ühe korteri kohta 3,2 ja ühe toa kohta 1,3. Eesti linnades üldse on vastavad arvud vähe madalamad, nimelt 10,4; 3,1 ja 1,3. Üleriiklikult tuleb ühe maja kohta tublisti vähem elanikke kui Tartus — 5,9; kuna ühe korteri ja ühe toa kohta tulevate elanikkude arv on suurem — 3,9 ja 1,5.

Köögi, kloseti, vanni, valgustuse ja kütte kohta on andmed toodud (1. III 1934. a. rahvaloenduse järgi) vastavas tabelis.

Tabel 35.

Korterid mõnususte järgi Tartu linnas 1934. a. 1. III rahvaloenduse andmeil. *Logements de la ville de Tartu.*

Eluruumide arv <i>Nombre des pièces</i>		Korteri arv <i>Nombre des logem.</i>	Omaette köök <i>Cuisine</i>		Omaette klosett <i>Lieux d'aisance</i>		Omaette vann <i>Baignoire</i>	
			on <i>avec</i>	puudub <i>sans</i>	on <i>avec</i>	puudub <i>sans</i>	on <i>avec</i>	puudub <i>sans</i>
1 eluruumiga	arv	7592	457	7127	15	7577
	%				6,1	93,7	0,2	99,8
2 eluruumiga	arv	3855	2824	1031	754	3092	13	3837
	%		73,3	26,7	19,8	80,2	0,3	99,7
3 eluruumiga	arv	2780	2710	70	1186	1589	34	2741
	%		97,5	2,5	43,2	56,8	1,2	98,8
4 eluruumiga	arv	1656	1640	16	1120	530	97	1553
	%		99,0	1,0	68,0	32,0	5,9	94,1
5 eluruumiga	arv	981	977	4	863	112	119	858
	%		99,6	0,4	88,6	11,4	12,2	87,8
6 ja enam <i>et plus</i>	arv	1173	1170	3	1137	32	376	792
	%		99,7	0,3	97,3	2,7	32,2	67,8
Kokku <i>Total</i>	arv	18037	9321	1123	5517	12482	654	17358
	%		100,0	89,2	30,7	69,3	3,6	96,4

Eluruumide arv <i>Nombre des pièces</i>		Korteri arv <i>Nombre des logem.</i>	Valgustus <i>Éclairage</i>			Küte <i>Chauffage</i>	
			petrooleum <i>pétrole</i>	elekter <i>électricité</i>	muu <i>autre</i>	ahjud <i>poêles</i>	keskküte <i>chauffage centrale</i>
1 eluruumiga	arv	7592	5212	2349	3	7448	134
	%		68,9	31,1	0,0	98,2	1,8
2 eluruumiga	arv	3855	1557	2290	—	3829	23
	%		40,5	59,5	—	99,4	0,6
3 eluruumiga	arv	2780	507	2265	3	2761	15
	%		18,3	81,6	0,1	99,5	0,5
4 eluruumiga	arv	1656	114	1540	—	1649	7
	%		6,9	93,1	—	99,6	0,4
5 eluruumiga	arv	981	36	942	—	955	24
	%		3,7	96,3	—	97,5	2,5
6 ja enam <i>et plus</i>	arv	1173	12	1161	—	1128	44
	%		1,0	99,0	—	96,2	3,8
Kokku <i>Total</i>	arv	18037	7438	10547	6	17770	247
	%		100,0	41,4	0,0	98,6	1,4

Siin on arvestatud ainult korterites omaette olev köök, klosett ja vann, kuna aga neid, mis on mitmele korterile ühised, ei ole arvestatud. Nagu tabelist näha, on suhteliselt rohkem mõnususid suurimates korterites. Nii näiteks on omaette klosett ühe eluruumiga korterites ainult 6,1%-l, kolme eluruumiga korterites 43,2%-l, kuue ja enama eluruumiga korterites aga 97,3%-l. Üldse oli klosett 30,7% kortereist, sellest veega 12,1%-l ja kuivklosett 87,9%-l. Omaette klosett puudus 69,3%-l kortereist. Omaette köök oli üldse 9321

Ülikooli peahoone (illumineeritult Ülikooli 300 a. juubeli puhul). — L'université de Tartu. — Universität in Tartu (Zentralgebäude).

korteris (89,2%), puudus 1123 (10,8%) korteril (arvestatud on ainult kahe ja enam eluruumiga korterid). Vann oli 654 korteris (3,6%), puudus aga 17358 korteris (96,4%). Linna veevärgi töөлhakkamisega on loodud ka paremad võimalused vannide kasutamiseks. Suuremad uued majad ehitatakse enamasti ikka vannitubadega. Valgustusallikana tarvitati 7438 korteris (41,4%) petrooleumi ja 10547 korteris (58,6%) elektrit. Petrooleum leiab kasutamist peamiselt väiksemates linnaäärsetes korterites, kuna suuremaid kortereid valgustatakse peaaegu eranditult elektriga. Kütmiseks on 98,6%-l korteritest ahjud, ainult 247 korteris (1,4%) on keskküte.

1925. a. ulatus Tartus kaevude üldarv 2277-ni, neist avalikke 28, teised erakaevud, sellest 728 pumpkaevu, 329 raketega, 47 arteesiaevu, 91 elektripumbaga, 2 aurupumbaga ja 97 puuritud pump-

kaevu. Enamik olemasolevatest erakaevudest, eriti need, mis asetsevad Emajõe oru täidetud osas, annavad halba vett, nagu näitavad C. Schmidt'i, B. Körber'i, E. Schepilewsky, prof. A. Rammul'i, dr. O. Tomberg'i, dr. med. Pöder'i, dr. E. Nerska, dr. M. Kase, dr. A. Paumehe, dr. S. Linnu j. t. uurimused. Uued, sügavamad puurkaevud uuemates linnaosades (Tamme linn, Tähtvere linnaosa) annavad võrdlemisi head vett, ainult raudsisaldus on mõnes kaevus ülemäära kõrge.

Keskveevärgi ehitamise kavatsus tekkis juba möödunud sajandil, ning eeltöödena uuriti Tartu põhjaveeolusid. Pea-tähelepanu pöörati Meltsi allikatele. Kaalumisel oli vee võtmine ka Emajõeist ülalpool Tartut ja Saadjärv, kuid lõplikult jäadi peatuma Meltsi allikate juurde järgmisil kaalutlusil: 1) ehitus- ja kasutamiskulud on seda väiksemad, mida lähemal on veevõtmiskoht varustatavale piirkonnale; 2) Meltsi põhjavee-oolu-vesi on tervishoiuliselt kõlblik; 3) Meltsi põhjavee-ool on küllalt tugev. Kui arvestada 60 l vett päevas ühe elaniku kohta, võivad Meltsi allikad veega varustada 55 440 inimest.

Veevärgikava telliti 1926. a. dr. ins. E. Leppik'ult ja selle ehitamisega jõuti lõpule 1929. a. sügisel.

Veevärgi magistraalitorustikku on iga aasta pikendatud. Nii ehitati 1935. a. jooksul uusi veemagistraal-liine kokku 3 480,4 m. Veevärgi magistraalitorustiku pikkus 1935. a. lõpuks oli 12 051,8 m ja veetarvitajaid 327 (kinnisvarad). 1935./36. a. müüdi veevärgist 81 590,1 m³ vett, peale selle anti veevärgi piirkonnas tänavate kastmiseks vett tasuta. Veevärk on Tartus veel vähe välja arenenud, piirdudes peamiselt kesklinnaga. Selle kiiret laiendamist takistab aga kapitalipuudus. Kavatsusel on veevärgile veetorni ehitamine, sest „Vanemuises“ asuv veepaak on väike ja asetseb liiga madalal — ei ole seega nõuetele täiesti vastav.

Kuni augustikuuni 1934. a. uuriti Tartu linna veevärgi vett (Meltsi allikast ja „Vanemuise“ paagist) kord kuus, alates 21. VIII 1934. a. aga — vastava kokkuleppe alusel Tartu Linnavalitsuse ehitusosakonna ja Tervishoiu-instituudi vahel — kord nädalas.

Veevärgi vee omadused näitavad õige väikesi kõikumisi aasta-aegade järgi. Tüüpilise analüüsina toome Meltsi allika vee analüüsi 1. VI. 1937. a.:

Reaktsioon (pH)	7,3	karedus saksa kraadides	18,1 ⁰
hapendumus (O ₂)	1,2 mg/l	bikarbonaatne karedus	16,5 ⁰
salpeeterhapend (N ₂ O ₅)	20 „	kuivjääk 110 ⁰ C tempera-	
salpeetrishapend (N ₂ O ₃)	0 „	tuuril	: 383,6 mg/l
ammoniaak (NH ₃)	0 „	kuivjääk kuumutamisel	200,0 „
raudhapend (Fe ₂ O ₃)	0 „	pisikute pesi 1 ccm agaar-	
kloor (Cl)	18,5 „	agaaril	1
kaltsiumhapend (CaO)	127,6 „	pisikute pesi 1 ccm žela-	
magneesiumhapend (MgO) 37,9 „		tiinil	2

Füüsikalised omadused on olnud alati laitmatud.

Kuigi veevärgi vesi on üldiselt puhas ja hea, on laboratoorne kontroll siiski osutunud kasulikuks. Nii on analüüsi andmete põhjal võimalik olnud mitmel korral vähemaid rikkeid avastada Meltsi allika pumbamajas ja „Vanemuise“ paagis. Eriti tundlikeks indikaatoreiks on osutunud bakterite arvu tõus ja salpeetrishapendi jälgede ilmumine vette.

Veevärgi vee heade omaduste säilitamiseks peab Meltsi allika ümbruse reostamise võimalusi vältima ja teatud maa-ala kaitsepiirkonnaks tunnistama.

1927. a. eriloenduse andmeil oli Tartus käimlaid (väljakäigu-kohti) üldse 8 974, neist asetses korterites 2 372, elumajas väljaspool korterit 3 861 ja väljaspool elumaja 2 741. Veekindla mustusekastiga käimlaid oli 6 166 (68,7% üldarvust). See näitab, et käimlate suhtes on Tartu mitterahuldavas seisukorras, sest mitte-veekindlate käimlate arv on liiga suur — 2 808 (31,3%). Avalikke käimlaid on Tartus 10, neist 2 veega.

Kanalisatsiooniga ühenduses olevad lampkastid, kui nad on puust, peavad olema isoleeritud alt ja külgedelt vähemalt 20 sm paksuse savikihiga. Lampkastid ehk solgikaevud ei tohi kaevule lähemal olla kui 3 meetrit.

Mitterahuldavat puhtust õuedes soodustab ka neid piirav planktara, mis varjab mustust inimeste silmade eest. Tervishoiuliselt oleks soovitav planktarasid asendada traat-taradega, mis soodustavad õhu liikumist, takistavad mustuse kogunemist ja on ka ilusamad.

Prügi kõrvaldamise kohta maksab Tartus sundmääruse nõue, mille järgi igas hoovis peab leiduma tõrvatud kärbestekindel prügi-kast, mida majaomanik peab tühjendama tarviduse järgi linna poolt selleks määratud kohtadesse Rebase, Oa, Luha ja Jänese tänava lõpul. Et prügi mahapanekukohad elamisrajooni piirides on tervishoiuliselt ebasoovitavad, tuleks selleks tarvitusele võtta uued kohad väljaspool asustatud piirkonda. Esijoones tuleks likvideerida Oa tänava lõpul olev prügiväljak, sest lahustuvad ained rikuvad õhku; viimane asjaolu ei ole sobiv ujula ja uuestirajatava pargi läheduse tõttu. Kanalisatsiooniga mitteühenduses olevate käimlate mustus kõrvaldatakse linna oma mustuse-veevooriga Jaamamõisa maa-alal asuvasse pudretivabrikusse.

Tartu linna kanalisatsioon on ehitatud suuremalt osalt lahusvoolse või osalise lahusvoolse süsteemi järgi. Osaline lahusvoolne või ühisvoolne süsteem on tarvitusel kohtades, kus maapinna loomulik kalle ei võimalda sademetevett ära juhtida tänavarentslite kaudu. Sel juhul ühinevad need veed restikaevude abil majapidamiste reo-
vetega, mis kõrvaldatakse linnast torustike kaudu; need suubuvad Emajõkke, mis on kogu Tartu kanalisatsioonile lahtiseks „kollektio-

riks". Tervishoiu seisukohalt ei ole see sugugi soovitatav. Klosettide ja teised mustemad majapidamise ja tööstuste reoveed puhastatakse küll kruntide piirides mehaaniliselt, settimisbasseinide või filtrite abil, kuid Emajõkke suubudes sisaldavad nad veel küllalt mustust. Olukorda võiks paremust tuua kogu kanalisatsioonivõrgu ümberkorraldamisega, kusjuures ette oleks nähtud reovete puhastamine ja eemaldamine linna piiridest kinniste kollektorite abil, nii et reoveed

Ülikooli Maarjamõisa kliinik. — Hôpital de l'université de Maarjamõis. —
Universitäts Klinik in Maarjamõis.

ei satuks puhastamatult Emajõkke linna piirides. Kanalisatsioonivõrgu ümberkorraldamine nõuab linnalt põhjalikke eeltöid ja suuri kapitale, kuid on tingimata tarvilik. Üldprojekti koostamiseks ongi eeltööd käimas. Senist kanalisatsioonivõrku laiendatakse iga aasta, mille üldpikkus oli 1935. a. 54 141,9 m. Et asustatud tänavaid on Tartus 86 781,0 jooksvat meetrit, siis on tänavaid, mille kanalisatsioon on paratamatu, 32 640,0 j. m. ehk 37,6%. Siin pole arvestatud asustamata ja hõredalt asustatud tänavaid.

Avalikke saunu on Tartus 8.

1934. a. 1. III 2. rahvaloenduse andmeil oli Tartus 58 876 elanikku (mehi 25 331 ja naised 33 545). Rahvuselt jagunesid Tartu elanikud järgmiselt: eestlasi 51 559 (87,6%), sakslasi 2 706 (4,6%) venelasi 2 640 (4,5%), juute 920 (1,6%), lätlasi 278 (0,4%), poolakaid 144 (0,2%), rootslasi 90 (0,2%) ja muid rahvusi 539 (0,9%).

Perekonnaseisu järgi oli: vallalisi 50,2% (29 560), milline arv on üleriiklikust väiksem 0,9% võrra, neist 0—14 a. vanuseid 16,8% (9 913) ja 15-aastasi ja vanemaid 33,4% (19 647); vallalisi mehi oli 52,9% (13 405), neist 0—14 a. vanuseid 19,5% (4 943) ja 15-aastasi ja vanemaid 33,4% (8 462); vallalisi naisi 48,2% (16 155), neist 0—14 a. vanuseid 14,8% (4 970) ja 15-aastasi ja vanemaid 33,3% (11 185). Abielus oli üldse 37,3% (21 988), milline arv on 1,6% võrra väiksem vastavast üleriiklikust. Abielus mehi oli 42,5% (10 771), naisi 33,4% (11 217); leski oli üldse 10,3% (6 093): meestest 2,6% (655), naistest 16,2% (5 438). Lahutatuid oli 1,4% (815): meestest 1,1% (287) ja naistest 1,6% (528).

Elanikkude vanuseline koostis oli Tartus 1. III 1934. a. järgmine (sulgudes 1922. a. rahvaloenduse andmed): 0- kuni 9-aastasi 6 264 (6 116) ehk 10,6% (12,2); 10- kuni 19-aastasi 7 692 (8 269) ehk 13,1% (16,4); 20- kuni 29-aastasi 12 122 (8 389) ehk 20,6% (16,7); 30- kuni 39-aastasi 9 761 (8 195) ehk 16,6% (16,3); 40- kuni 49-aastasi 7 929 (6 893) ehk 13,5% (13,7); 50- kuni 59-aastasi 6 599 (5 966) ehk 11,2% (11,9); 60- kuni 69-aastasi 4 962 (4 303) ehk 8,4% (8,6); 70- kuni 79-aastasi 2 807 (1 691) ehk 4,8% (3,4); 80- kuni 89-aastasi 578 (427) ehk 1,0% (0,8) ja 90- kuni 99-aastasi 34 (22) ehk 0,1% (0,0).

Nagu neist andmeist näha, on 0- kuni 9- ja 10- kuni 19-aastaste vanusrühma suhtearvud, võrreldes eelmise rahvaloenduse omadega tunduvalt vähenenud. Tegelikult on see vähenemine veel suurem, sest 1922. a. oli rahvaloendus jõuluvaheajal, mil osa Tartus õppivaid noori oli Tartust ära sõitnud. Suurenenud on sellevastu 20- kuni 29-aastaste vanusrühma suhtearv, mis osalt on tingitud ka eespoolnimetatud asjaolust.

Uskude suhtes olid vahekorrad järgmised: luteriusulisi 85,4% (50 287), ap.-õigeusulisi 9,5% (5 610), baptiste 0,7% (385), roomakatoliku usulisi 0,4% (225), adventiste 0,4% (217), evangeliste 0,1% (57), metodiste 0,1% (54), juudiusulisi 1,5% (889), muu-usulisi 0,05% (32), väljaspool uske olijaid 0,7% (429).

Tartu linnas korraldab ja juhhib tervishoidu linnavalitsuse tervishoiuosakond, 1928. a. maksma pandud Rahva tervishoiu korraldamise seaduse (RT 2 — 1928) alusel. Tartu linnavalitsuse tervishoiuosakonna koosseisu kuulusid 7 isikut: 1) linna-arst, kes on ka tervishoiu-osakonna juhataja, 2) tervishoiuarst, 3) vaestearst, 4) kaks kooliarsti, 5) kooli hamba-arst ja 6) emade- ja laste-nõuandla arst; abijõude on 9, nende hulgas on üks kombulsvälveametnik võitluseks

prostitutsiooni ja sellega kaasas käivate suguhaiguste vastu, 2 emade- ja lastenõuandla õde, 1 velsker-desinfektor, asjaajaja ja teenija.

Tervishoiu-osakonna juures töötab kaasaaitajana tervishoiukomisjon, kuhu kuuluvad linnanõunik, linnavolikogu poolt määratud liikmed, linnaarst ja linna tervishoiu-arst. Peale selle töötab osakonna juures veel tervishoiu-nõukogu, mille koosseisu kuuluvad linnanõunik, linnaarst, tervishoiu-arst, linnaomavalitsuse tervishoiu- ja farmatseutiliste asutiste juhatajad, kooliarstid ja vaestearst. Nõukogu arutab tervishoiu-alasse puutuvaid küsimusi.

Elatusvahendite ja puhtuse tervishoiulise järelevalve alal tegutsesid tervishoiu-arst, tervishoiu-politseid ja linna looma-arst. Toiduainetekaupluste, söögimajade, restoranide ja teiste tervishoiulisele järelevalvele kuuluvate asutiste ülevaatusi teostas tervishoiu-arst ühes tervishoiupolitsei komissariga 1934./35. a. üle 1 000. Piima ja piimasaaduste uurimist toimetas linna loomaarst tapamaja laboratooriumis, teiste toiduainete uurimist linna tervishoiuarst — lihtsamate analüüside puhul, kuna täielikumad analüüsi nõudvad toitained saadeti uurimiseks ülikooli tervishoiu-instituuti.

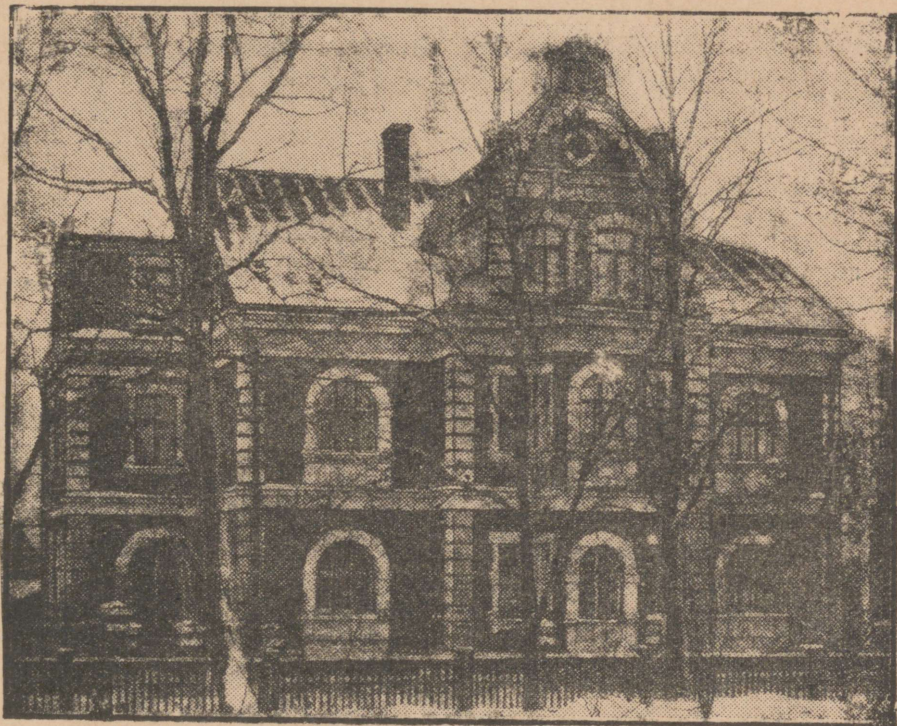
1. aprillist 1927. a. alates teostab sundmääruste täitmise järelevalvet tervishoiupolitsei-komissar nelja kordnikuga, kes on linna ülalpidamisel. Iga päev viibivad turutundidel (kella 7—14) turul 2 tervishoiupolitsei-kordnikku, kes valvavad kaalude, mõõtude jm. järele, toovad kahtlasi toiduaineid tervishoiu-osakonda järelevaatamiseks jne.

Toome siin mõningaid andmeid tervishoiu-politseid tegevusest 1932—35. a. Tervishoiulisi ülevaatusi on toimetatud 1932. a. 9 662, 1933. a. 35 023, 1934. a. 28 548 ja 1935. a. 22 033; protokolle on koostatud neile aastaile vastavalt 689, 608, 882 ning 545, mida on põhjustanud platsiloata kauplemine 297, 133, 41 ja 3, alaväärtusliku ja musta piima müümine 29, 70, 82 ja 93, hoovi mustus 15, 52, 72, 18, käimlate mustus 14, 67, 29 ja 15 juhul jne. Administratiivkorras on karistatud 216, 346, 391 ja 327 isikut trahvisummaga, mis tõuseb 982, 830,75 1 138,75 ja 1 057,50 kroonile. Rahukohtuniku poolt on karistatud 671, 325, 572 ja 327 isikut trahvisummaga 1 937 kuni 5 724 kr. Proove on võetud järgmiselt (sulgudes alaväärtuslikeks osutunute %): 1932. a. piim 1 125 (11,7%); või 179 (15,6%); koor 107 (11,2%); 1935. a. piim 815 (11,4%); või 157 (14,0%); koor 154 (2,6%).

Toiduainete turgusid on Tartus kolm: lihaturg Vabadusplatsil, söögiturk Emajõe paremal kaldal Suurturu ja Uueturu tänava vahel ning kalaturg Emajõe vasakul kaldal. Suureks paheks turgudel on suvel tolm ja kärbsed.

Emajõe kaldal vastu Uueturu tänavat valmis 1937. a. lõpuks uus turuhoonne, milles on ette nähtud 70 kauplemiskohta liha ja lihasaaduste, piimasaaduste, munade, konservide ja teiste toiduainete

müügiks ning 25 kohta kalamüügiks; viimased on teistest eraldi. Peale kauplemiskohtade on turuhoones ette nähtud veekindlad keldriruumid, külmutuskeldrid kala- ja lihamüüjaile ning ruum külmutusmasinaile, kaalukojaruum, turukontor, muud tarvilikud ruumid ja veeklosetid meestele ja naistele.

Eesti Tervishoiu Muuseumi hoone. — Musée d'hygiène à Tartu. — Hygiene Museum in Tartu.

1937. a. detsembrikuu lõpul üüriti kaupluseruumid uues turuhoones kaupmeestele ja turuhoones algas kaubitsemine 1938. a. jaanarikuu esimestel päevadel. Uue turuhoonega muutub olukord Tartu liha- ja kalaturul tervishoiuliselt tunduvalt paremaks.

31. XII 1935. a. oli Tartus 199 praktiseerivat arsti, neist riigiteenistuses 80, omavalitsuse-teenistuses 15 ja vabalt praktiseerivaid 104 (69 meest ja 35 naist). Erapraktikas on arstid ravinud 1932. a. 23 151, 1933. a. 26 143, 1934. a. 29 425 ning 1935. a. 31 569 haigusjuhtu. Samal ajal oli Tartus 36 hambaarsti, neist 34 vabalt prakti-

seerivat, ja 52 ämmaemandat, kes andsid abi 43 korral (neist juhtudest 4 korda koos arstiga). Muust tervishoiu-personalist tegutses Tartus 31. XII 1935. a.: hambatehnikuid 15, rohuteadlasi 112 (neist apteegiõpilasi ja praktikante 68), õdesid 129, velskereid 7 ja masseerijaid 37. Tartu Samariitlaste koondisse kuulus 1935. a. 180 samariitlast.

Haiglaid. Ravivõimaluste suhtes on Tartu teiste kodumaa linnadega võrreldes kõige paremas seisukorras, sest siin on suurel arvul Ülikooli kliinikuid. Haiglaid oli 1935. a. Tartus kokku 15, neist 9 ülikoolikliinikut, 3 linnahaiglat ja 3 erahaiglat, kokku 999 voodiga. Haiglaist on suuremad (sulgudes voodite arv 1930. a.): Ülikooli II Haavakliinik (150), Ülikooli Vaimuhaigustekliinik (126), Ülik. Naistekliinik (100), Ü. Närvikliinik (90), Ü. I Sisehaigustekliinik (76), Ü. I Haavakliinik (75), Ü. II Sisehaigustekliinik (75), Linna Nakkushaigla (65), Mellini erahaigla (60), Linna naiste naha- ja suguhaiguste haigla (Naistehaigla) (56), „Erakliinik“ (50) ja Linna meeste naha- ja suguhaiguste haigla (41).

Lepingu kohaselt Ülikooliga on linna ülalpidamisel ravilad, mis taotlevad võitlust nakkus- ja suguhaigustega, kuna Ülikool peab ülal õppeotstarbeks tarvilikke sise- ja naistekliinikuid.

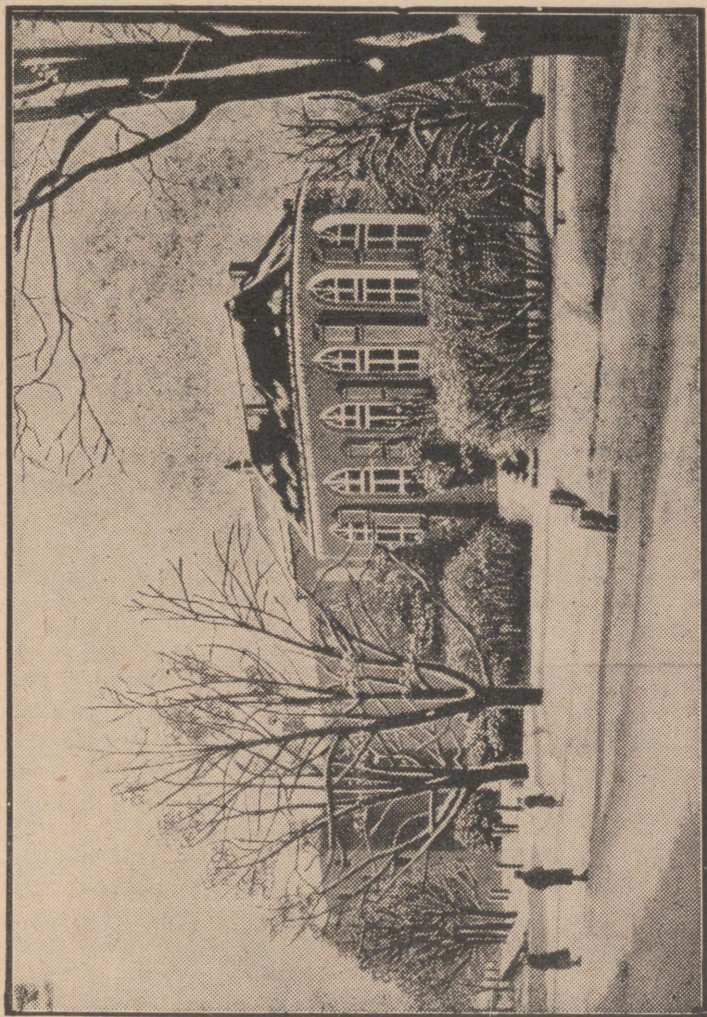
Peale eeltähendatud haiglate tegutseb väljaspool linna administratiivpiire Maarjamõisa väljal veel Tartu tiisikusravila 35 voodiga. Ravila on ette nähtud paranematuile tuberkuloosipisikute levitajaile kui ka haigeile, kellele on esimest korda tehtud pneumatooraks (õhkrind). Ravila ülalpidajaks on Tartu Tiisikuse vastu Võitlemise Selts riigi toetusel.

Naistehaiglas oli 1933. a. ravimisel 338 naist 13 752 ravipäeva, 1934. a. 379 naist 13 545 ravipäeva ja 1935. a. 340 naist 12 677 ravipäeva. Kõigis Tartu haiglais (välja arvatud Muuli leprosoorium ja tiisikusravila) oli 1935. a. ravimisel 14 666 haiget 251 501 päeva jooksul. Kliinikute ambulatooriumides on 1935. a. vastu võetud 20 315 isikut. Peale nende on Tartus veel rida ambulatooriume: Tartu linna kooliambulat., linna hambaarstimiskabinett, Ülikooli sisehaiguste-polikliinik, Ülikooli naha-polikliinik, mille juurde kuulub leprosoorium „Muuli“ 15 voodiga, Pasteuri-jaam, Ü. hamba-polikliinik, Ü. ortopeediline polikliinik, Tartu Üldhaigekassa hambaarstimiskabinett, raudtee ambulatoorium ja Tartu linna vaesteambulaatorium. Viimane töötab linna vaestearsti juhatusel ja selles anti 1935. a. abi 2 002 isikule 7 561 korda. Haigete kodudes andis vaestearst abi 1 097 isikule 2 691 korda ja vaestemajades 2 680 korda.

Apteeke oli Tartus 1937. a. 10.

Arstlikke nõuandlaid on Tartus kaks. Emade ja laste arstlik nõuandla asutati Tartus 2. I 1922. a. Ameerika Punase Risti poolt. Viimase tegevuse lõpetamisel anti nõuandepunkt 1. VI 1922. a. kogu sisseseadega üle Tartu linnale. Nõuandla ülesandeks on emade ja

eriti kuni 7. a. vanuste laste tervisliku seisukorra eest hoolitsemine. Ülalpidamiskuludest tasub riik 50%. Nõuandlas on käinud lapsi 1922. a. 1 277 ja 1928. a. 2 469 ning rasedaid emasid 1922. a. 204, 1930. a. 58. Konsultatsioonide arv oli 1922. a. 4 053, tõusis aga 1930. a-ks

—
Ülikooli raamatukogu. — Bibliothéque centrale de l'université de Tartu. —
Zentral-Bibliothek der Universität in Tartu.

8 633-le ja 1935. a. 15 172-le. Emade konsultatsioonide arv langes seevastu 1922. a. 316-lt 82-le 1930. a. 1935. a. tegid õed 6 714 kodust visiiti. Nõuandlat tarvitab peamiselt tööliskond, ühtlasi võib märgata järjekindlat abitarvitajate arvu kasvamist ka jõukamatest kihti.

dest. Nõuandlas toimetatakse lastele ka kaitserõugete pookimist, mida tehti 1935. a. 564 korral. Nõuandla asub praegu Ülikooli (end. Jaani) tänaval.

Ülikooli polikliinikus tegutseb alates 1923. a. Tartu maa ja linna tiisikuse-nõuandla, mille ülesanneteks on tiisikushaigetele nõu ja puudustkannatavaile abi andmine. Seal vaadatakse arstlikult läbi kõik nõuandlasse tulijad, kes kahtlustavad enesel tuberkuloosi olemasolu. Visiite haigete kodudesse teostavad 2 õde.

Arst ja õed tegid 1933. a. haigete kodudesse Tartu linnas 984 visiiti, nõuandlas käis Tartu linnast 4 212 haiget ja uusi tiisikushaigete registreeriti samal aastal Tartus 137. 1934. a. lõpuks oli Tartu linnas 992 ja Tartumaal 705, kokku 1 697 nõuandlas registreeritud tuberkuloosahaiget. 1935. a. jooksul registreeriti juurde Tartu linnas 125 uut tuberkuloosahaiget. 1935. a. lõpuks oli registreeritud 843 ja Tartumaal 657, kokku 1 618 tuberkuloosahaiget.

Nakkushaiguste vastu võitlemisel on Nakkushaiguste vastu võitlemise seadusega (RT nr. 94 — 1933) linnaomavalitsustele antud suuremaid volitusi. Igast nakkushaiguse-juhust on praktiseerivad arstid kohustatud teatama tervishoiu-osakonnale 24 tunni jooksul. Tervishoiu-arsti poolt tehakse koha peal võimaluse korral kindlaks nakkuse allikas ja otsustatakse, kas võib haiget jätta isoleeritult kodusele ravile või tuleb ta interneerida nakkushaiglasse. Linna desinfektori poolt tehakse kodus desinfektsioon. Haigete transpordiks on kasutada 2 Punase Risti autot, sanitaarvanker ja -saan.

Tüüfus esines kuni 1930. a. Tartus endemilise haigusena, kõikides aastas 40 ja 70 juhu vahel. 1932. ja 1933. a. aga näitas tüüfusjuhtude arv suurt tõusu ja langes 1934. a. uuesti. Sagedamaks tüüfuse asukohaks on Karlova ja jõe-äärne linnaosa.

Tüüfuse tähtsamaks omapärasuseks on: 1) pisikud peituvad haige roojas ja kuses, 2) paranenuist eritavad kuni 5% aastate jooksul tüüfusepisikuid, 3) tüüfuse levitajaiks on peale haigete veel terved pisikutekandjad, reostatud toiduained, eriti piim ja joogivesi.

Põhjustest, miks tüüfus Tartus ei kao, on tähtsamad: 1) veevärgi puudus ja reostatud vetega kaevud, 2) puudulik kanalisatsioon ja käimlad, 3) maakonnast ja linna-aedadest nakatatud toitainete turustamine, 4) haiguse levitamine batsillide- ehk pisikutekandjate kaudu.

Kavatsusel on Tartusse uue nakkushaigla ehitamine, milleks on koostatud eelkavand ja palutud Sotsiaalministeeriumilt ehituse läbi viimiseks toetust. Haigla (90) voodiga on ette nähtud kõikidele nakkushaiguste liikidele, ühise hoonena eraldi-sissekäikudega erisakondadesse.

Suguhaigustest registreeti Tartus süüfilist 1927.—34. a. 96, 140, 117, 195, 85, 29, 40 ja 40 juhtu, tripperit vastavalt 373, 497, 488, 486; 483, 424, 464 ja 486 juhtu, pehmet šankerit 1927. a. 3, 1928. a. 1, 1929.

a. 1, 1930. a. 3 ja 1933. a. 1 juht. Nagu näha, on süüfilisehaigete arv viimaseil aastail vähenenud, kuid see võib osalt olla ainult näiline, sest et 1930. a. suguhaiguste vastu võitlemise seaduse muutmise seadusega lubatakse maksuta ravi riigi kulul ainult puudustkannatajale. Meestehaiglas oli 1935. a. ambulatoorseid visiite 5 530, neist esmakordseid 231 ja korduvaid 5 299, naistehaiglas esmakordseid 165, korduvaid 3 644, kokku 3 809 visiiti. Avalikke naisi kontrolliti 1 642 korda.

Prostitueerujaid registreerib linna-arst kombulusvalveametniku andmeil; viimasel on abiks tervishoiupolitsei-kordnik. Prostitueerujate arv püsib Tartus viimaseil aastail ühtlasel tasemel, nimelt oli neid 1932—35. a. 236—237 isikut. Prostitueerujate vanus 1935. a. oli järgmine: 21—25 a. 93 naist, 26—30 a. 60, 31—35 a. 41, 36—40 a. 20, üle 40 a. 11, 20 a. 8 ja 17—19 a. vanuseid 5 naist. Keskkooliharidusega oli 11, algkooliharidusega 201 ja koduse haridusega 26 prostitueerujat. Rahvuse järgi oli neist eestlasi 215, venelasi 26, juute 2 ja sakslasi 1. Arstlikul järelevaatusel käisid prostitueerujad aasta jooksul 1 642 korda, kusjuures suguhaigusi leiti 220 juhul, neist lues (süüfilis) 19 ja gonorröa (tripper) 201 juhul.

1935./36. a. on hoolekandelist abi saanud kokku 4 108 isikut ehk 6,86% linna elanikest. Neist oli lahtisel hoolekandel 3 088 isikut ja kinnisel või poolkinnisel hoolekandel 1 020 isikut, viimaseist lastekodudes 160 ja vanadekodudes 860. Kinnise hoolekande asutisi on Tartus 3 vanadekodu. Neist on „Tartu Kodu“ 200 voodiga, kus ülalpidamist leiavad raugad, krooniliste haiguste ja vigasuste tõttu töövoime kaotanud isikud, rahulikud vaimuhaiged ja ajutiselt oma tööjõu kaotanud haiged, kellele pole kliiniline ravi hädavajaline. Asutisel on oma arstlik personaal, kuhu kuuluvad õde, põetajad ja sanitarid. Arst visiteerib asutise haigeid hoolealuseid iga päev. Poolkinnistest hoolekandeaunistest on linna ülalpidamisel 3 vaeste ühiselumaja ja Kaagvere lastekodu 170-le 3—18 a. vanusele lapsele; viimane asub umbes 12 km. Tartust olevas Kaagvere mõisas. Lastekodu juures on ka algkool.

E. Punase Risti ja Tartu Lasteaia Seltsi poolt peetakse ühiselt ülal suvikodu 150—170 lapsele. Katoliku tänaval asub riigi poolt ülalpeetav rinnalastekodu 90 lapsele (kuni 3 aasta vanusele).

Kutsevaliku-nõuandlas, mille peamiseks ülesandeks on juhtida noori nende võimeile vastavaile kutsealadele, on 1935./36. tegevusaastal nõustatud 524 isikut, peamiselt kehvemasse rahvakihti kuuluvat noort.

1936. a. alguseks oli Tartu linnas 31 suurtööstust (üle 50 töötajaga, masinatega üle 30 töötajaga), 192 kesktööstust (5—50 töötajaga, masinatega 3—30 töötajaga) ja umbes 400 väiketööstust. Ümbrusele mõjuvad halvasti metallivabrikud (müra, suits), klaasivabrikud (suits) ja nahavabrikud (maapinna reostamine). Tervishoiuli-

selt rahuldavaks tuleb pidada suurtööstuste koondumist linna lõunapiiril olevasse Ropka linnaossa, kus on püstitatud juba eksport-tapamaja, kaks klaasivabrikut, kammivabrik ja kuhu ehitatakse hooned alumiiniumivabriku ja veel mõne teise vabriku tarvis. Suurtööstuste paigutumisega linna ääreossa võidab õhu- ja maapinnapuhtus linnas. 1932. a. antud sundmäärusega nõutakse kondi-, toornaha- ja räbalaladude väljaviimist linnast linna-äärtele.

Tööstusruumid jätavad avaruse, valgustuse, õhupuhtuse ja kütte suhtes paljudes tööstustes tervishoiuliselt veel rohkesti soovida. Väiketööstustest asuvad paljud keldriruumides. Täiesti ajakohased saavad aga uuesti ehitatavad tööstushooned Ropka linnaosas. Tartu üldine haigekassa peab Udernas ülal suvikoloniid, kuhu saadetakse nõrgaterviselisi töölisi 2 nädalaks kuni 1 kuuks.

Turuhoone. — Halle. — Markthalle.

1930./31. õppeaastal oli Tartu linnas 21 algkooli 141 klassiga, kusjuures klassikomplekte oli 138. Õpilasi oli samal ajal 4 510 ja õpetajaid 219. Ühe klassi peale tuli 32, ühe klassikomplekti peale 33 ja ühe õpetaja peale 21 õpilast. 1935./36. õppeaastaks oli algkoolide arv Tartus langenud 20-le, klasside arv 134-le ja klassikomplektide arv 127-le. Ka õpilaste arv oli vähem, nimelt 4 371, samuti õpetajate arv — 202. Ühe klassi peale tuli sel õppeaastal 33, ühe klassikomplekti peale 34 ja ühe õpetaja peale 20 õpilast.

1935./36. õppeaastal oli Tartus 9 keskkooli 46 klassiga. Neis õppis 1 257 õpilast 178 õpetaja juhatusel. Ühe klassi kohta tuli 27 õpilast.

Algkoolides tuli põrandapinda ühe õpilase kohta 1930./31. õ/a. keskmiselt 1,5 m², samuti 1935./36. õ/a. Keskkoolides tuli ühe õpilase kohta 1930./31. õ/a. keskmiselt 1,6 m², 1935./36. õ/a. aga 1,8 m².

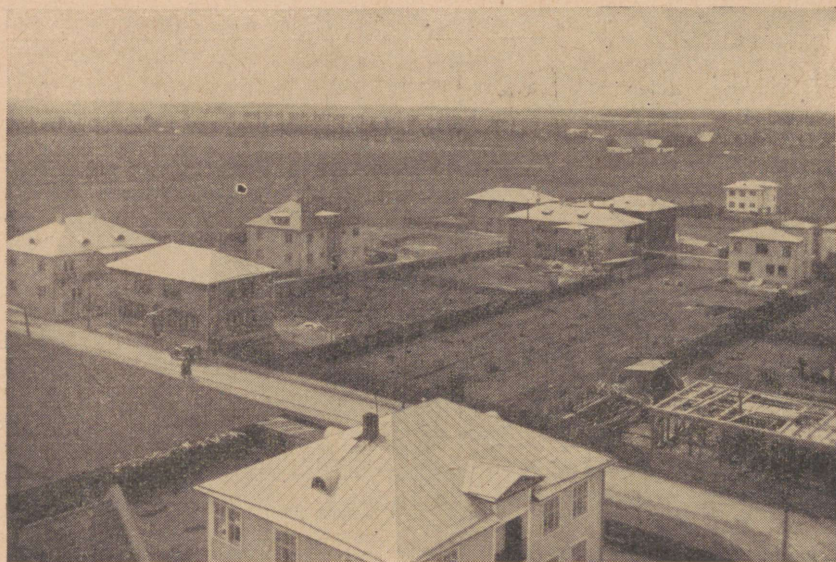
Õhumahtu tuli 1 õpilase kohta 1930./31. õ/a. algkooles keskm. 5,8, keskkooles 6,6 m³; 1935./36. õ/a. vastavalt 5,3 ja 6,8 m³. Klassitubade jaotumisest õhumahu järgi saame ülevaate järgnevast tabelist:

Tabel 36.

Õhumahtu 1 õpilase peale m³:

	2—3 m ³	3—4 m ³	4—5 m ³	5—6 m ³	6—7 m ³	7—8 m ³	8 < m ³
Algkoolid:							
1930/31. õ/a.							
Klassitubade arv	3	25	25	35	16	11	16
%	2,3	19,1	19,1	26,7	12,2	8,4	12,2
Õpilaste arv	113	791	891	1202	507	334	341
%	2,7	18,9	21,3	28,8	12,1	8,0	8,2
1935/36. õ/a.							
Klassitubade arv	2	25	27	34	22	6	10
%	1,6	19,8	21,4	27,0	17,4	4,9	7,9
Õpilaste arv	82	474	1381	1219	713	150	258
%	1,9	11,1	32,3	28,5	16,7	3,5	6,0
Keskkoolid:							
1930/31. õ/a.							
Klassitubade arv	—	7	19	13	28	12	18
%	—	7,2	19,6	13,4	28,9	12,4	18,5
Õpilaste arv	—	229	663	418	796	354	342
%	—	10,4	23,1	14,6	27,7	12,3	11,9
1935/36. õ/a.							
Klassitubade arv	—	3	6	5	8	6	16
%	—	6,8	13,6	11,4	18,2	13,6	36,4
Õpilaste arv	—	114	226	156	216	144	268
%	—	10,1	20,1	13,9	19,2	12,8	23,9

Nagu tabelist näha, oli algkoolides kõige enam niisuguseid klassitube, kus ühe õpilase peale tuli 5—6 m³ õhumahtu, nimelt 1930./31. õ/a. 26,7% ja 1935./36. õ/a. 27,0%. Samuti oli õpilasi 1930./31. õ/a. neis klassitubades kõige enam — 28,8%, 1935./36. õ/a. aga oli õpilasi kõige enam klassitubades, kus ühe õpilase peale tuli 4—5 m³ õhumahtu — 32,3%. Keskkoolides on olukord üldiselt parem. Nii oli 1935./36. õ/a. neis kõige enam niisuguseid klassitube (36,4%), kus ühe õpilase kohta tuli üle 8 m³ õhumahtu, ja sääraustes klassitubades oli ka kõige enam õpilasi (23,9%).

Vaade Tähtvere linnaosale. — Vue du quartier de Tähtvere. — Stadtteil Tähtvere.

Õhupuhastus toimus algkoolide klassitubades 1930./31. õ/a. enamasti akna kaudu, nimelt 81 klassitoas (61,8%) ja ainult 14 klassitoas (10,7%) elektriventilaatori kaudu. 1935./36. õ/a. oli olukord selles suhtes paremaks muutunud. Akna kaudu toimus siis õhupuhastus 36 klassitoas (28,1%), s. o. üle kahe korra vähem. Seinaventilaator oli tarvitusel 21 klassitoas (16,4%), elektriventilaatorid aga juba 28 klassitoas (21,9%); ka suurenes nende klassitubade arv, kus õhupuhastus toimus akna ja seinaventilaatori kaudu: 1930./31. õ/a. 29 klassituba (22,1%) ja 1935./36. õ/a. 33 klassituba (25,8%). Keskkoolides toimus 1935./36. õ/a. õhupuhastus 16 klassitoas (34,8%) akna kaudu, 12 klassitoas (26,1%) akna ja ukse kaudu, 10 klassitoas (21,7%) seinaventilaatori kaudu, 6 klassitoas (13,0%)

akna ja seinaventilaatori kaudu ja ainult 2 klassitoas (4,4%) elektriventilaatori kaudu.

Klassitubade valgustusest annab ülevaate järgnev tabel.

1 m² akende klaasipinna kohta tuli klassitubades põrandapinda:

			< 5 m ²	5—7,5 m ²	7,5—10 m ²	10—12,5 m ²	12,5—15 m ²	15 < m ²
<i>Algkoolides</i> 1930/31. õ/a.	arv		3	40	42	26	11	9
	%		2,3	30,5	32,1	19,8	8,4	6,9
1935/36. õ/a.	arv		6	41	50	17	8	6
	%		4,7	32,0	39,1	13,3	6,2	4,7
<i>Keskoolides</i> 1930/31. õ/a.	arv		3	28	47	8	5	6
	%		3,1	28,9	48,4	8,2	5,2	6,2
1935/36. õ/a.	arv		2	13	21	9	—	1
	%		4,3	28,3	45,6	19,6	—	2,2

Nii alg- kui keskkoolides oli kõige enam klassitube, kus 1 m² akende klaasipinna kohta tuli 7,5—10 m² põrandapinda: 1930/31. õ/a. algkoolides 42 klassituba ehk 32,1%, 1935/36. õ/a. algkoolides 50 klassituba ehk 39,1% ja keskkoolides 21 klassituba (45,6%). Klassitubade valgustussuhe on algkoolides muutunud paremaks.

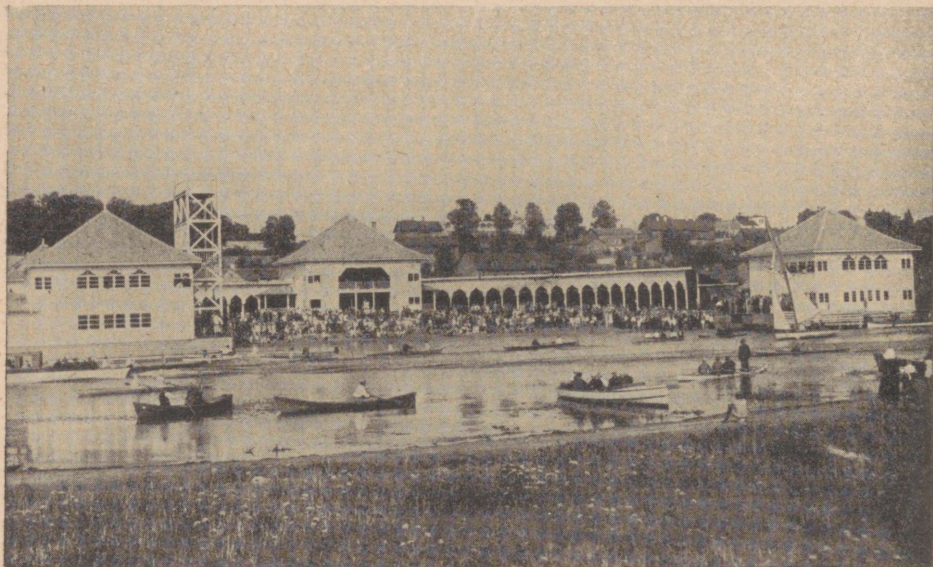
1935./36. õ/a. oli algkoolides 102 klassitoas (79,7%) ahiküte, 26 klassitoas (20,3%) keskküte. Keskoolides köeti samal ajal klassitube ainult ahjudega. Valgustamiseks tarvitati 1930./31. õ/a. algkoolides 9 klassitoas (7,1%) gaasi ja 117 klassitoas elektrit (92,9%), kuna aga keskkoolides oli klassitubade valgustamiseks ainult elekter. 1935./36. õ/a. oli nii alg- kui keskkoolides ainult elektrivalgustus.

Klassitubadest oli algkoolides 1935./36. õ/a. läbikäidavaid 17 (14,7%) ja eraldatuid 99 (85,3%), kuna 12 klassituba kohta puudusid andmed. Keskoolides oli läbikäidavaid klassitube 5 (10,9%) ja eraldatuid 41 (89,1%).

1935./36. õ/a. said 10 algkooli (50,0) vett pumbast, 7 veevärgist (35,0%) ja 3 puurkaevust (15,0%); keskkoolist oli valdav enamik ühendatud veevärgiga, nimelt 6 kooli ehk 66,7%, kuna 2 kooli (22,2%) said vett pumbast ja 1 kool (11,1%) puurkaevust). Vett tarvitati enamasti toorelt, ainult 1 alg- ja 1 keskkoolis keedetult. Joo-givett võeti 2 alg- ja 1 keskkoolis eririistadega otse anumast, mil-list nähtust tuleb pidada mittelubatavaks. Tervishoiuliselt vastu-võetava Dortmundi purskkaevu tarvituselevõtt on näidanud levin-

gut; nii võeti joogivett Dortmundi purskkaevust 1930./31. õ/a. 6 algkoolis (28,5%), 1935./36. õ/a. aga juba 11 algkoolis (55,0%). Keskkooles võeti joogivett Dortmundi purskkaevust 1935./36. õ/a. 5-s (55,6%).

Tartus on 3 kooliarsti, 1 hambaarst, 2 kooliõde algkoolidele ning 1 hambaarst ja 7 osalise tööjõuga kooliarsti keskkoolidele. Ambulaatorset arstiabi antakse algkooliõpilastele iga päev kindlaksmääratud tundidel kooli ambulatooriumis ja hammasteravi — kooli hambaarstikabinetis. Keskkooliõpilastele annavad kooliarstid ambulaatorset arstiabi kodus.

Linna ujula Emajõel. — Etablissement de natation. — Städtische Schwimmanstalt.

Tartu linna tervishoiu arendamise kavas 1935.—1941. a. on ette nähtud uue 90 voodiga nakkushaigla ehitamine. Ajakohane turuhoone avati 2. I 1938. a. Tolmu vastu võitlemiseks tuleb järkjärgult parandada sillutisi ja asendada neid ajakohase ning tolmuvaabata tänavakattega, muretseda tänavate kastmise ja prügist puhastamise auto, laiendada ja vastavalt korraldada rohelisi ja muruplatse. Linna õhurikkuse ja ilu suurendamiseks kavatakse kehtima panna nõue, et aedade tänaväärsed kinnised ja näotud plandid asendataks õhku ja päikest läbilaskvate taradega. Kehtiv ehituse-sundmäärus tuleks uuendada, kohandades seda rohkem tervishoiuliste nõuetega.

Veevärgitorustikku katsetakse 6 aasta jooksul pikendada vähemalt 24 km-ni ja ehitada uus survepaak. Sel puhul võimalduks veega varustada umbes 30 000 elanikku. Edasi tahetakse linna varustada praegusaja tervishoiu- ja tehnilistele nõuetele vastava kanalisatsiooniga ühes kollektorite ja settimisbasseinide ehitamisega. Esijoones tuleks linna servadel olevad lahtised reovetekraavid muuta kinnisteks. Tarvilik on kõik käimlad varustada veekindla maaaluse mustusekastiga. Linna elamisrajoonide piires olevad prügiväljaveokohad (arvult 4) tuleb likvideerida ja korraldada need väljaspool elamisrajoonide piire.

Nakkushaiguste vastu võitlemist katsetakse süstemaatiliselt süvendada. Tüüfuse vastu võitlemiseks on peale muu tarvis teostada piimaga tegeleva personaali kõvendatud järelevalvet tüüfuspiisikute eritamise suhtes; piirkondades, kus lähemal ajal ei ole võimalusi veevärgi saamiseks, pöörata tähelepanu üksikkaevude veepuhtusele ja uute kaevude ehitamise korral nõuda tervishoiuliselt heade puurkaevude ehitamist; nõuda kärbestekindlate prügikastide ja käimlate ehitamist või ümberehitamist; levitada lendlehti kodanikkude tutvustamiseks tüüfusega; haiguspesade süstemaatiliseks selgitamiseks ja likvideerimiseks võtta erakordselt ajutiselt ametisse arst või öde.

Difteeria vastu edukamaks võitlemiseks tuleb võimaldada puudustkannatajaile ravimiseks tasuta difteeriavastast seerumit.

Tuberkuloosi vastu võitlemiseks tuleb laiendada tuberkuloosinõuandla tegevust ning leida suuremaid võimalusi lahtist tuberkuloosi põdevate haigete eraldamiseks.

Tervishoiulise järelevalve edukamaks teostamiseks ning süvendamiseks ja nakkushaiguste vastu võitlemiseks tuleks juurde luua üks linna tervishoiu-arsti koht, sest vähemalt iga 30 000 elaniku kohta peaks olema üks tervishoiu-arst.

Koolides tahetakse kooliruumide seisukord muuta tervishoiunõuetele vastavaks ja soetada igale koolile kasutamiseks rahuldav võimla.

Linnal on oma looma-arst, kes on ühtlasi linna tapamaja abijuhataja. Linnal oma ambulantsi ei ole, vaid loomi võetakse vastu ülikooli loomakliinikute ambulantsides, kus toimetatakse ka kaitse-süstimisi. Linna looma-arst teostab tervishoiulist valvet hobuste ja teiste loomade laatadel Tartus, sissesõiduhoovides, nahavabrikutes ja ladudes. Looma-arsti kontrolli all on liha- ning vorstiärid, vorsti- ja piimatööstused ning tapamajad. Linna looma-arsti kohuseks oli ka Tartus müügile mineva piima ja piimasaaduste laboratoorne uurimine. 1934. a. uuriti piimanduslaboratooriumis 825 piimaproovi, millest 36,2% sisaldasid mustust, 242 või- ja 188 kooreproovi.

Linnas peetavate lehmade arv näitab järjekindlat vähenemist.

Tartu linna elanikud tarvitasid 1933. a. umbes 3 527 000 kg liha ehk 55 kg hinge kohta, päevas seega 150,5 grammi. Tegelikult on see hulk aga suurem, sest arvestatud on ainult tapamajas läbi-vaadatud liha.

Sanitaarse tegevuse alal tekitab raskusi õppinud tapjate vähe-
sus, mistõttu üksikud tapjad võtavad endale hulga loomi tappa ja
teevad seda rutuga mustalt.

Alatine loomalaat, mida korraldati tapamaja juures, ebaõnnes-
tus.

Kirjandus.

Bibliographie. — Schrifttum.

1. Aul, J., mag., Eesti mehe pikkusest. — Eesti Loodus, nr. 2, 1936.
2. Bekker, H., Lühike ülevaade Eesti geoloogiast. — Koguteos „Eesti“ ja äratrükk sellest „Eesti loodus“ 1925. a., 31—61.
3. Granö, J. G., prof., Orienteeriv ülevaade. — Koguteos „Eesti“ ja äratrükk sellest „Eesti loodus“ 1925. a., 1—17.
4. Grewingk, C., Geologie von Liv- u. Kurland, 1861.
5. Kind, T., Talundite omatarvitus ja turutoodang. Eesti Põllumajandus. Statistiline aastaraamat VI, VII, VIII, IX ja X, 1927—1931. a.
6. Kind, P., Loomade arv ja koostis. Eesti Põllumajandus VI—X, 1927—1931.
7. Kutsetegevuse õigustega tervishoiupersonaali, loomaarstide ja tervishoiuasutiste nimekiri 1937. a. Tallinn, 1937.
8. Köstner, N., Eesti sõdurite pikkus 1924. a. — Eesti Statistika, 1927, nr. 65
9. Lasberg, E. dr., Leepra. Eesti Demograafia, v. IV, 111—113, 1930. a.
10. Lepp, A., Eesti Statistika kuukirjas ilmunud kirjutised.
11. Lind, K., Loomade tervishoid. Eesti Põllumajandus. X, 1931.
12. Lüüs, A., prof., Sugemeid vigaste laste kohta Eestis, 1923.
13. Nõmmik, A., prof., Kodumaa mullastik. — Koguteos „Eesti“ ja äratrükk sellest „Eesti loodus“ 1925. a., 97—149.
14. Olt, A., Loomade tervishoid. Eesti Põllumajandus. VI—VIII, 1927—1929.
15. Olt-Ojasalu, A., Loomade tervishoid. Eesti Põllumajandus. IX, 1930.
16. Paldrock, A., prof., Uuemaid andmeid pidalitõbisist Eestis. — Eesti Arst, 1928, nr. 11, 393—396.
17. Prinzing, F., Handbuch d. med. Statistik.
18. Rammul, A., prof., Alkooli ruumid ja tervishoiulised tingimused, lk. 77—105; keskkooli ruumid ja tervishoiulised tingimused, lk. 175—182; E. Demograafia, v. I. „Haridus Eestis“, 1924.
19. Rammul, A., prof., Kooliõpilaste tervisline seisukord. Eesti Demograafia, v. III. „Tervishoid Eestis“, 1925. a., lk. 36—42.
- 19a. Rammul, A., prof., Tartu joogivee-oludest ja keskveevärgi ehitamise kavatsusist. Tartu (koguteos), lk. 580—581.
- 19b. Rammul, A. J., Reka Embach, kak istočnik vodosnabženija naseleñnõh mest. Sbornik rabot gigieničeskoj laboratorii Jurjevskago Universiteta. Võp. I. 1902

20. Rapport épidémiol., nr. 168, 1933.
21. Reimann, H., Eesti Statistika kuukirjas ja eriväljaandeis ilmunud kirjutised.
22. Rumma, K., dr., Eesti Statistika kuukirjas ilmunud kirjutised.
23. Schlossmann, K., prof., Febris undulans Bang, Eesti Arst, nr. 8, 1929. a.
- 23a. Schlossmann, K., prof., Über das Vorkommen der Bakteriophagen im Wasser. Ztschr. f. Hyg. u. Infektionskrankh. B. 114, H. 1, 1932. S. 65—77.
24. Sresnevsky, B., prof., 25-jähr. Mittelwerte der Niederschläge 1886—1910, Dorpat, 1913.
25. Sumberg, V., dr., Koolipink. Tartu, 1932.
26. Sõrmus, R., Eesti Statistika kuukiri 1934. a., lk. 374.
27. Tartu I—IV, 1933.—1936. a.
28. Tartu Ülikooli Tervishoiu Instituut 1895—1935, lk. 51, Tartus 1935.
29. Tomberg, G., Linnade ja alevite rahvastik.
30. Volmer, L., dr., Sünnitusabi andmine Eestis (käsikirjas).
31. Eesti Demograafia, v. I. „Haridus Eestis“, 1924.
32. „ „ v. III. „Tervishoid Eestis“, 1925.
33. „ „ v. IV. „Rahvastik ja tervishoid Eestis“, 1930.
34. Eesti Statistika kuukiri, 1922.—1937. a.
35. Estonie de 1920—1930. Résumé rétrospectif, 1931.
36. Rahva demograafiline koosseis ja korteriolud Eestis. 1922. a. üldrahvalugemise andmed, v. I, 1924.
37. Rahvastiku koostis ja korteriolud. 1934. a. rahvaloenduse andmed, v. II, 1935.
38. Rahvastikuprobleeme Eestis. 1934. a. rahvaloenduse tulemusi, v. IV, 1937.
39. Rahva tööala ja ühiskondlik kihitus. 1922. a. rahvalugemise andmed, v. III, 1926.
40. Riigi Teataja 1923.—1937. a.
41. Surmapõhjuste registreerimiskord ja rahvusvaheline surmapõhjuste nomenklatuur. E. Stat. Keskbüroo. 1931. Tallinn.
42. Töõharud ja leibkonnad. 1934. a. rahvaloenduse andmed, v. III, 1935.
43. Valdade rahvastik. 1934. a. rahvaloenduse andmed, v. I, 1934.
44. 1922. a. üldrahvalugemise andmed. Tartu ja Valga maakonnad. 1924.

Resumé français.

L'arrondissement de Tartu est situé dans la partie centrale de la région orientale de l'Estonie et confine au nord à l'arr. de Viru et de Järva, au est au lac de Peipsi (Peipus), au sud à l'arr. de Võru (Werro) et de Valga (Valk) et au ouest à l'arr. de Viljandi (Fellin) et au lac de Virtsjärv. L'étendue territoriale de l'arr. de Tartu est de 7 018,99 km², non compris la superficie des lacs 5 633,12 km². Le nombre des habitants par 1 km² est de 32,2.

Le sous-sol dans la partie au nord de l'arr. T. est composé de calcaires siluriques, dans les autres parties de grès rouge devonique — old Red. Les deux couches par endroits sont couvertes d'épaisses couches de moraine.

Le climat de l'arr. de T. est tempéré-tiède. La température moyenne de l'an est plus basse d'un degré que celle des régions occidentales de l'Estonie. Les données détaillées sur les facteurs caractéristiques du climat se trouvent dans les tabl. 1—4.

D'après le recensement en 1934 — les nombres mis entre parenthèses se rapportent au 1. recensement en 1922 — le nombre des maisons d'habitation des communes rurales y compris les petits bourgs, était de 22 933 (19 635). Les 73,6% des habitations inspectées possédaient une espèce de salle de bain propre située à proximité de l'immeuble habitée et comprenant le plus souvent deux pièces — le vestiaire et la salle de bain proprement dite de bain de vapeur. Ceux qui ne possèdent pas leur propre salle de bains se servent d'ordinaire de celle de leurs voisins.

Pour rendre meilleure la qualité de l'eau potable les puits devraient se creuser à une plus grande profondeur et il faudrait remplacer le bois par des conduites de béton comme on en use déjà dans certains endroits, les puits tubulaires seraient ce qu'il y aurait de meilleur.

Le nombre des écoles primaires dans l'arr. de Tartu était en 1935/36 de 172 avec 12 717 élèves. Les écoles et l'inventaire sont dans un état meilleur qu'ils ne l'étaient en 1920. L'inconvénient le plus grave c'est l'éclairage et la ventilation insuffisants.

Il existe des stations de repos ou de villégiature, qui se trouvent sous le contrôle sanitaire, dans l'arrondissement de Tartu 5.

Parfois Elva sert aussi de villégiature hivernale à cause de ses bois de sapin.

D'après le 2. recensement en 1934 (les nombres mis entre parenthèses se rapportent au 1. recensement en 1922) la population de l'arrondissement de Tartu, non compris la ville de Tartu, la ville de Otepää et 4 bourgs, était de 113 069 (118 695) habitants: 57 921 hommes et 64 499 femmes, dont 102 849 soit 91,0% étaient Estoniens, 9 308 soit 8,2% Russes, 487 soit 0,4% Allemands, 22 soit 0,0% Suédois, 10 soit 0,0% Juifs, et 328 soit 0,4% appartenaient à autres nationalités. La répartition de la population de l'arr. de Tartu d'après l'église à laquelle ils appartiennent était en 1934 la suivante 85,6% évang.-luthér. ou protestants, 12,2% appartiennent à l'église grecque-cathol. et 2,2% sont d'autres confessions.

Les coefficients de natalité oscillaient entre 17,5 et 14,5 par 1000 habitants, les coefficients de mortalité entre 18,1 et 14,5. Pour le détail voir les tabl. 24.

L'enregistrement des causes de décès à la campagne ne ce pratique pas avec exactitude, l'inspection médicale des cadavres n'y étant pas encore obligatoire comme dans les villes et dans les bourgs importants.

Pour le détail des maladies infectieuses voir les tabl. 30. La verole ne fut enregistrée que de 3—51 fois dans les années 1919—1921; la vaccination obligatoire ayant été pratiquées conformément à la loi du 21. mars 1921. Les cas de la rougeole ont été constatés presque tous les ans. Des cas extrêmement nombreux de rougeole furent enregistrés dans les années suivantes: 1920 312 cas, 1922 485 cas, 1927 808 cas et 1930 845 cas. La scarlatine a été très repandue en 1919 et 1920 (de 343 et 320 cas enregistrés) alors 1926—1931 (de 106—553 cas).

Les cas de la diphtérie apparaient tous les ans: on a enregistré en moyenne de 50 à 70 cas par ans. La dysenterie s'était repandue sous forme épidémique en 1919, mais elle a eu intensité particulière en 1920 — on a enregistré 458 cas; depuis 1927 dans l'arr. de Tartu il y avait seulement en 1934 3 cas de dysenterie. 30 cas de lèpre ont été constatés au cours de 18 années. Les cas de trachome ont diminués dans les années dernières; entre 1920 et 1924 on en a enregistré 70 cas par ans, en 1932 il n'y a eu que 14 cas de trachome dans tout l'arr. de Tartu.,

En thèse générale le nombre des maladies infectieuses a de beaucoup diminué au cours des dernières 15 années.

Dans l'arr. de Tartu en 1923—1936 on a enregistré en moyen 183 cas de tuberculose. Des maladies vénériennes la gonorrhoea á été enregistré le plus souvent — le plus grand nombre des cas étant 238 par ans, le plus grand nombre des cas de syphilis a été 102 par ans.

Les cas d'aliénation mentale enregistrés par le docteur J. Luiga en 1902 sont en nombre de 1037 soit 69 par 10 000 habitants; en 1929 leur nombre enregistré par les psychiatres dans les dernières années confirmé également par les constatations du service de santé de l'administration de l'arr. se montait à 1 227 soit à 99 par 10 000 habitants (il est, toutefois, à noter que les lignes de démarcation de l'arr. ne sont pas les mêmes qu'en 1902).

Le nombre des aveugles dans l'arr. de Tartu était en 1922 de 267 — 108 hommes et 159 femmes — soit 21 (19,6 — les nombres mis entre parenthèses se rapportent pour toute l'Estonie) par 10 000 habitants, le nombre des sourds, muets et sourds-muets de 361, soit 30 (26,6) des infirmes de 239 soit 19 (16,2).

L'arr. de Tartu est divisé en 23 districts médicaux (voir tabl. 29); chaque district a un médecin „de district“ qui est à la charge de l'arr. Le médecin de district est tenu d'exercer des fonctions de médecin sanitaire, de médecin scolaire et de médecin pour les pauvres. En outre le médecin de district peut avoir sa clientèle privée. L'arr. de Tartu est divisé en 13 districts médicaux-vétérinaires.

La ville de Tartu, autrefois Dorpat — nom allemand, Derpt ou Jurjev — noms russes, chef lieu de l'arr. de Tartu, ville d'université, est située aux bords de la rivière Emajõgi. L'étendue territoriale de la ville de Tartu dans les limites administratives est de 6 686.50 ha; 833,06 ha de ce terrain sont occupés par des constructions (maisons etc.) de cours et de jardins. L'étendue des parcs et des jardins publics est de 48,68 ha, terrains de jeux et de sport 8,42 ha. L'eau d'alimentation de la ville de Tartu provient du puits auprès de l'étang Meltsiveski.

Le nombre des habitants était en 1. III. 1934 de 58 876 (25 331 hommes et 33 545 femmes) dont 51 559 soit 87,6% étaient Estoniens, 2 706 soit 4,6% Allemands, 2 640 soit 4,5% Russes, 920 soit 1,6% Juifs, 278 soit 0,4% Lettons, 144 soit 0,2% Polonais, 90 soit 0,2% Suédois, 539 soit 0,9% appartenaient à autres nationalités. La répartition des habitants de la ville de Tartu d'après l'église à laquelle ils appartiennent était en 1934 d'après le 2. recensement la suivante: 50 287 soit 85,4% évang.-luthér. ou protestants, 5 610 soit 9,5% appartiennent à l'église grecque-cath., 225 soit 0,4% cathol., 889 soit 1,5% mos., 217 soit 0,4% advent. et 2,8% autres confessions.

Il y avait en 1936 à Tartu 199 médecins, 36 dentistes, 15 dentistes-techniciens, 52 sages-femmes, 129 infirmières, 37 masseurs et masseuses, 112 pharmaciens.

Dans la ville de Tartu l'activité de la section de l'administration municipale est basée sur la loi de 1928 sur l'hygiène populaire. 7 médecins sont employés dans cette section.

Un médecin faisant partie du service des consultations pour les mères et les enfants.

A ceux-ci s'ajoutent trois employés de service auxiliaire, soit 1 fonctionnaire de la police des moeurs pour la lutte contre la prostitution et contre les maladies vénériennes qui y ont trait, deux infirmières du service des consultations pour mères et enfants, un administrateur du matériel et un domestique (homme de peine). Dans la section sanitaire fonctionnent encore une commission pour les questions d'hygiène comprenant le conseiller municipal, des membres nommés par l'administration municipale, le médecin municipal et le médecin hygiéniste municipal et, outre cette commission, un conseil sanitaire composé par le conseiller municipal, le médecin municipal, le médecin hygiéniste, les chefs dirigeants les entreprises de caractère pharmaceutique et hygiénique de la ville, les médecins attachés aux écoles et le médecin pour les pauvres.

Le contrôle des denrées alimentaires est confié au médecin sanitaire, à la police sanitaire et au médecin vétérinaire municipal.

En 1934/35 le médecin sanitaire, secondé par le commissaire de la police sanitaire a effectué le contrôle (>1000) des magasins de denrées alimentaires, restaurants, cuisines populaires et autres établissements soumis à son contrôle.

Depuis le 1. avril 1927 le contrôle de l'observation des règlements incombe à un commissaire sanitaire et à quatre agents de police dont deux inspectent quotidiennement le marché de la ville. Depuis 1937 il y a une halle sur la rive de l'Emajõgi avec 70 places prévues pour la vente de la viande et de ses produits, pour la vente des laitages, des oeufs, des conserves etc, et 25 pour celle du poisson. On projette l'installation de cantines réfrigérantes, de glaciers etc.

En ce qui concerne le traitement médical des maladies la ville de Tartu occupe une place privilégiée parce qu'elle possède un nombre fort considérable d'hôpitaux dépendant de la faculté de médecine de l'université de Tartu.

En 1935 on comptait à Tartu 15 hôpitaux dont 9 relevaient de l'Université, 3 de la ville; 3 sont hôpitaux privés. En outre, il existe au-delà de la limite administrative de la ville un sanatorium municipal pour les tuberculeux avec 35 lits et un autre pour les lépreux. En 1935 14 666 malades furent soignés dans tous les établissements réunis pendant 251 501 jours.

Deutsche Zusammenfassung.

Der Kreis Tartu liegt im mittleren Gebiete des östlichen Teiles von Estland. Die Gesamtfläche des T. Kreises beträgt 7 018,99 km², ohne Wasserflächen 5 633,12 km². Den Untergrund bilden im nördlichen Teile des Kreises Silurschichten, im übrigen Teile roter Sandstein — Old Red — der Devonschicht; beide Schichten sind von einer stellenweise sehr mächtigen Moränenschicht überlagert.

Das Klima des Kreises ist gemässigt-kühl und bildet einen Übergang vom See-Klima zum Kontinental-Klima. Die mittlere Jahrestemperatur ist um 1° C niedriger als in den westlichen Kreisen Estlands. Die Einzelheiten siehe die Tabellen 1—4.

Nach den Volkszählungsergebnissen vom 1. III. 1934 — die Zahlen für das Jahr 1922 in Klammern — gab es im Kreise, auf dem flachen Lande, die kleineren Flecken inbegriffen, 22 933 (19 635) Wohngebäude. Hinsichtlich der Badestuben und der Abortgruben wurden in den letzten Jahren 2 557 Wohngebäude untersucht. 73,6% davon hatten eine eigene in der Nähe des Wohngebäudes gebaute Badestube. Eigene kleine Aborthäuschen über den Gruben zum Sammeln der Fäkalien hatten 71,1% der besichtigten Wohngebäude. Etwa ein Viertel der Aborthäuschen und Abortgruben genügte nicht den sanitären Anforderungen.

Im Laufe der letzten Jahre sind Wasserproben von 616 Brunnen aus dem T. Kreise analysiert worden. Ein ziemlich grosser Prozentsatz von den Brunnen gab unbefriedigendes Wasser.

Grundschulen gab es im T. Kreise im Jahre 1935/36 172 mit 12 717 Schülern. Die Schulhäuser und das Inventar sind jetzt im Vergleich mit den Verhältnissen im Jahre 1920 in viel besserem Zustande. Der häufigste Fehler der Schulhäuser besteht in ungenügender Beleuchtung und Ventilation.

Im T.-Kreise gibt es 5 unter sanitärem Schutze befindliche Erholungsorte oder Sommerfrischen, nämlich Elwa, Peedu, Pühajärve, Kurepalu und Kabina.

Nach den Volkszählungsergebnissen vom 1. III. 1934 lebten in den Gemeinden des T. Kreises 113 069 (im J. 1922 118 695) Einwohner, davon 57 921 Männer und 64 499 Frauen. Der Nationalität

nach waren 91% Esten, 8,2% Russen, 0,4% Deutsche und 0,4% andere. Der Konfession nach waren Lutheraner 85,6%, griech.-kath. 12,2 und anderer Konfession 2,2%.

Die Geburtenzahl im T. Kreise schwankte zwischen 17,5—14,5 auf 1 000 Einwohner, die Sterblichkeit zwischen 18,1 und 14,5.

Das Registrieren der Todesursachen ist auf dem Lande ungenau, da dort eine obligatorische ärztliche Leichenschau noch nicht vorgeschrieben ist wie in den Städten und grösseren Ortschaften.

Von den allgemeingefährlichen Krankheiten wurden Pocken nur noch in den Jahren 1919—21 registriert (3—51 Fälle im Jahr), nachher nicht mehr da die obligatorische Schutzpockenimpfung genau durchgeführt wird. In den Kriegsjahren 1919 und 1920 wurden Flecktyphusfälle registriert, ebenso einige Fälle von Rückfallfieber. Die Ruhr trat epidemisch auf im Jahre 1919, herrschte noch im Jahre 1920, wo 458 Fälle registriert wurden, später sind nur einige Fälle in den Jahren 1927 und 1934 vorgekommen. Die beigefügte Tabelle nr. 30. gibt eine Übersicht über die Infektionskrankheiten.

Geistig Anormale wurden vom Psychiater Dr. J. Luiga persönlich im J. 1902 im T. Kreise in der Zahl von 1 037 oder 69 auf je 10 000 Einwohner registriert; im Jahre 1928/29 betrug deren Zahl nach der von Psychiatern ausgeführten Registration 1 227 oder 99 auf 10 000 Einwohner.

Der Kreis Tartu zerfällt in 23 Arztdistrikte (Tab. nr. 29); auf jeden Distrikt kommen 2 000—12 000 Einwohner. Die Distriktsärzte beziehen von der Kreisverwaltung ein festes Grundgehalt, wofür sie bestimmte Pflichten, nämlich die eines Sanitäts-, Schul- und Armenarztes zu erfüllen haben; dabei haben sie auch das Recht Privatpraxis auszuüben.

Die Stadt Tartu (ehem. deutsch Dorpat, russ. Derpt und Jurjew), die Universitäts- u. Hauptstadt des Tartu-Kreises liegt zu beiden Seiten des Flusses Emajõgi, der aus dem See Wirtsjärw kommend in den Peipus-See mündet. Die Gesamtfläche der Stadt Tartu war im J. 1934 in den Administrativgrenzen 2 149 ha, wovon einnahmen: Häuser, Höfe u. Gärten 833,06 ha, Strassen, Plätze u. Quais 180,64 ha, Marktplätze 5,47 ha, Eisenbahn 54,40 ha, Parks, öffentliche Gärten u. Alleen 48,68 ha, Spiel- u. Sportplätze 8,42 ha, Felder, Wiesen u. Weideplätze 873,04 ha, Flugplatz 43,36 ha, Bestattungsplätze 41,98 ha, Wasserflächen 49 ha, Sand- u. Kiesgruben 10,95 ha. Die Zahl der Grundstücke betrug am 1. IV. 1936 4 341. Die Länge der Strassen u. Fahrwege betrug 125,30 km, davon 73,545 km gepflastert. Laut der 2. Volkszählung vom 1. III. 1934 waren in Tartu 4 741 Wohnhäuser, 18 106 Wohnungen u. 43 889 Wohnräume. Einstöckige Häuser waren 2 426, 2-stöckige 2 084, 3-stöckige 203, 4-stöckige 25, 5 und mehrstöckige 3. Bewohnte

Wohnungen gab es 18 037, davon 1-zimmrige 7 592, 2-z. 3 855; 3-z. 2780, 4-z. 1 656, 5-z. 981, 6 u. mehrz. 1 173.

Das städtische Zentralwasserwerk nimmt Grundwasser aus dem Brunnen beim Meltsiveski-Teich (Malzmühlenteich) im Stadtgebiete. 1935 war die Magistralrohrlänge 12 051 m und die Zahl der meist im Zentrum gelegenen, angeschlossenen Grundstücke betrug 327. Das Trinkwasser des Zentralwasserwerks wird systematisch chemisch u. bakteriologisch im Hygienischen Institute der Universität untersucht. Die übrigen Grundstücke haben Bohr- od. Schachtbrunnen. Der Abortgrubeneinhalt der meisten Häuser wird ausgeführt. Die an das Kanalisationsnetz angeschlossenen Grundstücke unterziehen ihre Abwässer meist einer mechanischen Vorreinigung. Die Kanalisationsröhren münden in den Fluss Emajõgi.

Am 1. III 1934 waren in Tartu 58 876 Einwohner (25 331 Män. 33 545 Frauen), 51 559 (87,6%) Esten, 2 706 (4,6%) Deutsche, 2 640 (4,5%) Russen, 920 (1,6%) Juden, 278 (0,4%) Letten, 144 (0,2%) Polen, 90 (0,2%) Schweden, 539 (0,9%) andere. Evang.-luther. 50 287 (85,4%), griech.-orthodoxe 5 610 (9,5%), röm.-kathol. 225 (0,4%), mosaisch 889 (1,5%), adventist. 217 (0,4%) u. 2,8% andere.

1. I 1936 waren in Tartu 199 praktisierende Ärzte, 36 Zahnärzte, 52 Hebammen, 15 Zahntechniker, 112 Farmazeuten, 129 barmherzige Schwestern, 37 Masseure u. 7 Feldscher.

In der Stadt Tartu ist die Sanitäts-Abteilung der Stadtverwaltung auf Grund des im J. 1928 veröffentlichten Gesetzes, welches die Regelung des Gesundheitswesens betrifft (RT 2 — 1928), tätig. Das Personal der Sanitäts-Abteilung der Stadtverwaltung Tartu besteht aus 8 Personen: der Stadtarzt als Leiter, der Sanitätsarzt, 1 Armenarzt, 3 Schulärzte, 2 Schulzahnärzte und 1 Arzt der Beratungsstelle für Mütter u. Kinder. Ausserdem werden 9 Hilfskräfte beschäftigt, unter anderem 1 Sittenpolizeibeamter für die Bekämpfung der Prostitution und der damit verbundenen Geschlechtskrankheiten, 2 Krankenschwestern der Beratungsstelle für Mütter u. Kinder, 1 Feldscher-Desinfektor, 1 Sachverwalter u. 1 Diener.

Bei der Sanitäts-Abteilung arbeitet auch eine Sanitätskommission, die aus einem Stadtrat, von der Stadtverwaltung eingesetzten Mitgliedern, dem Stadtarzt und dem Sanitätsarzt besteht. Ausserdem ist bei der Abteilung noch ein Sanitätskonseil, zu welchem gehören: ein Stadtrat, der Stadtarzt, der Sanitätsarzt, die Leiter der sanitären und farmazeutischen Unternehmen der Stadt, die Schulärzte und der Armenarzt.

Die Lebensmittel-Kontrolle untersteht dem Sanitätsarzt, der Sanitäts-Polizei u. dem Stadtveterinärarzt. 1934/35 führte der Sanitätsarzt mit dem Sanitätspolizeikommissar über 1000 Kontrollen der Lebensmittelhandlungen, Speisehäuser, Restaurants u. anderer

unter die sanitäre Kontrolle gehörender Unternehmen aus. Ab 1. IV 1927 untersteht die Kontrolle über die Befolgung der Verordnungen einem Sanitätskommissar u. 4 Polizisten, von denen jeden Tag 2 auf dem Markt die Kontrolle ausüben. Auf dem rechten Ufer des Flusses Emajõgi ist 1937 eine Markthalle gebaut worden, in der 70 Plätze für den Verkauf von Fleisch u. Fleischprodukten, Milchprodukten, Eiern, Konserven usw. u. 25 Plätze für Fischverkauf, ferner Kühlräume, Eiskeller usw. vorgesehen sind.

In Bezug auf die Krankenbehandlungsmöglichkeiten nimmt Tartu eine bevorzugte Stellung ein, da es hier eine grössere Zahl von Universitäts-Krankenhäusern gibt. Im J. 1935 waren in Tartu 15 Krankenhäuser, von diesen 9 Universitäts-, 3 Stadt- u. 3 Privat-Krankenhäuser. Ausserdem befinden sich ausserhalb der Administrativ-Grenze der Stadt noch ein städtisches Tuberkulose-Sanatorium mit 35 Betten u. ein Leprosorium. Im J. 1935 wurden in allen Krankenhäusern zusammen 14 666 Kranke (251 501 Krankentage) behandelt.

Tabel 37.

Tartumaa algkoolide joogivee uurimuse tulemused.

Résultats de l'analyse des eaux potables des écoles primaires de l'arr. de Tartu.

Resultate der Untersuchungen des Trinkwassers der Elementarschulen des Kreises Tartu.

a	allikas,	<i>source, Quelle,</i>	+	vesi on kõlvuline	<i>l'eau est bonne,</i>
j	jäljed,	<i>traces, Spuren,</i>		ehk hea,	<i>das Wasser ist gut,</i>
jä	järv,	<i>lac, See</i>			
jõ	jõgi,	<i>rivière, Fluss</i>	—	vesi on mittekõlvuline ehk halb,	<i>l'eau est mauvaise, das Wasser ist schlecht,</i>
p	pumpkaev,	<i>fontaine à pompe, Pumpe,</i>			
pk	puurkaev,	<i>puits tubulaire, Rohrbrunnen,</i>	?	vesi on kahtlane,	<i>l'eau est suspecte ou médiocre, das Wasser ist verdächtig oder mittel-mässig.</i>
r	raket. salvkaev,	<i>puits à margelle, Kesselbrunnen,</i>			
t	talu,	<i>la ferme, Bauerngehöft,</i>			
tn	tänav,	<i>rue, Strasse,</i>			
vald	vald	<i>commune rurale, Gemeinde,</i>			
üpt	ühispiimatalitus,	<i>laiterie cooper., Kooper. Meierei,</i>			

Hindamisel on arvesse võetud vee füüsikalised ja keemilised omadused ja ka veeallika iseloom.

L'appréciation de la qualité des eaux est faite au point de vue physique, chimique et d'après le caractère de la source.

Bei der Begutachtung der Trinkwasserquellen ist der Charakter derselben sowie die physikalischen und chemischen Eigenschaften des Wassers in Betracht gezogen.

Lahtreis 6—13 tähendavad arvud milligramme 1 liitr. vees. Vee kareduse 1 saksa kraad = 1,79 prantsuse = 1,25 inglise kraadiga.

Les nombres en les colonnes 6—13 expriment des milligrammes par litre d'eau. Degré hydrométrique 1° allemand = 1,79^o français = 1,25^o anglais.

In den Rubriken 6—13 bedeuten die Zahlen Milligramme in 1 Liter Wasser. Die Härte des Wassers (Rubrik 14) ist in deutschen Härtegraden angegeben; 1 deutscher Härtegrad = 1,79 französ. = 1,25 englischen Härtegrade.

Järjekorra nr.

Valla ja algkooli nimetus

Commune rurale et l'école primaire

Gemeinden und die dort befindlichen Elementarschulen

Veevõtmiskoht — *Provenance de l'eau* — *Herkunft des Wassers*

Käevu sügavus — *Profondeur de puits* — *Brunnentiefe*

Vee kaugus maapinnalt — *Dist. de l'eau de la surface de terre* — *Entfernung des Wassers von d. Erdoberfläche*

Veekihi paksus — *Hauteur de l'eau* — *Tiefe der Wasserschicht*

Vesinikiooni konts. (pH) — *Réaction* — *Wasserstoffionenkonz.*

Hapendumus — (O₂) — *Mal. organ.* — *Sauerstoffverbrauch*

Salpeetrishape (N₂O₃) — *Nitrites* — *Salpetrige Säure*

Salpeeterhape (N₂O₅) — *Nitrates* — *Salpetersäure*

Ammoniaak (NH₃) — *Ammoniaque* — *Ammoniak*

Raudhapend (Fe₂O₃) — *Fer* — *Eisenverbindungen*

Kloor (Cl) — *Chlore* — *Chlor*

Kaltsiumhapend (CaO) — *Chaux* — *Kalksteinmoozd*

Magneesiumhapend (MgO) — *Magnésie* — *Magnesiummoozd*

Karedus saksa kraadides — *Degré hydrométr. allem.* — *Härte in deutsch. Grad.*

Vee kõivulisus — *Qualité de l'eau* — *Beschaffenheit des Wassers*

metr.

1.

2.

3.

4.

5.

6.

7.

8.

9.

10.

11.

12.

13.

14.

15.

1. Elva alevi algk.
2. Jõgeva al.
3. Kallaste al. algk.
4. Mustvee eesti algk.
5. Mustvee eesti algk.
6. Mustvee vene algk.
7. Otepää algk.

Aakre vald.

8. Aakre algk.

Ahja vald.

9. Ahja algk.
10. Ahja Kärsa
11. Lääniste
12. Metsküla
13. Valgesoo

p	7,5	6	1,5	7,3	11,6	0,06	73	0,03	0	18	152	107	26,3	—
pk	7,3	1,5	0	26	0,01	0	58	179	47	22,8	+
r	10	8	2	6,8	5,6	0,05	125	0	0	98	119	64	18,6	?
pk	60			7,2	4,4	0	0	0,25	0,9	7	94	58	15,5	?
jõ	7,2	16,9	0	0,5	0,15	0	5	64	25	9,0	—
jä	7,0	9,5	0	1	?	0	4	33	13	4,6	?
p	12	10	2	7,3	3,1	0,06	35	0,02	0	14	129	35	16,6	?
p	9,5	8	1,5	7,6	6,1	0,09	82	0,12	0	94	143	155	30,5	?
p	5	3	2	7,2	4,4	0,02	64	0,06	0	106	202	96	30,2	?
p	8	5	3	7,1	6,6	0,01	21	0,07	j	42	82	44	12,8	?
p	11	9	2	7,2	6,8	0,25	4	0,01	0,3	26	90	33	12,4	—
p	11,1	9,9	1,2	7,3	12,5	0,03	10	j	0,3	138	202	129	33,7	?
r	30	28	2	7,0	3,1	0,01	55	0,01	0,3	12	129	46	17,7	?

		1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.
	Alatskivi v.															
14.	Alatskivi algk.	p	6	3	3	7,2	7,1	0,70	70	0,50	0	147	146	98	24,8	—
	Aru vald.															
15.	Aru algk.	r	7	4,2	2,8	7,3	2,0	j	20	0	0	16	120	43	16,5	+
	Avinurme v.															
16.	Avinurme algk.	r	12	10,5	1,5	7,2	3,0	0,02	14	0	0	18	83	33	11,8	?
17.	Laekannu algk.	r	8	3	5	7,3	6,6	0,03	17	0,02	0,1	248	212	102	31,8	?
18.	Piilsu algk.	r	4	2,3	0,9	7,2	2,4	0	0	0	0	11	123	60	18,5	+
19.	Pärniku algk.	r	3,6	2,6	1	7,0	2,8	0	20	0,01	0,1	32	132	16	14,8	?
20.	Ulvi algk.	r	5	2—4	1—3	7,4	3,8	j	34	0,01	0	75	160	88	25,2	?
21.	Vadi algk.	r	2,8	1,4	1,4	7,1	3,8	0,03	75	0,01	0	258	235	126	36,6	—
	Elistvere v.															
22.	Igavere algk.	p	6	3	3	7,1	1,9	0,00	21	0,00	0	10	125	35	16,1	+
23.	Nõmme algk.	p	7,2	13,3	0,04	..	0,16	0,5	18	136	36	18,7	?
24.	Nõmme algk.	p	4	2	2	7,2	7,7	0,04	7	0,01	0,5	52	79	31	11,1	?
25.	Raigastvere algk.	p	9	4	5	..	5,2	0,02	..	0,19	3,7	70	177	17	20,1	—
26.	Vedu algk.	p	5	3,3	1,7	7,2	3,4	0	34	0	0	48	181	32	21,4	+
27.	Õvanurme algk.	p	7,5	5	2,5	7,2	3,1	0,04	127	0,04	0	208	317	156	48,0	?
	Haaslava v.															
28.	Sillaotsa algk.	p	7,2	6,5	0,7	6,9	2,1	0	11	0,02	j	6	59	22	8,1	?
29.	Tuigo algk.	p	7,4	5,2	2,2	7,1	7,8	0,80	80	0,06	0	64	180	63	24,5	—
	Hellenurme v.															
30.	Hellenurme algk.	p	5	3	2	7,2	3,6	j	29	0,02	0	26	218	27	24,6	?
	Härjanurme v.															
31.	Jõune algk.	7,4	5,7	0,07	13	0,02	j	32	?
32.	Saduküla I	p	4,8	2,1	2,7	7,3	3,2	0,01	11	0,05	0,1	150	302	61	36,6	?
33.	Saduküla II	r	4,8	2	2,8	7,4	2,3	j	29	0,01	0	98	247	63	31,3	+

		1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.
Jõgeva v.																
34.	Painküla algk.	p	8,5	5,5	3	7,2	3,0	0,25	125	j	0	92	219	61	28,3	—
35.	Siimusti algk.	p	3	1	2	7,2	2,4	0,01	22	j	0	12	121	31	15,3	?
Kaarepere v.																
36.	Kaarepere algk.	pk	60	7,3	2,4	0,01	70	0	0,1	180	170	70	24,0	?
37.	Kassinurme algk.	r	9,2	8,2	1	..	4,3	0,01	..	0,02	0	8	120	33	25,4	?
38.	Nava algk.	r	4	2,5	1,5	7,1	2,8	0	1	j	0,4	22	142	30	17,3	+
Kambja vald.																
39.	Kambja algk.	p	15	12	3	7,1	3,3	0,05	67	0,02	0	70	215	82	30,0	?
40.	Voore algk.	p	3,2	2,2	1	7,0	4,1	j	15	0	0	4	119	25	14,5	?
Kasepää vald.																
41.	Kasepää vene a.	jä				7,2	11,5	0	1	j	0	9	78	21	10,0	?
42.	Tiheda algk.	r	4	2	2	7,0	21,6	0,12	33	0,32	j	9	58	24	8,3	—
Kastre-Võnnu vald.																
43.	Issaku algk.	p	5,6	4,2	1,4	7,2	2,2	0,01	19	0	0	25	100	34	13,5	?
44.	Peravalla algk.	r	5,5	4	1,5	6,8	10,7	0,03	45	0,05	0	28	48	26	7,5	?
45.	Piirisaare eesti ja vene algk.	r	3,5	2,8	0,8	7,0	3,3	0,04	23	j	0	20	83	24	10,8	?
46.	Võnnu algk.	p	6	2	4	7,1	9,1	0,5	166	5,0	0	151	133	33	16,8	—
47.	Võnnu algk.	p	10,5	6,5	4	7,2	8,5	0,04	5	0,05	0,4	124	224	79	30,7	?
48.	Võobste algk.	p	10	8	2	7,1	4,4	0,01	3	0,01	j	100	127	20	20,3	?
Kavastu vald.																
49.	Kavastu algk.	p	6	3	3	7,2	4,3	0,01	1	0	j	28	70	72	14,5	+
50.	Koosa algk.	p	7	3	4	7,3	4,8	0,01	6	0,01	j	54	161	24	18,6	?
51.	Tähemaa algk.	p	6	7,2	5,7	0,02	6	0	0,35	29	127	55	18,5	?
52.	Varnja eesti algk.	p	6	3	3	7,4	4,5	0,02	66	1,25	0	179	171	37	21,0	—
Kavilda vald.																
53.	Kavilda algk.	a	0,7	0	0,7	7,2	1,6	0	13	0	0	10	104	42	14,7	+
54.	Puhja algk.	p	6	3,5	2,5	7,2	2,4	j	26	0,01	j	62	152	81	23,6	?

		1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.
	Kirepi vald.															
55.	Kirepi algk.	p	8,6	7,2	1,4	7,0	4,6	0,01	65	0,25	0	86	208	111	32,3	—
	Kodijärve v.															
56.	Kammeri algk.	p	14	11	3	7,1	5,9	0,59	24	0,01	j	34	128	71	20,1	—
57.	Unipiha algk.	p	3	2	1	7,3	7,7	0,05	125	0,06	0	86	167	73	24,3	?
	Kokora vald.															
58.	Savastvere algk.	r	5,1	4,3	0,8	7,3	2,2	0,01	11	0,01	0	20	128	44	17,4	?
59.	Torila algk.	p	3,5	1,5	2	7,2	2,7	j	2	j	0,4	16	100	40	14,1	?
	Kongota vald.															
60.	Kongota algk.	r	10	5	5	7,2	5,4	0,33	85	2,0	0	156	190	117	31,2	—
61.	Kösse algk.	p	4,6	3	1,6	7,2	1,8	0,01	15	0	0	42	147	58	20,7	?
	Krüüdneri v.															
62.	Krüüdneri algk.	7,2	7,8	0,02	30	0,01	j	4	127	28	15,6	?
63.	Prangli algk.	p	8	5	3	7,1	2,7	0,06	4	j	0,2	30	145	45	19,2	?
64.	Veski algk.	r	2,9	1,5	1,4	7,1	13,4	0	20	0,07	1,2	4	75	4	7,9	—
	Kudina vald.															
65.	Kaiavere algk.	p	15	5	10	7,1	4,2	0,03	60	0,01	0	138	250	103	35,7	?
66.	Kudina algk.	p	4	3	1	7,0	6,6	0,13	41	0,06	0	32	129	32	16,3	—
67.	Kõrenduse algk.	p	6	2,5	3,5	7,2	5,6	0,04	5	0	0	38	155	32	18,8	?
68.	Maarja-Magd. algk.	p	9,5	6	3,5	7,1	7,6	0,50	54	0,01	0	36	220	60	28,1	—
69.	Pataste algk.	p	9	6	3	7,1	6,2	0,01	20	0,2	0,7	8	122	27	15,0	?
70.	Särje algk.	p	6,7	4	2,7	7,2	5,9	j	10	0,05	0	4	14	37	18,3	?
	Kuremaa v.															
71.	Mooritsa algk.	r	7,5	5,2	2,3	7,2	8,3	j	27	0	0,4	60	172	40	21,3	?
72.	Palamuse algk.	p	4	2,5	1,5	7,5	1,9	0,01	8	0	0	21	126	37	16,5	?
73.	Varbevere algk.	r	5,5	4	1,5	7,2	1,2	j	43	0	0	14	142	17	16,0	+

		1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.
Laeva vald.																
74.	Kärevere algk.	p	2,8	1,1	1,7	7,3	3,8	0,17	17	j	0	52	162	92	25,8	—
75.	Laeva algk.	p	6,5	2,5	4	7,2	3,4	j	7	0,01	0	36	176	71	25,0	?
Laiuse vald.																
76.	Kantküla algk.	r	8	5	3	7,3	4,0	j	42	j	0	134	239	16	23,5	?
77.	Kivijärve algk.	p	8	5,15	2,85	7,2	6,8	j	76	0,05	0	91	230	80	31,3	?
78.	Laiuse algk.	7,5	4,1	0,77	8	0	0	10	105	14	12,0	—
79.	Mõisavälja algk.	p	7	5,8	1,2	7,5	3,9	0,01	65	0,02	0	84	156	37	19,4	?
Laius-Tähkv.																
80.	Aosilla algk.	p	5	3	2	7,1	3,3	0,01	37	0,04	0	60	180	55	23,8	?
81.	Leedi algk.	r	9	7,5	1,5	7,2	1,9	0,01	17	0	0	12	135	17	15,2	?
82.	Metsküla algk.	r	6	2	4	7,3	1,9	0	1	0	j	18	188	50	24,0	+
83.	Sadala algk. I	p	14,5	10,5	4	7,1	7,1	0,01	31	0,05	0	64	169	35	20,6	?
84.	Sadala algk. II	r	9	6	3	7,2	2,7	0,04	67	0,05	0	164	318	..	30	?
85.	Tuimõisa algk.	r	8	7	1	7,2	6,4	j	39	0,02	0	23	170	20	19,1	?
Lohusuu vald.																
86.	Kalmaküla algk.	p	4	2,5	1,5	7,1	4,0	0	10	0,7	0,6	6	111	57	17,0	?
87.	Lohusuu eesti algk.	r	3,2	2,7	0,5	6,3	6,3	0	8	0,03	0,4	8	21	1	2,2	?
88.	Lohusuu vene algk.	r	2,6	1,2	1,4	7,2	13,2	j	20	0,04	j	14	72	9	8,2	?
Luke vald.																
89.	Luke algk.	p	7	6	1	7,2	2,5	j	7	0,04	j	8	112	53	18,0	?
Luunja vald.																
90.	Luunja algk.	p	6	4	2	7,0	2,4	0,02	14	0	0	4	76	42	12,0	?
Meeri vald.																
91.	Meeri algk.	p	5	3	2	7,0	7,4	0,10	10	0	0,9	55	198	89	30,1	—
92.	Nõo algk.	p	4,65	3,90	0,75	7,4	4,7	0,04	39	0,02	0	38	102	59	16,4	?
93.	Tõravere algk.	p	15	14	1	7,2	2,2	j	14	0	0	10	106	82	22,0	+

	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.
Mäksa vald.															
94. Aru algk.	p	10,8	9,6	1,2	7,5	2,9	0,01	3	j	0,5	278	212	9	22,1	—
95. Kaagvere algk.	p	6	3,5	2,5	7,0	12,7	0,01	12	0,01	0,7	4	113	24	13,8	?
96. Sarakuse algk.	p	7	2	5	7,4	3,0	0,06	57	j	0	252	180	31	21,2	—
Meeksi vald.															
97. Aravu algk.	r	7	5,8	1,2	7,1	3,3	j	57	0,06	0	120	120	82	20,5	?
98. Mehikoorma vene	p	6,7	5,2	1,5	7,2	5,2	0	2	0	1,5	14	91	48	14,0	?
99. Mehikoorma eesti	r	4,3	2,1	2,2	6,5	2,7	j	14	0,03	0	24	32	8	4,0	?
100. Meerapalu algk.	r	2	1,5	0,5	7,0	9,3	0,08	8	0	0	26	83	9	9,3	—
101. Parapalu algk.	r	2,5	0,5	2	7,1	13,4	0,12	18	0,04	j	64	72	56	15,0	—
Pala vald.															
102. Assikvere algk.	r	3,2	1,2	2	7,3	5,5	0,02	10	1	0	29	152	73	22,8	?
103. Nõva algk.	r	4,5	3,9	0,6	7,2	5,3	0,04	16	0,05	0	75	182	68	25,2	—
104. Pala Halliku algk.	r	9	5	4	7,2	3,8	0,02	34	0,01	0	54	148	64	21,5	?
105. Pala 6-kl. algk.	p	4	3	1	6,6	3,4	0,06	23	0	0	30	50	11	6,2	?
106. Punikvere algk.	r	5	7,3	2,9	0,03	29	0	0	26	70	17	8,8	?
Palupera v.															
107. Arula algk.	r	5,3	4	1,3	7,2	2,3	j	8	0	0	4	173	39	21,3	+
108. Palupera algk.	p	6	7,2	3,2	j	26	0	0,25	26	156	65	22,4	+
Pangodi v.															
109. Laguja algk.	p	10	8	2	7,0	2,5	j	9	0,01	0,4	4	135	34	17,0	?
110. Tamsa algk.	p	15	11	4	7,2	16,1	j	10	0,06	1,7	20	189	51	24,2	—
Peipsiääre v.															
111. Ninaküla vene a.	jä	7,1	12,1	0	10	0,08	0	6	54	10	6,4	?
112. Kolkja algk.	jä	7,0	13,3	0	10	10	0	6	90	27	11,8	?
113. Kolkja algk.	p	4	3	1	7,0	5,0	0	0,5	0,05	2,1	4	83	32	11,7	?
114. Varnja vene algk.	jä	7,4	14,2	0	10	0,01	0	7	75	27	10,4	?
Pilkuse vald.															
115. Vidrike algk.	r	3,5	1,5	2	7,0	8,2	?	..	0,02	0	12	98	31	13,2	—

		1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.
	Puurmani v.															
116.	Puurmani algk.	p	1,5	0,5	1	7,0	5,1	0,01	40	0,02	0	12	135	39	17,5	?
117.	Tammiku algk.	r	3,3	2,2	1,1	7,2	4,3	j	52	0,03	0	48	171	53	22,6	?
	Päidla vald.															
118.	Neeruti algk.	r	2,5	1	1,5	7,3	5,0	0,03	7	0,10	0	38	148	21	17,0	—
119.	Päidla algk.	r	7	4	3	7,3	2,2	0,10	27	0	0	20	132	35	16,9	—
	Pühajärve v.															
120.	Ilmjärve algk.	r	2,9	0,9	2	7,1	4,4	0,02	25	0,17	0	37	180	36	21,7	—
121.	Pühajärve algk.	r	3,2	1,4	1,8	7,0	5,5	j	—	0	0	10	60	13	7,3	?
	Raadi vald.															
122.	Kõrveküla algk.	p	4,5	1,5	3,0	7,3	11,9	0,03	2	0,90	j	72	199	77	27,9	—
123.	Lohkva algk.	p	4	1,7	2,3	7,2	4,2	0,01	23	0,01	j	57	187	90	27,0	?
124.	Maramaa algk.	p	15	8	7	7,2	10,7	j	8	0,06	0,4	109	198	69	27,0	—
125.	Vasula algk.	p	7,1	3,1	0	20	0,02	0	79	170	32	20,3	?
	Ranna vald.															
126.	Omedu algk.	r	3,7	1,3	2,4	7,0	19,0	0	100	0,07	0	102	58	29	8,9	—
127.	Ranna 6-kl. algk.	r	5,5	3	2,5	7,0	9,8	0,75	35	0,02	0	74	136	28	21,7	—
	Rannu vald.															
128.	Asunduse algk.	p	6	4	2	7,3	3,9	0,01	29	0	0	28	120	63	18,5	+
129.	Rannu algk.	p	6	4,5	1,5	7,7	8,7	0,01	48	0,01	0	154	211	128	34,4	—
130.	Tamme algk.	r	4,2	2,2	2	7,2	6,0	0,17	90	1,60	0	302	241	53	29,6	—
	Rasina vald.															
131.	Laane algk.	p	11	8,5	2,5	7,2	5,8	0	30	j	0	148	186	92	28,2	?
132.	Rasina 6-kl. algk.	p	2,6	1,1	1,5	7,5	10,9	0,30	43	2,00	0	88	138	35	17,5	—
	Roela vald.															
133.	Aruküla algk.	r	13	11,5	1,5	7,4	3,0	0,05	7	j	0	4	136	44	18,2	?
134.	Leedimäe algk.	r	3,6	4,5	1,1	7,0	5,0	0,01	8	0	0,2	16	141	33	17,5	?

		1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.
	Ropka vald.															
135.	Külitse algk.	p	5	2,5	2,5	7,0	3,4	j	14	0,01	0,2	48	180	56	24,8	?
136.	Soinaste algk.	p	8	5	3	7,2	18,7	0,02	49	j	0	104	226	86	31,6	?
	Rõngu vald.															
137.	Koruste algk.	r	2,8	1,7	1,1	7,3	4,2	j	11	0,01	0	10	132	64	19,9	?
138.	Raigaste algk.	r	6,2	4,5	1,7	7,3	3,0	0,01	4	0	0	18	189	95	32,1	?
139.	Rõngu 6-kl. algk.	p	4	2	2	7,1	3,2	0,02	40	0,02	0	60	175	90	26,9	?
	Saadjärve v.															
140.	Saadjärve 6-kl. a.	p	4,1	2,5	1,6	7,1	5,8	0,02	85	0,70	0	178	287	55	34,5	—
141.	Voldi algk.	p	15	9	6	7,0	3,8	0,02	45	0,03	0	218	250	70	32,3	—
	Saare vald.															
142.	Ruskavere algk.	p	7	5,5	1,5	7,0	3,0	j	31	j	0	22	152	60	21,5	?
143.	Saare 6-kl. algk.	p	5,5	4	1,5	7,0	5,0	0,05	2	0,04	0,4	24	118	39	15,6	?
144.	Saare 6-kl. algk II	p	6	5	1	6,9	4,9	0,50	200	0,10	1,1	172	130	49	18,1	—
145.	Vassevere algk.	p	3	2,2	0,8	7,1	5,4	0,01	37	0,02	0	74	99	24	12,4	?
	Sootaga vald.															
146.	Lellatse algk.	r	6	4,5	1,5	7,0	5,5	j	80	0,01	0	94	249	80	33,2	?
147.	Orge 6-kl. algk.	p	6,9	5,5	1,4	7,0	2,3	0	35	0	0	48	169	49	22,0	+
148.	Övi algk.	r	5	3	2	7,4	2,8	j	52	0	0	69	187	72	25,9	+
	Tammistu v.															
149.	Tammistu algk.	p	4,5	3,5	1	7,1	3,1	0,03	16	0	0	22	138	50	19,0	?
	Tähtvere v.															
150.	Ilmatsalu algk.	p	9	7,5	1,5	7,4	3,2	j	23	0,02	0	162	194	84	28,0	?
151.	Rahinge algk.	p	5	2,5	2,5	7,2	4,3	0,16	41	0,04	0	126	219	57	27,8	—
152.	Rõhu algk.	p	5	3,5	1,5	7,2	2,3	j	45	0,02	0	50	181	82	26,6	?

		1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.
Torma vald.																
153.	Kõnnu algk.	p	5,5	4	1,5	7,2	3,3	0	11	0	j	6	95	34	13,0	+
154.	Lilastvere algk.	r	7,5	4	3,5	7,4	2,4	j	50	j	0	152	212	22	23,5	?
155.	Lullikatku algk.	p	9	6	3	7,3	2,1	0,35	30	0,01	0	116	229	55	28,6	—
156.	Torma 6-kl. algk.	p	5,5	2,8	2,7	7,3	3,0	0,12	80	j	0,2	36	159	66	22,8	—
157.	Tõikvere algk.	p	11	10,25	0,75	7,2	2,7	0,01	19	0,03	j	14	129	32	16,3	?
158.	Võtikvere algk.	r	6,7	4	2,7	7,3	3,1	j	1	0,02	0	74	197	107	30,8	?
Uderna vald.																
159.	Uderna algk.	r	9	5	4	7,2	5,8	0	3	0,01	j	6	159	63	22,5	+
Ulila vald.																
160.	Rahu algk.	a	2	0	2	7,2	2,7	0,03	9	0,07	0	8	126	33	16,0	?
161.	Ulila algk.	r	7	2	5	7,4	4,3	0,01	80	0	0	202	202	112	31,8	?
162.	Võsivere algk.	r	2,9	0,9	2	7,2	3,4	0	..	0	0	24	136	56	19,4	+
Vaimastvere v.																
163.	Kõola algk.	p	7	5	2	7,1	3,7	0,07	13	0,02	0	40	146	58	20,7	?
164.	Vaimastvere algk.	pk	18,2	7,3	3,0	0,02	8	0,10	0	16	147	39	18,7	?
165.	Villakvere algk.	r	6	4	2	7,3	7,8	0,03	1	1,15	0,3	11	171	25	19,7	—
Valguta v.																
166.	Valguta algk.	p	5	4	1	7,2	6,1	0,25	73	1,37	0	78	234	56	29,2	—
Vana-Kuuste v.																
167.	Reola algk.	p	3,6	2,1	1,5	7,0	5,9	0,01	20	2,40	0	80	141	73	21,6	—
168.	Sipe algk.	p	5	4	1	7,0	4,8	0,05	55	0	0	226	275	103	38,2	—
Vana-Otepää v.																
169.	Nõuni algk.	r	3,5	2,8	0,7	7,0	4,3	j	1	0	0,3	4	144	33	17,8	—
170.	Vana-Otepää algk.	p	6,7	6	0,7	7,2	5,9	0,01	17	0,01	0	16	160	34	19,5	?
Vara vald.																
171.	Kaarli algk.	p	12	7	5	7,2	2,5	j	5	0	0	82	234	89	31,4	+
172.	Matjama algk.	p	4,5	2,5	2	7,1	4,8	0,12	16	0,04	0	140	195	102	30,1	—

		1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.
	Vastse-Kuuste vald.															
173.	Kiidjärve algk.	p	7,5	4	3,5	7,0	3,0	0,02	53	0,01	0	82	177	77	25,4	?
174.	Lootvina algk.	p	3,5	2,5	1	7,1	15,0	1,00	15	0,04	0	40	75	38	11,5	—
175.	Vastse-Kuuste algk.	p	4	2	2	7,1	4,2	j	11	0	0	12	153	32	18,7	+
	Vastse-Otepää vald.															
176.	V.-Otepää algk.	p	10	5	5	7,2	4,7	0	3	0,04	0,3	18	160	47	20,9	?
	Vesneri v.															
177.	Haava algk.	p	9	8	1	7,3	2,6	0,01	18	0	0	12	115	29	14,6	+
178.	Väägvere algk.	p	6	2	4	7,1	2,7	0,01	33	0,04	0	78	180	71	25,3	?
	Vorbuse v.															
179.	Vorbuse algk.	r	5	3,4	1,6	7,1	4,1	j	55	0	0	160	228	124	35,7	?

Tabel 38.

Elva, Jõgeva ja Mustvee alevi joogiveed.
 Les eaux potables des bourgs Elva, Jõgeva et Mustvee.
 Trinkwasser der Flecken Elwa, Jõgewa und Mustwee.

Järjekorra nr.	Alevi nimetus Tänav Bourg. Rue Flecken. Strasse	Veevõlmiskoht — Provenance de l'eau — Herkunft des Wassers				Vesinikiooni konts. (pH) — Réaction — Wasserstoffionenkonz.		Hapendumus — (O ₂) — Mat. organ. — Sauerstoffverbrauch		Salpeetrishape (N ₂ O ₃) — Nitrites — Salpetrige Säure		Salpeeterhape (N ₂ O ₅) — Nitrates — Salpetersäure		Ammoniaak (NH ₃) — Ammoniacque — Ammoniak		Raudhapend (Fe ₂ O ₃) — Fer — Eisenverbindungen		Kloor (Cl) — Chlore — Chlor		Kaltsiumhapend (CaO) — Chaux — Kalziumoxyd		Magneesiumhapend (MgO) — Magnésie — Magnesiumoxyd		Karedus saksa kraadides — Degré hydrométr. allem. — Härte in deutsh. Grad.		Vee kõlvulisus — Qualité de l'eau — Beschaffenheit des Wassers			
		1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.	21.	22.	23.	24.	25.	26.	27.	
	Elva alev																												
1.	Aleviv. k.	p	2,5	2	0,5	7,2	11,7	0,027	19	0,13	0	22,6	86	31,7	11,9	—													
2.	Nigoli m.	p	1,5	0,7	0,8	7,3	2,5	0	80		0,28	6,6	70	31,0	10,2	+													
3.	Uibo m.	r	3	2,5	0,5	7,4	0,032	6	4,6	0,04	0	276	219	36,7	25,7	?													
4.	Männik-Paurs.	r	2,8	2,5	0,3	7,3	5,8	0,04	125	0,002	0	68,6	173	50,4	22,6	?													
5.	Adofi m.	p	2,5	2	0,5	7,2	7,3	1,0	125	0,31	0	122,6	153	46,1	20,1	—													
6.	Tammini m.	r	2,5	2	0,5	7,4	8,5	0,053	100	0,03	0	68,6	142	33,8	17,7	?													
7.	Kesk t. 32	p	3,5	2,5	1	7,4	4,2	0,02	34	j	0	26,6	136	35,4	17,3	?													
8.	Kesk t.	p	2,5	2	0,5	7,4	6,4	0,24	143	3,30	j	161,4	193	55,4	25,1	—													
9.	Majand. üh. k.	p	2,3	2	0,3	7,3	5,2	0,038	111	1,24	0	90,6	208	46,8	25,7	—													
10.	Apteegi k.	p	2,5	2	0,5	7,4	4,7	0,026	111	0,60	0	112	182	53,3	23,8	—													
11.	Huponeni m.	p	2,7	2,2	0,5	7,3	4,2	0,006	80	0,007	0	66,6	175	54,7	23,2	?													
12.	Pikk t. 8	r	2,5	1,5	1	7,4	8,1	0,045	29	3,27	0	216	178	57,6	23,0	—													
13.	Pikk t. 5	p	3	2,5	0,5	7,3	7,3	0,1	53	1,0	0	170	162	43,9	20,8	—													
14.	Kuppi m.	p	2	1	1	7,2	12,6	0,022	6	3,22	0,84	178	172	38,9	21,3	—													
15.	Raudteej.	jõ	7,4	4,3	0	2	0,02	0,24	6,6	100	36,0	13,8	?													
16.	Koidu t. 2	r	2,5	2	0,5	7,2	6,4	1,0	70	0,02	0	14,6	130	25,9	14,7	—													
17.	Postkont. k.	r	3,5	3	0,5	7,3	14,6	0,034	11	0,08	0	32,6	133	23,7	15,8	?													
18.	Otepää tee 3.	r	2,5	2	0,5	7,1	14,6	0,04	45	0,115	0,7	32,6	76	18,0	9,5	—													

		1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.
19.	Jõe t. 1	p	3,5	2,5	1	7,3	18,9	0,02	20,10	1,4	36,6	137	33,8	17,2	—	
20.	Koidu t. 5	p	3,5	3	1	7,3	4,2	0,004	11 0	0	18,6	129	20,2	15,0	+	
21.	Jõe t. 3	r	2	1	1	7,4	3,5	0,014	36 0	0	24,6	131	35,3	16,8	?	
22.	Pargi t. 10	r	3,5	3	0,5	7,4	2,8	0,044	59 0	0	42,6	118	12,2	13,1	?	
23.	Kasiino k.	r	3,5	3	0,5	7,2	4,9	0,26	5 0,48	0,66	42,6	116	49,0	16,7	—	
24.	Ujula k.	r	6,2	6	0,2	7,2	1,1	0,012	33 0	0	8,6	68	8,6	7,7	?	
25.	Verevi järv	jä	7,4	13,1	0	0 0,035	0	8,6	63	34,6	9,9	?	
26.	Arbi järv	jä	7,5	6,8	0	0 0,005	0,21	8,6	91	48,2	14,1	?	
27.	Vaikne t. 9	r	4	3	1	7,4	4,9	0,002	1 0,03	0,5	18,6	119	18,0	13,8	?	
28.	Pikk t. 7	a	0,8	0,3	0,5	7,3	3,2	0,036	29 0	0	24,6	119	31,7	15,2	?	
29.	Järve t. 1	p	7,4	4,4	0,064	100 0,04	0	44,6	129	38,2	16,9	?	
30.	Martinovi m.	r	3,5	1	2,5	7,4	7,1	j	4 0,18	0,9	30,6	146	31,7	17,9	—	
Jõgeva alev (9.-11.VIII 1933)																
31.	Aia t. 4	r	8	2	6	7,2	2,6	0,008	120 0	0	180	247	64,1	31,4	?	
32.	Aia t. 14	r	8,6	7,1	1,5	7,2	3,5	0,031	83 0,02	0	120	179	41,8	22,3	?	
33.	Jaama t. 2	pk	22	8	14	7,2	1,7	0,022	27 0,05	0,42	58	153	63,4	21,9	?	
34.	Jaama t. 3	pk	32,5	8,0	24,5	7,2	6,0	0	3 0,01	0	11	119	49,7	17,1	+	
35.	Jaama t. 6	r	25,5	23,5	2,0	7,5	4,8	0,008	51 0,02	0	60	198	51,8	25,2	?	
36.	Jaama t. 8	r	8	6,5	1,5	7,2	3,1	0,008	55 0,02	0	78	212	36,7	25,0	?	
37.	Jaama t. 10	pk	10	3	7	7,2	1,3	0	33 0	0	44	168	48,2	21,8	+	
38.	Kesk t. 3	r	14	11	3	7,2	5,0	0,041	120 0,02	0	420	290	64,8	35,8	—	
39.	Kesk t. 4	pk	36	27	9	7,2	6,4	0	2 0,02	0	5	92	22,3	11,5	+	
40.	Nurme t. 2	r	6,5	6	0,5	7,2	3,2	0,03	41 0,04	0	30	140	18,7	16,0	?	
41.	Suur t. 1	p	7	5	2	7,2	4,2	0,052	25 0,40	0,3	489	302	18,7	32,2	—	
42.	Suur t. 7	pk	19	16,5	2,5	7,2	3,0	0,044	143 0,02	0	122	228	61,2	29,2	?	
43.	Suur t. 12	pk	17	7,2	3,3	0,084	50 2,5	0,42	196	182	51,8	23,6	—	
44.	Suur t. 28	r	6,7	2	4,7	7,2	2,8	0	50 0	0	224	278	44,6	32,5	?	
45.	Suur t. 34	r	6	4	2	7,2	4,6	0,023	45 0,02	0	394	314	121,0	44,0	?	
46.	Suur t. 39	r	9	8	1	7,2	3,9	0,027	70 0,02	0	396	308	15,8	32,5	—	
47.	Suur t. 46	7,2	6,9	0,014	11 0,04	0	278	245	35,4	28,2	?	
48.	Suur t. 49	r	8	5	3	7,2	3,9	0,044	41 0,05	0	64	180	32,4	21,4	?	
49.	Suur t. 59	p	6	4,5	1,5	7,2	1,9	0,001	36 0,02	0	44	128	28,8	15,8	?	
50.	Suur t. 70	r	4	3,5	0,5	7,1	4,2	0,003	48 0	0	40	106	23,0	13,0	+	
51.	Suur t. 75	p	4,7	4,2	0,5	7,1	4,2	0,037	51 0,13	0,22	52	180	41,0	22,3	—	
52.	Suur t. 78	pk	20	7,2	1,3	0,001	15 0	0	17	130	35,3	16,7	+	
53.	Turu t. 2	pk	21	7,2	2,1	0	j 0	0,32	36	164	50,4	21,6	+	
54.	Raudteej.	jõ	7,2	3,3	0	17 0	0	13	128	47,5	17,8	?	

		1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.
Mustvee alev (8.-10.VIII 1933.)																
55.	Jõe t. 4	r	7,3	4,4	0		0,326	0,36	4,6	89	59,0	15,1	—
56.	Kivi t. 16	r	7,2	17,8	0,166	21	3,33	0	106	109	76,3	18,9	—
57.	Petragr. t. 16	r	8,8	3,3	0,125	5	1,25	0	?	134	8,6	14,3	—
58.	Tapamaja	pk	6,4	13,7	0,027	26	1,00	0	44	49	22,3	7,2	—
59.	Vaestemaja	r	7,2	7,3	0,037	..	1,65	0	194	166	95,0	26,5	—
60.	Vanausu t. 9	r	6,3	12,3	0,015	51	3,33	0	21	41	10,1	5,2	—

Hind Kr. 1.50